

Madde, Diyalektik ve Toplum

Bilim ve Aydınlanma Akademisi

Aralık 2021 | Cilt 4 | Sayı 4

DOSYA: 20. YÜZYILDA SINIF MÜCADELELERİ VE BİLİM FELSEFESİ

20. Yüzyılda Sınıf Mücadeleleri, Bilim Felsefesi ve Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*

Analitik Felsefeden Mantıksal Pozitivizme, Analitik Mantığın Diyalektik Eleştirisi

Mantıksal Pozitivizm ve Eleştirisi

Karl Popper'in Tarihçilik Eleştirisi

Imre Lakatos'un Yaşamı ve Yöntemi

Frankfurt Okulu'na ve Temel Önergelerine Eleştirel Bir Bakış

Psikanalitik Teori 20. Yüzyılda Neden ve Nasıl Etkili Oldu?

KİTAP TANITIMI

Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası

DOSYA: REEL SOSYALİZM VE BİLİM

Sovyetler Birliği'nde Ekoloji ve Çevre-Tarihsel Bir Çerçeve

SSCB'de Sibernetiğin Gelişimi ve Ekonomik Planlamaya Uygulama Girişimleri

Reel Sosyalizm Deneyiminde Ağız ve Diş Sağlığı Hizmetleri

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Murat Türkeş: "İklim değişikliğini dikkate alan bir geleceğin planlanması gerekiyor."

Prof. Murat Türkeş: "A future that takes climate change into account needs to be planned"

SUNUŞ

Bilim Felsefesi Sınıf Mücadelelerinden Bağımsız Değil 275
Yayın Kurulu

DOSYA: 20. YÜZYILDA SINIF MÜCADELELERİ VE BİLİM FELSEFESİ

20. Yüzyılda Sınıf Mücadeleleri, Bilim Felsefesi ve Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* 277
Erhan Nalçacı

Analitik Felsefeden Mantıksal Pozitivizme, Analitik Mantığın
Diyalektik Eleştirisi 285
Kıvanç İbrahim Ünlütürk

Mantıksal Pozitivizm ve Eleştirisi 293
Zelal Özgür Durmuş

Karl Popper'in Tarihçilik Eleştirisi 301
Sercan Kabakçı

Imre Lakatos'un Yaşamı ve Yöntemi 311
Mehmet Ali Olpak ve Oğuz Şavk

Frankfurt Okulu'na ve Temel Önergelerine Eleştirel Bir Bakış 320
Endam Köybaşı

Psikanalitik Teori 20. Yüzyılda Neden ve Nasıl Etkili Oldu? 326
Tolga Binbay

DOSYA: REEL SOSYALİZM VE BİLİM

Sovyetler Birliği'nde Ekoloji ve Çevre-Tarihsel Bir Çerçeve 332
Zuhal Okuyan

SSCB'de Sibernetiğin Gelişimi ve Ekonomik Planlamaya Uygulama
Girişimleri 341
Onur Güngör

Reel Sosyalizm Deneyiminde Ağız ve Diş Sağlığı Hizmetleri 351
Mustafa Güven

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Murat Türkeş: "İklim değişikliğini dikkate alan bir geleceğin
planlanması gerekiyor." 359
Bahar Yıldız

Prof. Murat Türkeş: "A future that takes climate change into account
needs to be planned" 366
Bahar Yıldız

KİTAP TANITIMI

Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası 374
Gizem Gül

Madde, Diyalektik ve Toplum

*Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin
hakemli dergisidir.*

Yılda dört sayı ve elektronik dergi olarak
yayınlanır.

Aralık 2021 | Cilt 4 | Sayı 4

Yayın Kurulu Sekreteri

Erhan Nalçacı

Yayın Kurulu

Alp Öztarhan, Ayçin Özoktay, Engin Özkan,
Erhan Nalçacı, Ezgi Altınışık, Gizem Batı Ayaz,
Gizem Gül, İraz Akış, Kıvanç İbrahim Ünlütürk,
Kıvılcım Başak Vural, Mehmet Ali Olpak,
Nevzat Evrim Önal, Oğuz Şavk, Suzan Şahin,
Tolga Binbay, Yavuz Köroğlu, Zelal Özgür
Durmuş

Danışma Kurulu

Ahmet Beyaz, Ahmet Can Bilgin, Ahmet
Soysal, Aydemir Güler, Ayhan Filazi, Bora
Maviş, Burçak Özoğlu, Bülent Cengiz, Candan
Badem, Cihan Demirci, Çağlar Güven, Çiğdem
Çağlayan, E. Zeynep Suda, Ebru Aylar, Emre
Akbaş, Engin Akkaya, Ergi Deniz Özsoy,
Erol Eroğlu, Ferit Pehlivan, Gamze Yücesan
Özdemir, Gökhan Akbay, Gökhan Alkaç,
Güley Kurt Çoşkun, Güvem Gümüş Akay,
Hasan Karabıyık, Hüseyin Özel, Ilgın Gökler
Danışman, İlhan İkedo, Korkut Boratav,
Mahinur Akkaya, Mehmet Somel, Mesut
Odman, Murat Türkeş, Mustafa Türkeş, Necati
Çıtak, Nezhun Gören, Nuri Bayram, Oğuz Oyan,
Özgür Aydın, Rifat Okçabol, Ruhan Alpaydın,
Senih Gürses, Serdal Bahçe, Sinan Sönmez,
Suat Özeren, Volkan Kavas, Veliz Kıdnar
Tepe, Yıldırım Ozan, Yılmaz Selim Erdal, Zuhal
Okuyan

Adres

Konur Sokak, No: 51/6, 06420
Kızılay-Çankaya/Ankara

E-posta

mdt@bilimveaydinlanma.org

BİLİM FELSEFESİ SINIF MÜCADELELERİNDEN BAĞIMSIZ DEĞİL

Madde, Diyalektik ve Toplum'un bu sayısı ile dördüncü yılını geride bırakıyor. Yayımlanmaya başladığı ilk günden itibaren içinden geçtiğimiz gerici dönemlerde bir dağ gibi karşımıza yığılmış olan metafizikle; felsefe ve bilimde hiç gitmeyecekmiş gibi yer etmiş olan idealizmle mücadele ettik. Bu gerici yığınının bir ucundan tutup ilerici değerleri ayıklamaya çalıştık. Bu çabanın Türkiye'de emekçi sınıflara yaslanan aydınlanma mücadelesinde önemli olduğunu düşünüyoruz.

Daha önceki ciltlerde olduğu gibi dördüncü cildimizin bu son sayısında ilk dosyamızı *Bilim ve Aydınlanma Akademisi Yaz Okulu*'na ayırdık. Geride bıraktığımız Ağustos ayında düzenlenen yaz okulunun teması *20. Yüzyılda Sınıf Mücadeleleri ve Bilim Felsefesi* idi. İlk dosyamızın konusunu da yaz okulunun bu önemli teması oluşturdu.

Özellikle geçen yüzyılda etkin olan bilim felsefecileri günümüz bilim insanlarının zihinlerinde, onları bilsin veya bilmesinler, bir gedik açarak yerleşmiş bulunuyor. Bu felsefeciler en iyi durumda dahi kendi çağlarından, sınıf mücadelelerinden, toplumsal hareketlerden bağımsız, iyi niyetli ve zeki düşünürler olarak tanınıyorlar. Bu dosyada bu önemli yanılsamayı ele aldık aslında. Sınıf mücadelelerinden, siyasetten, egemen sınıfın gereksinimlerinden bağımsız bir bilim felsefesi olmadığını göstermeye, 20. yüzyılda etkin olan bilim felsefecileri arasından özellikle bazı isimlerin motivasyon ve idealizmini deşifre etmeye çalıştık.

Dosyanın ilk yazısı *20. Yüzyılda Sınıf Mücadeleleri, Bilim Felsefesi ve Kuhn'un Bilimsel Devrimlerin Yapısı* başlığı ile Erhan Nalçacı tarafından yazıldı. Makale geçen yüzyıldaki sınıf mücadelelerini dönemlendirmeye ve bilim felsefesindeki motivasyonları bu dönemlendirme içine yerleştirmeye çalışıyor. Ayrıca Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* başlıklı kitabını sınıf mücadeleleri bağlamında ele alıyor.

Geçen yüzyılın önde gelen öznel idealist felsefesi olan mantıksal pozitivizm ise tarihsel bir çerçeve içinde ve eleştirel bir çözümleme ile iki ayrı makalede sunuluyor. İlki Kivanç İbrahim Ünlütürk tarafından kaleme alınan *Analitik Felsefeden Mantıksal Pozitivizme, Analitik Mantığın Diyalektik Eleştirisi*, diğeri ise Zelal Özgür Durmuş tarafından yazılan *Mantıksal Pozitivizm ve Eleştirisi*.

Sercan Kabakçı *Madde, Diyalektik ve Toplum*'un ikinci cildinde Karl Popper'in bilim felsefesini ve yanlışlamacılığını ele almıştı. Bu sayıda ise önceki yazısının devamı sayılacak bir makale ile yer alıyor: *Karl Popper'in Tarihçilik Eleştirisi* başlıklı makalede Marksizm düşmanlığını farklı bir yönüyle inceliyor.

Mehmet Ali Olpak ve Oğuz Şavk ise *Imre Lakatos'un Yaşamı ve Yöntemi* başlıklı makalelerinde Lakatos'un çalkantılı yaşamında gerici bir kampa yanaşmasının ipuçlarını tarihsel bir bağlam içinde arıyorlar.

Başlangıçta farklı saiklerle yola çıkan ama özellikle Avrupa'da faşizmin yükselişi ile liberalizmin ve anti-Marksizm'in başlıca üreticilerinden birine dönüşen Frankfurt Okulu sürecini Endam Köybaşı, okulun özellikle sosyal bilimlerdeki etkisi ile irdeliyor: *Frankfurt Okulu'na ve Temel Önergelerine Eleştirel Bir Bakış*.

Tolga Binbay ise üçüncü ciltte ele aldığımız Freud dosyasına katkıda bulunuyor ve psikanalizin etkisini 20. yüzyılda sınıf mücadeleleri bağlamında ele alıyor: *Psikanalitik Teori 20. Yüzyılda Neden ve Nasıl Etkili Oldu?*

Bu sayının ikinci dosyasını ise *Reel Sosyalizm ve Bilim* başlığındaki makaleler oluşturdu. Geride bıraktığımız dört yıl içinde reel sosyalizmin deneyimlerine ve kazanımlarına mümkün olduğunca yakından yer vermeye çalıştık. Bu dosya da sosyalizmin bilimsel kazanımlarına dair belgeleme ve inceleme amacımızın bir parçası olarak görülebilir. Bu kapsamda, Sosyalist Gelecek ve Planlama çalıştaylarında sunulan üç bildiriye makaleye dönüşmüş biçimleriyle yer veriyoruz.

Zuhal Okuyan *Sovyetler Birliği'nde Ekoloji ve Çevre: Tarihsel Bir Çerçeve* başlıklı makalesinde Sovyetlerde çevreye hiç önem verilmediği karalamasına karşı önemli veriler sunuyor. Onur Güngör ise bir başka karalamayı çürütüyor ve Sovyetler Birliği bilgisayar teknolojilerinden yoksundu karalamasına karşı sibernetiğin gelişimini tarih içinde ele alıyor: *SSCB'de Sibernetiğin Gelişimi ve Ekonomik Planlamaya Uygulama Girişimleri*. Ayrıca bu makalede Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin 2019'da Moskova'da gerçekleştirdiği Arşiv ve Kütüphane Gezisi esnasında Bilimler Akademisi Arşivi'nden çıkartılan bir belgeye yer veriliyor. *Reel Sosyalizm Deneyiminde Ağız ve Diş Sağlığı Hizmetleri* başlıklı makale ise Mustafa Güven tarafından kaleme alındı, ağız ve diş sağlığı alanında daha önce Türkiye'de yayınlanmamış verileri derliyor.

Bu sayının söyleşisini ise Prof. Dr. Murat Türkeş ile MDT adına Bahar Yıldız yaptı. Söyleşi, iklim değişikliği karşısında ne yapmalı sorusu etrafında Murat Türkeş hocanın deneyimlerini ele alıyor.

Sayının kitap tanıtımı bölümünde ise Gizem Gül bu yıl kaybettiğimiz değerli biyolog Richard Lewontin'in de yazarları içinde olduğu *Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası*'nı tanıttı. Yıllarca ABD'de ırkçılığa ve biyolojik belirlenimciliğe karşı mücadele eden yazarları bu şekilde saygıyla anmış olduk.

20. yüzyıl geride kaldı. Artık 21. yüzyılın içindeyiz ve sınıf mücadeleleri bilimi, felsefeyi belirlemeye devam ediyor. Biz ise işçi sınıfının bilimsel kazanımlarını genişletmeye çalışıyoruz. Bu vesile ile tüm okuyucularımızın yeni yılını kutlarken saflarımızı güçlendirme çağrımızı bir kez daha yineliyoruz.

Madde, Diyalektik ve Toplum Yayın Kurulu

KAPAK RESMİ

"SAVAŞA VE FAŞİZME KARŞI SANATÇILAR"

1936 tarihli resim "20. yüzyılda keskinleşen sınıf mücadelelerini ve sermayenin yıkıcılığını" temsil ediyor.

Stuart Davis
[1892-1964]

Ressam Stuart Davis, 1910'lu yıllardan ABD Komünist Partisi çözülene kadar komünist hareketin içinde kalmış bir isimdir.

"MİLYONLARCA ÇALIŞAN KADIN KÜLTÜRELENDİ."

1938'den, IZOSTAT'ın ürettiği bir görsel.

1934 ve 1936 yıllarında kolхозlarda gazete okuyan kadın oranları ile kolхозlardaki sinema, performans ve diğer gösterileri ziyaret eden kadın oranları gösteriliyor.

Kaynak: Na Şabolovke, 2018

DOSYA: 20. YÜZYILDA SINIF MÜCADELELERİ VE BİLİM FELSEFESİ

20. YÜZYILDA SINIF MÜCADELELERİ, BİLİM FELSEFESİ VE KUHN'UN *BİLİMSEL DEVRİMLERİN YAPISI*

Erhan Nalçacı

Prof. Dr. Fizyoloji Anabilim Dalı
Tıp Fakültesi, Ankara Üniversitesi, Ankara
nalcaci@medicine.ankara.edu.tr

ÖZET

Bilim felsefecileri tarihten, yaşadıkları çağın siyasi olaylarından ve sınıf mücadelelerinden bağımsız düşünemezler. 20. yüzyılda etkinlik göstermiş bütün bilim felsefecileri geçen yüzyıla damgasını vuran işçi sınıfı-sermaye sınıfı, sosyalizm ve emperyalizm arasındaki mücadelede yer almışlardır.

Öznel idealizmin farklı versiyonlarını üreten bilim felsefecileri 20. yüzyıla ayak basar basmaz bu gerilim tarafından yönlendirilmiştir. Ekim Devrimi'nin ilk yıllarındaki etkisi çok önemsenmese de emperyalist sistem 1929'da derin bir iktisadi bunalıma girerken Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi ile görülmemiş bir hızla kalkınması alarm zillerinin çalmasına neden olmuştur. Daha çok İngiltere'de istihdam edilen bilim felsefecileri bu dönemde Marksizm'i bilim dışı ilan edecek bir aktivite göstererek sınıf mücadelesine katılmışlardır.

1945-1968 arası ise sosyalizm dünya çapında bir saygınlık kazanmış, bir dünya sistemine dönüşmüştür. İlk uydunun Sovyetler Birliği tarafından 1957'de uzaya fırlatılışı bir altüst oluş çağı duygusu uyandırmıştır. Bu altüst oluş çağının bilim felsefesindeki filozofu ABD'li Thomas Kuhn olarak belirmiştir. 1962'de yayınlanan Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı kitabında idealist bir diyalektiği savunmuş ve pozitivist ilerlemeye karşı çıkmıştır.

1968 sonrası sosyalizm ideoloji cephesinde bir gerileme yaşamış ve 1989'da çözülmüştür. Bu dönemde artık sosyalizmin aydınlatığı kitlelerin aklına saldıran post-modernistler sahne almıştır.

Marksist bir bilim tarihi çalışmasında ayakları üstüne dikilmiş bir Kuhn öğretisinden yararlanılmalıdır. Bu ancak üretim tarzındaki değişikliklerle birlikte bilimsel sıçramaların değişiminin ele alınması ile yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Thomas Kuhn, Sınıf Mücadeleleri, Bilim Felsefesi.

CLASS STRUGGLES IN THE 20TH CENTURY, PHILOSOPHY OF SCIENCE, AND KUHN'S *STRUCTURE OF SCIENTIFIC REVOLUTIONS*

ABSTRACT

Philosophers of science cannot be thought of independently of history, the political events of their age and class struggles. All philosophers of science active in the 20th century took part in the struggle between the working class-capital class, socialism and imperialism that marked the last century.

Philosophers of science, who produced different versions of subjective idealism, were driven by this tension as soon as they stepped into the 20th century. Although the impact of the October Revolution in the first years was not taken into account, the imperialist system went into a deep economic depression in 1929, and the unprecedented rapid development of the Soviet Union with a planned economy caused alarm bells to sound. Philosophers of science, who were mostly employed in England, participated in the class struggle by showing an activity that would declare Marxism unscientific in this period.

Between 1945 and 1968, socialism gained a worldwide prestige and turned into a world system. The launch of the first satellite into space by the Soviet Union in 1957 evoked a sense of an era of upheaval. The philosopher of this era of upheaval in the philosophy of science appeared as Thomas Kuhn from the USA. In his book *The Structure of Scientific Revolutions*, published in 1962, he advocated idealist dialectic in science history and opposed positivist progress.

After 1968, socialism experienced a regression on the ideological front and dissolved in 1989. In this period, post-modernists, who attacked the minds of the masses enlightened by socialism, took the stage.

In a Marxist study of the history of science, a standing Kuhn doctrine should be utilized. This can only be done by addressing the change of scientific leaps with changes in the mode of production.

Keywords: The Structure of Scientific Revolutions, Thomas Kuhn, Class Struggles, Philosophy of Science.

GİRİŞ

Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin bu yaz yapılan 4. Yaz Okulu'nun konusu "20. yüzyılda sınıf mücadeleleri ve bilim felsefesi"ydi. Bu makalede söz konusu okul kapsamında sunulan iki bildirinin notları paylaşılacak, ama özellikle Thomas S. Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* ele alınacaktır.

Yaz okulunda yapmaya çalıştığımız şey geçen yüzyılda etkili olmuş bilim felsefecilerini verili tarihin içine yerleştirmek ve onların tarih dışı düşünürler olarak algılanmasına karşı çıkmaktır. Hiçbir felsefeci yaşadığı dönemdeki sınıf mücadelelerinden azade değildir. Hangi sınıfa hizmet ettiklerine, egemen sınıfla ilişkilerine, içinde yetiştikleri ideolojik atmosfere, yaşamları boyunca nasıl finanse edildiklerine ve ürettiklerinin neye hizmet ettiğine bakmaksızın salt düşünürler olarak ele alınmalarının kendisinin felsefi idealizm olduğunu iddia ediyoruz.

Örneğin, başlıca ürünlerini 20. yüzyılda vermiş bilim felsefecilerinin yaşadıkları dönemi, doğdukları ve öldükleri ülkeleri gösteren Tablo 1'e bakabiliriz. Sadece böyle bir döküm bile bize çok şey söylüyor, örneğin söz konusu felsefecilerin çoğunun 19. yüzyılda burjuvazinin başlıca entelektüel merkezi olan Viyana'da doğup yetiştiklerini ama sonra 20. yüzyılın ilk yarısında emperyalizmin ideolojik üretim merkezi ve cephesi haline gelen İngiltere ve Londra civarında istihdam edildiklerini gösteriyor. ABD'de doğup, ABD'de ölen Kuhn'un ayrışıklığına yeri gelince değinilecektir.

Tablo 1. Geçen yüzyıldaki belli başlı bilim felsefecilerinin yaşadıkları dönem, kökenlendikleri ve çalıştıkları ülkeler

BİLİM FELSEFECİSİ	DOĞUM VE ÖLÜM YILLARI	DOĞDUĞU ÜLKE	ÖLDÜĞÜ ÜLKE
Bertrand Russell	1872-1970	İngiltere	İngiltere
Ludwig Wittgenstein	1889-1951	Avusturya	İngiltere
Karl Popper	1902-1994	Avusturya	İngiltere
Imre Lakatos	1922-1974	Macaristan	İngiltere
Thomas S. Kuhn	1922-1996	ABD	ABD
Paul Feyerabend	1924-1994	Avusturya	İsviçre *

*İsviçre'de hayatı sonlansa da Feyerabend'in felsefe çalışmalarını yaptığı başlıca yer İngiltere'dir.

Bu nedenle öncelikle 20. yüzyılı sınıf mücadeleleri açısından dönemlendirmeliyiz. Yirminci yüzyılda Ekim Devrimi ile birlikte işçi sınıfının iktidara gelmesini, sosyalizmi kurmasını ve korumasını sınıf mücadelelerinin odağına yerleştireceğiz. Ancak dönemlendirmeyi egemen sınıfa bağlı felsefecilerin analizine girişmek için sermaye sınıfının tehdit algısına göre yapacağız.

1. 20. YÜZYILDA SINIF MÜCADELELERİNİN DÖNEMLENDİRİLMESİ

1.1. 1900 (1871) - 1917 Dönemi: Emperyalizmin Egemenliği

Dönemlendirme her ne kadar 20. yüzyılın ilk yılından başlamalıysa da aslında Paris Komünü'nün yenilgisinden başlatmak genel karakteri açısından daha uygun gözüküyor. 1870'ler kapitalizmin emperyalizm aşamasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemin hemen başlangıcında işçi sınıfının sermaye için yıkıcı özellikleri fark edilmiş, işçi sınıfının iradesini seyriltecek siyasi önlemler hep dikkate alınmıştır. Emperyalist ülkelerde etkinlik gösteren kitlesel sosyal demokrat işçi partilerinde 1900'lerin başında revizyonizmin etkisi kendisini göstermiş ve devrimin imkânsız olduğuna ilişkin inanç sinsice yayılmıştır.

Bu dönemin bir diğer özelliği emperyalist ülkeler arasında sömürge ve hegemonya alanları olarak pay edilen dünyanın güçlenen emperyalist devletler tarafından yeniden paylaşılmak istenmesi, böylece dünya çapında yeniden paylaşım savaşlarının zemininin döşenmesidir.

Gerçekten sosyal demokrat partilerinin milliyetçiliğe teslim olmasıyla 1914'te büyük savaş patlar. Ancak derinden derine başka bir süreç işlemektedir. Çarlığın egemenliğindeki Rusya'ya kapitalizm nüfuz etmiş, köylülerin ve işçi sınıfının mücadelesi tarihsel olarak birbirine güç verecek şekilde çakışmıştır. Üstelik 1900'lerin başından itibaren Rus Sosyal Demokratlarının Bolşevik kanadı devrimin imkânsızlığından habersiz gözükmekte ve ısrarla bu topraklarda devrimi arayacak şekilde örgütlenmektedir.

Savaşın getirdiği yıkımı ve devletteki dağılmayı siyasi bir olanağa çeviren Bolşevikler 1917'de iktidara geleerek işçi sınıfı devletini kurarlar. Artık 20. yüzyıl sosyalizmlili yüzyıl olacaktır.

1.2. 1917-1989 Dönemi: Sosyalizmlili Dünya

Yirminci yüzyıla damgasını vuran 70 yılı kaplayan sosyalist devletlerin varlığı oldu. Ancak bilim felsefecilerinin hangi gereksinimlere göre ürettiklerine bakmak için bu 70 yılı da kendi içinde dönemlendirmemiz gerekecek.

1.2.1. 1917-1929: Arızı vaka

Muhakkak emperyalist devletler için Rusya'daki işçi sınıfı iktidarı çok can sıkıcıydı ama öte yandan Rusya'daki tuhaflık ve aşırılıklardan biri olarak görülmekte ve geçici bir durum olduğu düşünülmekteydi. Gerçekten 1924'te devrim Lenin'in ölümüyle liderini erkenden yitirmiş, devrimin Avrupa'ya sıçraması engellenmiş, ülkede NEP dönemi ile kapitalizme kısmi de olsa yol verilmişti (Carr, 2011, ss. 68-69). Bu uçsuz bucaksız ülkede tarımdaki kargaşa, sabotaj ve kuraklıkların yarattığı gıda güvenliği sorunu bile belki tek başına iktidarın sonu olmaya yetecekti.

1.2.2. 1929-1945: Sosyalizm parlıyor

Ancak sanılanın tersi iki gelişme Marksizm'i çok daha ciddiye alınması gereken bir tehdit seviyesine yükseltti. Bu gelişmelerden biri dünya kapitalizminin Marx'ın öngördüğü ve mekanizmasını açıkladığı gibi derin bir iktisadi bunalıma girmesiydi (Hobsbawm, 2008, s. 137).

İkincisi ise, Marksizm'i dünya görüşü olarak benimsemiş Sovyetler Birliği'nde uluslararası bir devrimden umudun kesilmesinden sonra ayakta kalabilmek için büyük bir hızla sosyalizmin inşa edilmeye başlanmasıydı.

Emperyalist düzen ekonomik bir çöküşe sürüklenirken Sovyetler Birliği'nde tarımın kolektifleştirilmesi ve sanayileşme hızla ilerledi. Bu devrimci hamle olası karşı-devrimci zeminleri zayıflatırken milyonların iradesi ile dünyanın o zamana kadar gördüğü en hızlı sanayileşmeye dayalı kalkınmasını gerçekleştirdi. 1928'de başlayan Birinci Beş Yıllık Plan'da hedeflere dört sene içinde ulaşıyor, plan doğrultusunda inşa edilen 1500 büyük işletme ile Sovyetler Birliği traktörden uçağa birçok sanayi ürününü kendi başına üretir hale geliyordu (Ponomarev, 1976, ss. 202-206). Dünya sanayi üretimindeki payı %14 oranında artış gösterirken buharlı lokomotif, tarım makineleri ve sentetik kauçuk üretiminde dünya birincisi oluyordu (Yeliseyeva ve Manfred, 1978, s. 362).

İki üretim tarzı arasında yaşanan kontrast ve biri bunalım içinde debelenirken diğerinin eş zamanlı olarak görülmedik bir sanayileşme hamlesi yapması değildi tek sorun. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşuna eşlik eden yeni bir kültür doğuyordu. Büyük emekçi kitlelerinin kendilerini ortaya koyarak elleleriyle yeni toplumu kurlmaları, işsizliğin sorun olmaktan çıkması, görülmedik bir aydınlanma seferberliği, halk sağlığındaki gelişme vb. birçok başlık emperyalist dünyayı sarsıyordu. Mutlaka ve ne pahasına olursa olsun Sovyetler Birliği'nden kurtulmalıydılar. Burada eksenin kaymaması için nasıl Avrupa'da faşizmin yükseldiğinden ve Sovyetler Birliği'nin üstüne salındığından bahsetmeyeceğiz. Ancak Nazi saldırısından 9 hafta sonra Sovyetler Birliği askeri malzeme kayıplarını ilan ettiğinde dünya bir kez daha şaşkınlığa uğramıştı: 7500 top, 4500 uçak, 5000 tank. Bu kadar kayıptan sonra savaşa devam edebilen bir ülke ve ordu inanılmaz bir etki yaratıyordu (Strong, 1988, s. 140).

1.2.3. 1945 – 1968: Sosyalizm dünya ölçeğinde yayılıyor ve saygınlık kazanıyor

ABD ve İngiliz emperyalizminin beklentileri boşa çıktı, faşizme diz çöktüren sosyalizm dünya çapında saygınlık kazanmıştı. Üstelik artık sosyalizm tek bir ülkede değildi, dünyaya yayılıyordu. Sosyalist dünya sistemine yeni ülkeler katılıyor, sömürgecilik çöküyor, dünya emekçi halkları yeni ve daha güzel bir dünya umuduyla hareketleniyorlardı. 1957'de komünist ve işçi partilerinin Moskova'da yapılan toplantısına 65 parti katılırken bunlardan 11'i kendi ülkelerinde iktidarı temsil ediyor-

du (Komünist ve İşçi Partilerinin 4 Toplantısı, 1976).

Üstelik savaş sırasında muazzam bir yıkıma uğrayan Sovyetler Birliği tekrar beş yıllık planlara dönmüş ve yaralarını hızlıca sarmıştı. 1950'ye gelindiğinde üretim kapasitesi savaş öncesini aşmış, 6 binden fazla fabrika onarılmış veya yeniden kurulmuştu (Ponomarev, 1976, s. 262). Ayrıca ABD'nin ilk nükleer silahı Japonya'da sivil halkın üzerinde kullanmasından ve Sovyetler'i tehdit etmeye başlamasından 4 yıl sonra Sovyetler ilk atom bombası denemesini gerçekleştirmişti.

Ancak daha sonra bahsedileceği gibi emperyalizm Marksizmi bilim dışı ilan etmeye çabalarken Sovyetlerin 1957'de ilk uyduyu uzaya göndermesi derin bir şok etkisi yarattı (Bulduk, 2006). Başta ABD olmak üzere emperyalist devletlerde Sovyetlerin bilim ve teknoloji- de bu kadar ileri gitmiş olması ciddi bir panik havasına neden oldu.

1950'de Çin, 1960'da Küba, 1970'lerde Vietnam devrimleri, sömürge karşıtı mücadelelerin sola çekilmesi ve bağımsız, halkçı devletlerin hızla çoğalması emperyalist dünyada bir yenilgi ve altüst oluş çağı duygusunun yükselmesine yol açtı.

1.2.4. 1968-1989, Reel sosyalizm ideolojik cepheyi kaybediyor

Reel sosyalizmi çözümlü götüren süreç muhakkak 1968 ile başlatılamaz ve öncülleri bulunur. Burada bu karmaşık konu bütün boyutları ile ele alınmayacaktır. Daha kapsamlı bir tartışma için *Sovyetler Birliği'nin çözülüşü üzerine Anti-Tezler'e* bakılabilir (Okuyan, 2005).

Dünya çapındaki bir sınıf savaşı için emperyalizmin özellikle Avrupa'da uyguladığı çok yönlü basınç ideolojik cephenin önemli ölçüde kaybedilmesine neden oldu. Söz konusu dönemlendirme için seçilen 1968 Olayları işçi sınıfsız bir toplumsal dönüşüm fikrinin yaygınlık kazanması açısından bu kaybediş için bir mihenk noktaydı (Çınar, 2020). Avrupa'da birçok komünist partisinin devrim fikrinden vazgeçmesi benzer bir zaman diliminde gerçekleşti. Çin-Sovyet ayrılığını, 1970'lerden itibaren Sovyetler'in desteğini alarak bağımsız cumhuriyetler haline gelen ülkelerin burjuvazilerinin doğası gereği gericileşmeleri ve taraf değiştirmeleri izledi.

Ancak sınıf mücadelesinin diğer tarafına da bakmak gerekiyor, Sovyetler Birliği ve çoğu sosyalist ülke devrimci dinamizmini koruyamadı, kendi ülkelerinde karşı-devrim karşı siyasi örgütlülüğü ve refleksleri yitirdikleri görüldü (Daha ayrıntılı bilgi için; Keeran ve Kenny, 2009).

1.3. 1990 – 2000: Sovyetler Birliği Sonrası Emperyalist Restorasyon

Bu dönem ABD emperyalizminin zaferine ve sosyalizmlili dünyanın kazanımlarının emekçi halklardan tek tek kopartılmaya çalışıldığı bir restorasyona işaret eder.

Tıpkı sağlık gibi, varken fark edilmeyen ancak kaybedilince önemi anlaşılan sosyalizmlü dünya büyük ölçüde tasfiye edildi. Sosyalizmin yarattığı kitlesel aydınlanmanın yarattığı bilinçle ayrıca uğraşmak zorundaydılar.

2. SINIF MÜCADELESİ VE BİLİM FELSEFESİ

Marx ve Engels daha 1840'larda materyalist tarih anlayışı "fikirlerin oluşumunu maddi pratiğe göre açıklar" demişlerdir (Marx ve Engels, 1999, s. 68). Yirminci yüzyıldaki dönemlendirme sınıf mücadeleleri ile bilim felsefesi arasında ilişkiyi bir pratiğe dayandırmaya çalışıyor. İlk sınıflı toplumlarda toplumsal iş bölümü içinde "felsefeci" kategorisinin doğuşu da sınıf mücadeleleri ile ilişkilidir. Rahiplerin yetmediği yerde, daha ince ve kurnazlığa dayanan bir ideoloji üretme işi idealist filozoflara kalmıştır (Nalçacı, 2018, s. 17). Pitagoras'tan Sokrat'a, Platon'dan Berkeley'e ve Popper'a özünde durum değişmemiştir.

Bu nedenle Althusser felsefenin tarihi olmadığını iddia etmiştir. Hep aynı fikirlerin etrafında dönen bu dünyada Kant'ın bir pasajını yorumlamak için bir filozof, aralarında 2300 yıl olan ister Platon'a ister Husserl'e atıf yapabilir (Althusser, 2016, s. 35). Lenin de *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* adlı kitabında Berkeley (1685-1753) ile Mach'ın (1838-1916) ve en nihayet Rus Ampiryokritistlerin savunduğu fikirlerin öznel idealizme dayandığını, 200 yıl içinde özde bir farklılık olmadığını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir (Lenin, 1988).

Ancak tarih boyunca idealist düşünürlerin farklı bir öz üretememiş olmaları onları tarih dışı yapmaz. Her tarihsel dilimde egemen sınıfın o anki gereksinimlerine yanıt verecek bir kılıf bu özü sararak hedefe saldırmışlardır. Örneğin Rus Mahçuları 19. yüzyılın başında sosyal demokrat işçi partilerindeki burjuvazinin etkisi ile kendini gösteren revizyonizmin felsefi kolu olarak ortaya çıkmıştır (Tokmakçioğlu, 2020).

Şimdi 20. yüzyıldaki sınıf mücadelelerinde sermaye sınıfının gereksinimlerine bilim felsefesiyle uğraşanların nasıl yanıt verdiğine bakabiliriz.

2.1. 1870 – 1929: Yeni-pozitivizm

Bu dönemde pozitivizmin uzantısı olan birçok akım görürüz. Bu akımlar insan bilgisinin ufkunu artık sermaye sınıfının egemenliğine girmiş bilimlerle sınırlandırırken bir yandan da materyalizme karşı bilinemezçiliği yeniden üretirler. Bu şekilde sermayenin bilime olan gereksinimine yanıt verirken idealizme ve en nihayet dini inançlara kapı aralarlar. Hemen her zaman emekçi sınıfların çıkarlarına yabancı ve karşıdirlar.

Buradaki devamlılığa ait bir örneğe Cornforth işaret etmiştir. Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi*'nde değinmediği az sayıda filozofun içinde Ernst Mach da vardır, çünkü hemen tamamen aynı yöntemi kullanmakta ve aynı şeyi söylemektedirler (Cornforth, 2009, s. 37).

2.2. 1929 – 1945: Marksizme Karşı Pozitivizm

Daha önce bahsettiğimiz sosyalist devletin bir coğrafyada tutunması ve yeni bir kültür yaratarak yükselmesi alarm çanlarının çalmasına neden olmuş gözükmektedir. Bütün yeni pozitivistler bir ideolojik savaş cephesine çağırılmış önlerine ortak bir hedef konmuştur: Marksizm'i bilimden dışlamak ve aşağılamak.

Bu nedenle bilim felsefecilerinin asıl işi bilime sınır koymak olmuştur ama dolambaçlı yollardan asıl ulaşmak istedikleri Marksizm'i bilim dışı ilan etmek ve karalamaktır. Bu dönemin başlıca eseri Karl Popper'in 1945'te yayınlanan *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabıdır. Kitabında Hegel ve Freud gibi düşünürleri de eleştirse de bu içerik taktikseldir, hedef Marx'ın kendisidir. 1945'te daha sonra cepheye çağrılacak birçoğu gibi gericiliğin başlıca kalesi olan Londra'da istihdam edilmiştir.

Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi* de belki de sadece Marksizm'i aşağılamak için yazılmış gözükür. Birçok filozof içinde Marx'a son derece sığ ve çarpıtılmış bir içerikle yer verecektir. İbret olsun diye bu bölümün tamamı okunmalıdır ancak kısa bir alıntı çarpıtmayla birlikte korkuyu ele vermektedir:

"Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Sosyal Demokrat Parti bir süre iktidardaydı ve Weimar Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Ebert bu partinin üyesiydi. Fakat parti daha o zaman, koyu Marksçılığa sarılmayı bir yana bırakmıştı. Rusya'da Marx'a fanatik biçimde inananların hükümeti ele geçirmesi bu sıralara rastlar... Ancak Nazi'ler devrildikten sonra Marksçıların yeniden canlanması beklenebilir (Bu satırları 1943'te yazıyorum.)" (Russell, 2000, s. 151).

Belirtmeye gerek yok, ama yine de Ebert'in partisinin Birinci Dünya Savaşı'nda Alman burjuvazisinden yana milliyetçi bir tavır sergilediği ve açık bir karşı devrimci pozisyona geçtiğini söyleyelim. Marx'a fanatik bir biçimde inananlar da Bolşevikler oluyor.

Ancak felsefi gericilik kabına sığmadı ve Russell Sovyetlere karşı bir ABD galibiyetinin insanlık için yararlı olacağını vaaz etti, hatta Sovyetlere karşı atom bombasının kullanılmasını dahi önerdi (Cornforth, 2009, s. 291).

Hem Russell hem Popper düzen tarafından el üstünde tutuldular, her ikisi de İngiliz burjuvazisinin feodalizme ait Sir unvanını alıp bu gericilik nişanesini göğüslerine yerleştirdiler.

2.3. 1945 – 1968: Altüst Oluş Felsefesi

Daha önce kısaca tanımlandığı gibi 1945 sonrası sermaye sınıfı için bir altüst oluş oluş çağına benzemektedir. Emekçi sınıfların arka arkaya kazandığı zaferler, sosyalizmin saygınlığı ve eski sömürge dünyasının çöküşü bu çağın karakteristiğidir.

Öznel idealizmi Marksizm düşmanı bir cephe oluşturarak yeniden üreten bilim felsefecileri Lakatos gibi dö-

nekleri de kapsayarak Londra'da toplanırlar. Ancak ne kadar Marksizm'i bilim dışı ilan etmeye çalışırlarsa çalışırlar karşılarında bir uyduyu ve insanı uzaya ilk kez gönderen bir sosyalizm vardır. 1960'lara gelindiğinde insanlığın sosyalizme doğru ilerleyişine emperyalizm ancak savaş ve katliamlarla karşı koyabilmektedir.

Altüst oluş çağı farklı bir felsefeye ihtiyaç duymaktadır.

Egemenlerden yana altüst oluş çağı felsefesinin bildiğimiz en iyi iki örneği Herakleitos ve Hegel olmuştur. MÖ 6. yüzyılda Efes'te yaşamış bir aristokrat olan Herakleitos için çağın gerçek bir altüst oluş dönemiymiş. Ege kıyılarındaki İyon kentleri Pers işgali altında kalmış, halk tabakaları aristokrasiye karşı etkili bir sınıf mücadelesi vermiştir. Tunç çağının bütün değerleri aristokrasinin iktidarıyla birlikte çökmektedir (Şenel, 2017, ss. 134-135). Herakleitos kendi çağını kendi sınıfı adına açıklayabilmek için diyalektik yöntemi geliştirir, ancak tahmin edileceği gibi idealist bir diyalektiktir (Arslan, 2018).

Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Hegel 19 yaşındadır ve burjuva devrimlerinin Avrupa'yı sarsan etkisini, Napolyon'un Alman devletlerini işgalini yaşamış, sanayinin ve ticaretin toplumu ne kadar hızlı değiştirdiğini deneyimlemiştir (Nalçacı, 2018). Onun felsefesi de idealist bir diyalektiğe dayanır, çağının altüst oluşunu egemen sınıf adına felsefi düzeyde teorize etmiştir. Hegel felsefesi doğanın veya toplumun hareketini düşüncedeki değişim dinamikleri olarak ele alır: İç çelişkilerin belirlenmesi ve aşılması, nicelikçe değişimlerin sıçrayıcı nitelikte değişimi koşullamaları, eskinin yeni tarafından olumsuzlanması, özde yaşanan değişimler... (Malinin, 1979, s. 39). Böyle bir soyutlamanın Prusya'da egemen sınıfın, devletin ve üniversitelerinin prestijini artırdığını tahmin edebiliriz. İşçi sınıfının dünya görüşünün oluşmasına katkısı ise egemen sınıf tarafından arzu edilmeyen bir yan etki olmuştur.

Kuhn'un çağı ise Hegel gibi kapitalizm tarafından parçalanmış bir feodalizme değil, sosyalizm tarafından parçalanmış bir kapitalizm dönemine denk gelmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi mesele sadece dünya halklarının sosyalizme yönelmesi değildir, Sovyetler Birliği'nin uzay çağını başlatmasının ABD'de şok edici bir etkisi olmuştur. Kendisinden önceki bilim felsefecilerinin en önemli kaygısı Marksizm'i bilim dışı ilan etmek veya başka bir deyiş ile dünyayı değiştirmeye dönük bir irade ve örgütlenme ile bilgi üretilemeyeceğini vaaz eden bir agnostizm yaymaktı. Ancak yaşanan gelişmeler karşılığında, bilim dışılık iddiası 1960'lı yıllarda itibarsızlaşmıştır. Örneğin, kendisi de oldukça sağcı bir yazar olan Delacampagne, Popper'ın tarihi bilim dışına itmeye çalışmasını "maalesef" inandırıcı bulmamaktadır (Delacampagne, 2020, s. 215).

Kuhn işte böyle bir çağın egemen sınıfın prestijini artıran, dolayısı ile daha çok olguyu açıklayan ve çağın baş dönürücü değişimine ve altüst oluş niteliğine uygun bir bi-

lim felsefesi yaratarak ve kendinden önceki idealistleri aşarak karşılaşmıştır. 1962'de yayınlanan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* çağın gereği olarak "devrim" kavramını kullanmaktadır (Kuhn, 1982).

2.4. 1968 ve Sonrası: Karşı Devrimin Bilim Felsefesi Post-modernizm

Özellikle 1968'den başlayan sınıflar üstü siyasi açılımların değer kazanması ve Avrupa Komünizmi denilen devrimden vazgeçme halinin yaygınlaşması ile hız kazanan ideolojik cephedeki kayıplar 1989'da "Duvarın" emekçi sınıfların üzerine yıkılması ile sonlandı.

Ancak Ekim Devrimi'nin yaktığı ateşin aydınlatdığı yüz milyonları bulan emekçi kitlelerin aklını karıştırmak ve onları kolay yönlendirilebilir hale getirmek gerekiyordu. Kuhn gibi bilimin gelişimine dair anlayışı idealistçe olsa da diyalektiğe dayanarak geliştirecek bir bilim felsefecisine düzenin gereksinimi kalmamıştı. Süreçlerin bütün olarak algılanmasına karşı olan ve diyalektik yerine metafizik yöntemleri kullananlar ortalığı kaplayacaktır.

Artık kapitalizm zamanını doldurmuş ve yapısal krizin içindeyken gelen bu beklenmedik zafer egemenlere insan aklına saldırmak ve onu dağıtmak için büyük bir fırsat vermiş gözükmektedir. İki koldan ilerlerler: İlki feodalizmin üstyapı kurumu olan dinci gericiliği yaymaktır. İkincisi ise, sosyalist aydınlanmanın etkisi ile ateistleşmiş, en azından dini pratikle ilgisi kalmamış ve hala ilerici konumunu korumak isteyen çeşitli uluslara dağılmış aydınlara sunulan bir zırva olan post-modernizm.

Burjuvaziyle ilişkilenmiş çok sayıda aydın (G. Deleuze, J. Derrida, M. Foucault, J.F. Lyotard ve diğerleri) Hegel ve Marx'ın eserlerindeki (dolayısıyla Kuhn'un) bütünsel anlatının boşluğunu ve anlamsızlığını çeşitli kurnazlıklarla savundular (Callinicos, 2001; Sarup, 2017). İnsanlık tarihini bütünsel olarak anlama çabası boşa çıkınca, toplumu dönüştürme mücadelesi ise lüzumsuz bir "toplum mühendisliği" haline geliyordu.

3. BİLİMSEL DEVRİMLERİN YAPISI NE SÖYLÜYOR?

3.1. Thomas Kuhn

Thomas Kuhn 1922'de ABD'de Ohio eyaletinde orta halli bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Annesi ve babası entelektüel insanlardı, Yahudi olmalarına karşın dini pratikle ilişkili değillerdi ve ABD ölçülerinde sol kanat liberal görüşlere sahiptiler (Famous Scientists, 2017).

1996'da ABD'de yaşamını yitiren Kuhn'un yaşamı genel olarak ABD'nin emperyalist düzende yükselişine ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte emperyalist hegemonya patronajının İngiltere'den ABD'ye geçtiği döneme denk gelir. Kuhn Ağustos 1944'te Paris'e ilk giren ABD askerleri arasında yer alır, Alman radarlarını çözümlemeye çalışan bir grubun içindedir (Famous Scientists, 2017).

Etkilendiği öncüller bu koşullarda Marksist eserler değildir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'nden çok etkilenir. Gestalt psikolojisine eğilir, ayrıca J. Piager'in çocuğun zekâ gelişimindeki kesintililiğe dayanan kuramı ilgisini çeker. A. Koyre'nin *Galileocu İncelemeler*'ini etüt eder (Delacampagne, 2020, ss. 294-295).

Harvard Fizik Bölümü'nü bitiren Kuhn, 1949'da doktorasını verir. Harvard'da daha doktorasını yaparken hocası fizikçi olmayanlar için bilim tarihi anlatmasını isteyince ilgisi bilim tarihine kayar, felsefe ve bilim tarihini sentezlemeye başlar. Sonrasında ABD'de çeşitli üniversitelerde bilim tarihi kürsülerinde çalışmalarını sürdürür. 1957'de *Kopernik Devrimi*, 1962'de *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* yayınlanır.

3.2. Bilimsel Devrimlerin Yapısında İdealist Diyalektik ve Tarihçilik

Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda sunulan diyalektik tıpkı Marx'ın *Kapital*'in *Birinci Cildi*'nin önsözünde Hegel için yazdığı gibi baş aşağı duran ve ayakları üzerine dikilmesi gereken bir mistisizmi içerir (Marx, 1997, ss. 27-28). Öte yandan bilim tarihi için gelişkin ve öncüllerini aşan bir yöntem önerdiği için değerlidir.

Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda çok kısaca şu görüşlere yer verilmektedir:

Aynı temalar üzerinde uzmanlaşmış ve birbirleriyle haberleşen bilim insanları verili bir tarihsel dönemde alanlarındaki olguları açıklayan temel bir paradigma konusunda uzlaşırlar. Bu paradigma anlayışı, kuramı, araştırma tekniklerini ve bilim insanı eğitimini içerir. Böylece bilimde “olağan bir dönem” başlar ve bilim insanları paradigmaya sadık kalarak Kuhn'un “bulmaca çözümü” olarak tanımladığı bir faaliyet içinde bulunurlar. Kuram çeşitli fenomenler üzerinde sınamakta, sınamaların yapılabilmesi için teknikler geliştirilmekte, ancak paradigma sorgulanmamaktadır.

Ancak bir süre sonra paradigmaya ilişkin çelişkili sonuçlar ve açıklanamayan olgular artmaya başlar. Rakip paradigmlar bir azınlık tarafından ortaya atılır ve hâkim paradigma ile çatışır. Bu dönemi Kuhn “bunalım dönemi” olarak adlandırmaktadır. Çatışmalı ve gergin bir dönemden sonra yeni paradigma hakimiyet kazanır ve bilimde bir devrim gerçekleşir. Yeni paradigma etrafında bilim insanı öbeği yetişerek yeni bir olağan bilim dönemini başlatırlar. Ancak bu dönem de bir bunalım ve devrimle karşılaşacaktır (Kuhn, 1982).

Kuhn'un en büyük katkısı o zamana kadar gelen bütün pozitivistlerin benimsediği bilimin buluşlarla sürekli bir gelişme içinde olduğu fikrine karşı çıkmasıdır. İster bilimsel tezlerin doğrulanması, ister “yanlışlanması” ile gitsin tarih dışı bu düz ilerleyici çizgiye ağır bir darbe indirmiştir.

Kuhn'un tezi bir yere kadar tarihselcidir. Bilim insanla-

rını verili bir dönemde saran inançlar, eğilimler, teknik sorunlar etkilemektedir. Ve tarihsel bir anda her paradigma giderek büyüyen zıtların birliği ve çelişkisine sahip olur. Zıtların birliği ve çelişkisine bağlı nicelikçe birikim nitelikçe bir değişime neden olur ve bilimin yol alışı düz bir çizgi üzerinde değil, sıçrayıcı bir karakterdedir. Ve değişim bilimsel düşüncenin karakterindedir, yeni paradigma ve yeni olağan bilim de olumsuzlanacaktır.

Bilimsel Devrimlerin Yapısı Marx'ın eserlerine hiç atıfta bulunmaz, oysa Kuhn gibi bir entelektüelin hiç Marksist eserlere göz atmadığına inanmak kolay değildir. Oysa önerdiği yöntemin materyalist olanı ve tüm toplumsal değişimi kapsayan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nin önsözünde yüz sene kadar önce 1859'da formüle edilmiştir. Çok iyi bilinmesine rağmen bir kısmına burada yer vermek yararlı olacaktır:

“Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engeli haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder.” (Marx, 1976, ss. 25-26).

Kuhn kitapta hiç Marx'a referans vermediği halde kendi görüşleri ile siyasi dönüşümler arasında benzerlik kurar: “Gerek siyasi gerek bilimsel gelişmede devrimin önkoşulu, düzenin bunalıma varan ölçüde işlerliğini yitirdiğini haber veren belirtilerin algılanmasıdır.” (Kuhn, 1982, s. 105)

Kuhn'un gerçeği ters yüz eden idealizmi de burada başlamakta. Üretim ilişkilerinden kopuk bir bilim insanları topluluğunun fikirlerinde değişim olmaktadır. Paradigma adeta “idea” gibi bir bilim insanı topluluğunun zihninde gerçekleşmekte, bütün topluluğa hükmeden bir özellik göstermektedir.

Kuhn rölativizmle de suçlanmıştır, yani paradigma kaymalarının bilginin nesnelliğini ortadan kaldırdığı iddia edilmiştir (Yalçın, 2001). Bu konuda idealist olduğunu iddia ettiğimiz Kuhn'a kefil olunmayacaktır. Ancak kendisi rölativizm suçlamasını *Asal Gerilim* kitabında reddetmiştir (Kuhn, 1994, ss. 381-404).

Öte yandan bir tanıklığa başvurmak gerekirse, Marksist eğilimli ve biyolojik bilimlerden üreyen ırkçılığa karşı mücadele vermiş Stephen Jay Gould'a (1941-2002) söz verilebilir. Kendisi ile 1995'te yapılan bir röportajda Darwin'in yanı sıra Marx ve Kuhn'dan etkilendiğini, Kuhn'un kendisine alt tabakalardan yetişen bir gencin de bilimde önemli keşifler yapabileceği duygusunu kazandırdığını söyler (Horgan, 2015). Gould bilindiği gibi biyolojik evrimin Darwin'in telkin ettiği gibi aynı hızda devam eden bir süreç olmadığını, sıçramalarla gittiğini

gösteren ekibin içindedir. Kuhn'un düzen adına yarattığı entelektüel çekim etkisinin bir tanığı olarak kabul edilebilir. Ayrıca Gould Kuhn'un bilimin nesnelliğinden yana olduğunu düşündüğünü bu söyleşide bildirmiştir (Horgan, 2015).

3.3. Bilim Tarihine Marksist Yaklaşımda Kuhn'dan Yararlanmak

20. yüzyıldan günümüze devrolunan sınıf mücadeleleri devam ediyor. Emperyalist sistemin yaşadığı çürüme had safhasına ulaştı, savaşlarla, yoksullukla ve iklim krizi ile emekçi yığınları tehdit edici dayanılmaz bir boyuta ulaşıyor. İşçi sınıfı öncü siyasetleri dünyanın birçok yerinde tekrar düzenle hesaplaşacakları ve sosyalizmi daha gelişkin bir noktadan kurmaya başlayacakları güne bakıyorlar.

Böyle bir mücadeleye hazırlanırken Marksist yöntemle bilim tarihini gelişkin bir şekilde ele almak aydınların ve aydın adayı gençlerin burjuvazinin saflarından emekçi sınıfların saflarına çekilmesi için önem kazanıyor.

Bunu yaparken, bilim felsefecilerinin öznel idealizmine karşı koyarken Kuhn'un geliştirdiği yöntemi yani bilimin sızramalarla ilerleyen yapısını Marksist kurama yerleştirmek, üretim tarzlarındaki değişikliklerin dinamikleriyle birlikte ele almak zorundayız. Muhakkak çok emek ve derinleşme isteyen bir başlık.

Öte yandan zaten Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nde bu konuda çaba sarf ediyoruz. Bu yazıda ayrıntısına girmeyeceğimiz birkaç örnek verilebilir.

Örneğin, Lamarck'ın evrim kuramı Fransız Devrimi'nden ayrı düşünülemez. Devrimin aydınlatıcı ve özgürleştirici süreci ve devrimin radikalliği biyolojide her türün ayrı ayrı yaratıldığı inancından evrim düşüncesine geçiş çok kolaylaştırmış gözükmektedir. Ancak Fransız Devrimi'nin başlangıçtaki eşit yurttaşlık fikri türlerin eşit bir şekilde yukarıya doğru dönüşerek gittiğine ilişkin bir kuramla sonlanmıştı. Darwin'in Evrim Kuramı'nın bu kuramı eleştirip yerini alması için burjuva devrimini çok önceden yapmış ve kapitalizmde kıyasıya rekabet düşüncesinin çok meşru olduğu bir İngiltere'yi beklemesi gerekecektir (Nalçacı, 2017, Akat ve Nalçacı, 2017).

Bir diğer örnek ise, yaşamın kökeni tartışması ile ilgilidir. Orta Çağ boyunca geçerli olan canlılığın kendiliğinden oluşumu düşüncesi Fransız Devrimi sonrası gıda sanayisinin bilim tarafından desteklenmesi sürecinde aşılmıştır. L. Pasteur (1822-1895) kesin kanıtlarıyla canlıların ancak canlılardan oluştuğunu göstermiştir. Ancak evrim sürecinde ilk canlıların nasıl oluştuğu ve inorganik doğanın biyolojik harekete dönüşümü sorununun halledilmesi ise Ekim Devrimi'ne ve A. İ. Oparin'in (1894-1980) doğaya yönelik tarihselci yaklaşımına kadar çözülemeyecektir (Gül, 2018).

SONUÇ

Kuhn'un *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinin şimdiye kadar sadece çağdaşı olan pozitivistlerle gerilimi ve satar aralarındaki değerler, rölativizm sorunları açısından değerlendirilmesi de bir "paradigma" olarak kabul edilebilir. Burada eseri sınıf mücadelelerinin içine yerleştirerek bir "paradigma kayması" önermiş oluyoruz.

21. yüzyılda ise bilim felsefeci ve tarihçilerini de kapsayarak sınıf mücadeleleri sürüyor.

KAYNAKLAR

- Akat, F. ve Nalçacı, E. (2017). *Evrin teorinin doğuşu: 19. yy İngiltere'si bir tesadüf müydü?* E. Nalçacı (Ed.) Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi. İstanbul: Yazılama, ss. 53-66.
- Althusser, L. (2016). *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*. (İ. Birkan, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.
- Arslan, A. (2018). *İlkçağ Felsefe Tarihi*. 1. Cilt, 9. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 179-209.
- Bulduk, S. (2006). Sputnik sendromu. *Sosyoloji Dergisi*, 3(12), 61-69.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır: Marksist Bir Eleştiri*. (Ş. Pala, Çev.) Ankara: Ayraç.
- Carr, E. H. (2011). *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*. (L. Cinemre, Çev.) İstanbul: Yordam.
- Cornforth, M. (2009). *Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak*. (T. Ok, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Çınar, A. (2020). 1968'in asıl sırrı neydi? *Gelenek*, 149, 115-137.
- Delacampagne, C. (2020). *20. Yüzyılda Felsefe Tarihi*. (D. Çetikasap, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Famous Scientists (2017). Thomas Kuhn. Erişim tarihi: 24.11.2021 <https://www.famousscientists.org/thomas-kuhn>
- Gül, G. (2018). Yaşamın başlangıcı ve Oparin. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1, 221-226.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırıliklar çağı*. (Y. Alogan, Çev.), İstanbul: Everest, 4. Baskı.
- Horgan, J. (2015). *Stephen Jay Gould on Marx, Kuhn and Punk Meek*. Erişim tarihi: 24.11.2021 <https://blogs.scientificamerican.com/cross-check/stephen-jay-gould-on-marx-kuhn-and-punk-meek/>
- Keeran, R. ve Kenny, T. (2009). *İhanete Uğrayan Sosyalizm*. (M. Akad, Çev.), İstanbul: Yazılama.
- Komünist ve İşçi Partilerinin 4 toplantısı. (1976). (S. Erdoğan, Çev.), İstanbul: Ürün Yayınları.
- Kuhn, T. S. (1982). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (N. Kuyaş, Çev.), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Kuhn, T. S. (1994). *Asal Gerilim*. (Y. Şahan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lenin, V. I. (1993). *Materyalizm ve Ampiryokritizm*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları, 3. Baskı.
- Malinin, V. A. (1979). *Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri*. (A.V. Atayman Çev.), İstanbul: Konuk Yayınları.
- Marx, K. (1976). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Kapital, Birinci Cilt*, (A. Bilgi, Çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1999). *Alman İdeolojisi*. (S. Belli, Çev.), Ankara: Sol Yayınları, 4. Baskı.

- Nalçacı, E. (2017). *Lamarck ve Fransız Devrimi*. E. Nalçacı (Ed.) Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi. İstanbul: Yazılama, ss. 41-52.
- Nalçacı, E. (2018). *Tarih içinde diyalektik materyalizm*. E. Nalçacı, I. Akış, M. A. Olpak (Ed.) Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm. İstanbul: Yazılama, ss. 13-32.
- Okuyan, K. (2005). *Sovyetler Birliği'nin Çözülüşü Üzerine Anti-tezler*. İstanbul: Nazım Kitaplığı.
- Ponomarev, B. (1976). *Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarihi*. (H. Gün, Çev.), İstanbul: Bilim Yayınları.
- Russell, B. (2000). *Batı Felsefesi Tarihi, Yeniçağ*. (M. Sencer, Çev.), İstanbul: Say, 7. Baskı.
- Strong, A. L. (1988). *Stalin Dönemi*. (A. Bilgi, Çev.), Ankara: Onur Yayınları.
- Sarup, M. (2017). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*. (A. Güçlü, Çev.), Ankara: Pharmakon Yayınevi, 2. Edisyon.
- Şenel, A. (2017). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Dafne Kitap.
- Tokmakçioğlu, K. (2020). Yoldan çıkan Bolşevik: Aleksandr Bogdanov, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3, 327-337.
- Yalçın, Ş. (2001). Kuhn ve bilimsel relativizm. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 6, 1-11.
- Yeliseyeva, N. V. ve Manfred, A. Z. (1978). *Yakın Çağlar Tarihi*, (Ö. İnce ve E. Tuncalı, Çev.), İstanbul: Konuk Yayınları, 3. Baskı.

ANALİTİK FELSEFEDEN MANTIKSAL POZİTİVİZME, ANALİTİK MANTIĞIN DİYALEKTİK ELEŞTİRİSİ

Kıvanç İbrahim Ünlütürk

Doktora Öğrencisi, Fizik Bölümü
Fen Fakültesi, Koç Üniversitesi, İstanbul
kunlurk17@ku.edu.tr

ÖZET

Bu makale, mantıksal pozitivizm ve onun kaynaklarından olan Russell ve Wittgenstein'in analitik felsefesi özelinde analitik mantığı diyalektik bir eleştiriye tabi tutmaya çalışmıştır. Bunu yaparken gösterdiği ana nokta, bahsi geçen felsefelerin, bilginin biçimsel yönünü mutlaklaştırdıklarıdır. Bu durum, bilgi ile bilginin üretim sürecinin birbirinden koparılması anlamına gelmiştir. Bu nedenle, sözde her türlü metafiziği ortadan kaldırma amacıyla yola çıkan bu pozitivist felsefeler idealist felsefeler olarak kalmışlardır. Biçimsel mantığın mutlaklaştırılması, diyalektiğin dışlanması demektir ve bu nedenle, makalede örneklerle gösterilmeye çalışıldığı üzere, doğanın bütünlüklü olarak kavranmasının önünde bir engeldir. Ne insan bilgisi birtakım atomik önermelerin, ne de maddenin kendisi birtakım atomik (bölünemez) parçacıkların, nitelikçe sıçramalar ya da çelişkiler olmaksızın birbirlerine eklenmesi şeklinde anlaşılabilir. Yine makalede gösterildiği üzere pozitivistlerin çelişki ve belirsizlik karşısında duydukları kaygı, onları, felsefeyi bilimleştirmeye, başka bir deyişle bağımsız bir alan olarak felsefeyi ortadan kaldırmaya itmiştir. Pozitivizm bunların maddede var olmayıp yalnızca "kusurlu" insan zihninde var olduğunu düşünür; maddenin kendisinin çelişkili ve belirsiz olduğunu kavrayamaz.

Anahtar Kelimeler: Analitik Felsefe, Mantıksal Pozitivizm, Russell, Wittgenstein, Viyana Çevresi.

DIALECTICAL CRITIQUE OF ANALYTICAL LOGIC, FROM ANALYTIC PHILOSOPHY TO LOGICAL POSITIVISM

ABSTRACT

In this paper it has been attempted to subject analytical logic, especially logical positivism and the analytic philosophy of Russell and Wittgenstein, which is one of its sources, to a dialectical materialist critique. The main point that has been shown is that these philosophical trends absolutize the formal side of knowledge. This means the divorce of knowledge from the process of its production. Therefore, these positivist trends which supposedly set to get rid of all kinds of metaphysics fail to go beyond idealism. The absolutization of formal logic means the exclusion of dialectics and therefore, as the paper tries to illustrate in examples, is an obstacle to a comprehensive conception of nature. Neither human knowledge nor matter itself can be conceived as certain atoms adjoined without qualitative leaps or contradictions. Also illustrated in the paper that the positivists' concern of contradiction and indeterminacy compelled them to make philosophy scientific, in other words, to get rid of philosophy as an independent discipline. Positivism thinks that these exist only in the "defective" human mind; it cannot comprehend that matter itself is contradictory and indeterminate.

Keywords: Analytic Philosophy, Logical Positivism, Russell, Wittgenstein, Vienna Circle.

1920'lerde Viyana'da Viyana Çevresi adı verilen grup tarafından şekillendirilen mantıksal pozitivizm, 1930'ların başında yaygınlaştı ve batı bilim çevrelerinde bir çeşit ana akım bilim felsefesi olarak kabul gördü. 1930'ların sonunda merkezi ABD'ye kaydı ve yerini, bir miktar modifiye edilmiş versiyonu olan mantıksal ampirizme bıraktı. Viyana Çevresi Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Otto Neurath, Hans Hahn ve Philipp Frank gibi isimlerden oluşuyordu. Kurt Gödel de aktif bir üye olmasa ve Çevre ile temel meselelerde uyuşmasa da Çevre'nin üyesiydi.

Ernst Mach'ın uzun yıllar kaldığı Viyana'da ortaya çıkan mantıksal pozitivizm, Mach'ın ampiryokritisizm felsefesinin etkisi altında şekillenmişti. Bir diğer kaynağı ise, başta Bertrand Russell ve Ludwig Wittgenstein olarak sayabileceğimiz isimlerin merkezinde durduğu analitik felsefe idi.

Mantıksal pozitivizmin hangi tarihsel-toplumsal koşullarda ortaya çıktığı bu makalede ele alınmayacak; bunun için okur Durmuş'un (Durmuş, 2021) makalesine başvurabilir. Mantıksal pozitivizmin ilk düşünsel kaynağı ve bileşeni olan Mach'çılık da geçmişte yeterince incelendiği için burada detaylıca incelenmeyecek; yalnızca gerekli olduğu kadarına değinilecek. Bu konuda yakın zamandan iki inceleme için okur Akbay'ın (Akbay, 2020) makalesine ve yazarın (Ünlütürk, 2020) makalesine başvurabilir. Makalenin esas odağı ise mantıksal pozitivizmin diğer kaynağı ve bileşeni olan Russell'cı ve Wittgenstein'cı analitik felsefe ve mantıksal pozitivizmin buradan devraldıkları olacak.

Mantıksal pozitivizmin eleştirisine henüz başlamadan, makalenin savunduğu ana tezi peşinen ifade edebiliriz. Mantıksal pozitivizm, ya da daha genel olarak analitik mantık felsefesi ilk başta yanlış bir şey söylememektedir. Fakat söylediklerinin nerede eksik olduğunun

farkında olmayan ve bu nedenle söylediklerini mutlaklaştıran bir felsefe olarak, son tahlilde yanlıştır. Lenin'in idealist felsefeye dair genel tespiti (Lenin, 1976, 361) burada da geçerli olduğunu ilerileyen bölümlerde göstermeye çalışacağız (vurgular Lenin'in):

"Kaba, basit, metafiziksel materyalizmin bakış açısına göre felsefi idealizm yalnızca saçmalaktır. Diyalektik materyalizmin bakış açısından ise, felsefi idealizm bilginin özelliklerinden, veçhelerinden, yönlerinden birinin tek taraflı, abartılı, überschwengliches (Dietzgen) bir şekilde maddeden, doğadan kopuk bir mutlağa dönüştürülmesi (şişirilmesi, genişletilmesi), ilahlaştırılmasıdır."

1. MACH'ÇI GÖRÜNGÜCÜLÜK

Mantıksal pozitivizmin birinci kaynağı ve bileşeni Mach'ın ampiryokritisizm felsefesidir. Mach, maddeyi birincil alan ve insan algılarını insanın dışındaki bu maddenin etkileri olarak gören materyalizme karşı, materyalizmin ve idealizmin üzerinde olduğunu iddia ederek, duyuvarın birincil olduğu ve madde denen şeyin de duyu bileşimleriyle aynı anlama geldiğini ileri sürüyordu¹. Viyana Çevresi dış gerçekliğin, başka zihinlerin varlığı gibi meselelerde, tümevarımın mümkün olup olmaması, doğada nedenselliğin varlığı gibi konularda Mach ile aynı şeyleri söylemekle birlikte, daha yumuşatılmış bir versiyonunu ileri sürmekteydi. Örneğin Çevre, Mach'ın tümevarımın kesin olmayışına yaptığı aşırı vurguyu azaltıp, "yine de" ampirik olarak doğrulanabildiği ölçüde tümevarımsal çıkarsamaya önem verilmesi gerektiğini söylüyordu (Ernst Mach Derneği, 2019, 48). Bu makalede, Çevre'nin bu bahsi geçen konulardaki düşünceleri ayrıca incelenmeyecek. Okur bunun için Durmuş'un (Durmuş, 2021) makalesine başvurabilir.

Gelgelelim mantıksal pozitivizm elbette Mach'tan devraldığı ve ampirizmin uç bir hali olan görüngücülüğün genel sorunlarıyla maluldür. Belirttiğimiz gibi, Mach'çılığın bu sorunları makalede özel olarak incelenmeyecek. Fakat burada, ileride analitik mantıkla ilişkisi üzerinden de değineceğimiz *soyutlama* problemine dair şu kadarını söylemek yerinde olacaktır: Eğer esas olan madde değil de görüngüler ya da algılarımızsa, iki farklı algılar bileşimini —örneğin iki elmayı— soyutlayarak ortak bir isim vermek de tamamen keyfi bir süreçtir. Bu süreci standartlaştırma ve nesnel kriterlere bağlama çabasının içinden çıkılamayacak bir sorunlar yumağı yaratacağı hemen görülebilir.

Viyana Çevresi'nin Marksizmi yakından tanıyan ve en azından söylem düzeyinde Marksizmi savunan Neurath gibi üyeleri dahi Marksizmin çok önceleri çözdüğü böylesi sorunların içinden çıkamamışlardır. Neurath'ın ampirist bir sosyoloji dili kurmaya çalışırken "Kime Hristiyan diyeceğiz?" sorusunu cevaplamaya çalışması bunun çarpıcı bir örneğidir (1944, 16). Kendini Hristiyan olarak adlandıran herkese Hristiyan demek bilimsel olarak ancak bir şaka olabileceğine göre, eylemlerini yalnızca

açıktan değil, aynı zamanda içsel olarak da Hristiyan argümanlara dayandıranlara mı Hristiyan diyeceğiz? Ya da belki işe kişinin davranışlarından başlamanız gerektiğini söyleyenler olacaktır, ama bunun için de davranışları betimleyecek ampirist bir dil gerekmektedir, vb.

Bu son derece skolastik tartışmayı Marx'ın Feuerbach üzerine VI. tezi (Marx, 2012) ile karşılaştırmak gerekiyor:

"Feuerbach, dinsel özü, *insanın* özüne indirger. Ama insanın özü [insan doğası]², her bir bireye içkin bir soyutlama değildir. Bu öz, kendi gerçekliği içinde, toplumsal ilişkilerin bütünüdür.

Bu gerçek özün eleştirisine girişmeyen Feuerbach, bu nedenle:

- 1) tarihsel akıstan uzaklaşıp dinsel duyguyu kendisiyle tanımlamak ve soyut - *yalıtılmış* - bir insan bireyinin varlığını temel almak zorundadır;
- 2) dolayısıyla, insanın özü, onun tarafından yalnızca "*tür*" olarak; içsel, dilsiz, çok sayıda bireyi sadece doğal şekilde birbirlerine bağlayan genellik olarak kavranabilir.

Dolayısıyla soruyu "Kime insan diyeceğiz?" diye soracak olsak Marx'ın cevabı ortadadır: soru bu haliyle anlamsızdır; tikel olanla tümel olanın diyalektiğini (bkz. (Nalçacı, 2019, 23)) kavrayamamaktadır. İnsan doğası (nasıl tanımlanırsa tanımlansın), her bireye içkin bir soyutlama değildir; tersine, bu öz yalnızca insanların toplumsallığında var olabilir. Dünya üzerinde milyarlarca insan olabilir, fakat soyut tek bir tane bile "insan" yoktur. Konu Hristiyanlık olduğunda da mesele tabii ki aynıdır. Her bir insanı teste sokup evet ya da hayır cevabı alabileceğimiz bir algoritma oluşturacak şekilde, bireye dair ampirik olarak gözlemlenebilen kavramlara dayalı bir Hristiyanlık tanımı oluşturmaya çalışmak baştan sorunun özünü kaçırmak demektir. Hristiyanlık, "Hristiyan"ların bir araya gelmesiyle oluşmamıştır; tersine "Hristiyan", kendi aralarındaki farklılıklarıyla ve çelişkileriyle Hristiyanların toplamından soyutlanmıştır.

Yukarıdaki yalnızca bir örnektir, fakat gerçek dünyadaki şeyler ile bu şeylerin soyutlamalarını birbirine karıştırmak pozitivizmin ayrılmaz bir arızasıdır. Bunun temelinde, bilmeyi bir insan eylemi olarak, başka bir deyişle bilgiyi insan üretimi olarak görmemek yatar. Pozitivizmin bu arızadan en uzaklaştığı ve diyalektiğe en yaklaştığı nokta Mach'ın kaba materyalizme karşı açtığı savaştır³. Bu anlamda Mach'ın örneğin Newton'cu mutlak uzay ve zaman kavramlarına getirdiği eleştiri son derece yerindedir ve Mach, bunların gerçekteki uzay ve zamanın soyutlaması olduğunun bilincindedir; her ne

1 Bu anlamda Berkeley ve Hume'un çizgisinin devamıydı.

2 Çevirmenin notu — KİÜ.

3 Fakat bu da bilindiği gibi Mach'ın materyalizmi topyekûn karşısına almasıyla sonuçlanmıştır, dolayısıyla Mach aynı arızaya tersinden varmıştır.

kadar uzay ve zamanın varlığını reddetse de.

Mantıksal pozitivistlerin yaptığı ise, sonuç olarak, Mach'ın diyalektik yanlarını analitik felsefenin biçimselci kabalığıyla örtmek olmuştur diyebiliriz. Bahsi geçen arıza, analitik felsefede hemen göze çarpmaktadır. Özellikle Russell'ın felsefesi, bilginin insan üretimi yanına karşı tamamıyla kördür ve tıpkı Newton dönemi kaba materyalizmi gibi bilgiyi insanın üzerinde bir konuma yerleştirir⁴.

2. ANALİTİK FELSEFE

1910 yılında Alfred Whitehead ve Bertrand Russell tarafından matematiğin temelleri üzerine *Principia Mathematica* (PM) adlı eser yayımlandı. Matematik tarihinin en ünlü eserlerinden biri olagelen PM aracılığıyla Whitehead ve Russell matematiği çelişkilerinden kurtarmayı hedeflemişti. Matematiğin dayandığı aksiyomların ve çıkarsama kurallarının sayısı en aza indirilecek ve matematik, mantıksal anlamda olabilecek en sağlam temellere oturtulacaktı. Ayrıntılarına burada girelemeyecek olmakla birlikte bu, şüphesiz ki, burjuva düşüncesinin⁵ mutlak bilgi arayışının sığınabileceğini düşündüğü son limandı; fizik, kimya, biyoloji vb. alanlarda mutlak bilgi diye bir şey olamayacağı görülebiliyordu. Russell da bu gerçeği "Şüphe edilemez bir doğruluk bulmak için elimizdeki en iyi ihtimalin saf matematikte olduğu açıktı (...)" diyerek dile getirmişti (Russell, 2010, 126).

PM'nin yapmaya çalıştığı şeyi, hatta daha genel olarak Russell'ın *mantıksal atomculuk* felsefesinin belkemiği olan düşünceyi daha net ifade etmek için yine Russell'a dönebiliriz (2010, 128):

"Bence bu kitabı [PM] okuyan hiç kimse kitabın temel iddiasına karşı çıkmayacaktır; yani, belli birtakım fikirlerden ve biçimsel mantığın aksiyomlarından, bağıntılar mantığının yardımıyla, tanımlanmamış hiçbir yeni fikir ya da kanıtlanmamış hiçbir önerme olmaksızın tüm saf matematiğin çıkarsanabileceğine."

İleride göreceğimiz gibi bu düşünce mantıksal pozitivistler tarafından mantıksal sonucuna götürülmüş, sadece matematiğe değil insan bilgisinin tümüne uygulanmaya çalışılmıştır. İddia edilen odur ki her tür bilgi, belli birtakım bölünemez önermelerin (atomların) doğru kurallar kullanılarak birleştirilmesi yoluyla elde edilebilir. Bu atomlar ise daha küçük önerme parçalarına

ayrılmaz; her tür bilgi üretme sürecinin mutlak başlangıç noktalarıdır, ya da tersinden, bilgiyi daha basit parçalara ayırma süreçlerinin hepsinin varacağı mutlak sonlardır.

Mantıksal pozitivistizmin, kökenini mantıksal atomculuktan alan bu temel tezinde, pozitivist akıl yürütme biçiminin en somut ifadesini görmekteyiz. İnsanın düşünme ve bilgi üretme süreçlerinin bir soyutlaması olan, dolayısıyla zorunlu olarak yalnızca bir yönünü tarif eden biçimsel mantık bu tezde mutlaklaştırılmıştır. Bu, elbette, diyalektiğin kökten reddedilmesi anlamına gelmektedir. Parçalar birbirlerine yalnızca eklenerek, basitten karmaşığa doğru ilerlemektedir. Burada ne birbirleriyle çelişki içinde olan parçalara yer vardır, ne de nitelikçe sıçramalara⁶. Atomik-kompozit karşıtlığı ise mutlaklaştırılmakta, her karşıtlık gibi bunun da yalnızca sınırlı bir bağlamda geçerli olabileceği, bunun dışında ise bu karşıtların birbirine dönüştüğü fark edilememektedir.

Mantıksal pozitivistizmin kökenini oluşturan isimlerden Russell kadar önemli olan Ludwig Wittgenstein da Russell ile aynı saiklerle hareket etmekteydi⁷. Wittgenstein, Russell'ın matematikte hedeflediğini felsefede yapmaya çalışıyordu. Gündelik dilde var olan her türlü belirsizlikten, "kusurdan" arındırılmış bir ideal dil öneren Wittgenstein'a göre o güne kadarki geleneksel felsefenin hemen hemen tamamı anlamsız metafizikti. Gündelik dildeki belirsizlikler yüzünden, bu herhangi bir anlamdan yoksun önermeler anlamlı cümleler gibi görünür; oysa dikkatli bir incelemeyle hiçbir şey ifade etmedikleri gösterilebilir. Bu anlamda geleneksel felsefe "yanlış bile değil"dir. Wittgenstein böylelikle tüm ana konulardaki sorunların çözümünü bulduğunu düşünüyordu (Wittgenstein, 2001, 4).

Wittgenstein'ın, felsefenin dilinin aşırı biçimselleştirilmesi yönündeki önerisi mantıksal pozitivistizm tarafından olduğu gibi sahiplenilmiştir. Bu ise felsefenin bilimleştirilmeye çalışılması anlamına gelmiştir; karşı çıkılan, felsefenin bilimden ayrı bir alan olarak, bilimin sorduklarından farklı sorular sormasıdır. İleride örnekler üzerinden değineceğimiz üzere, Wittgenstein'ın ve onu takip eden mantıksal pozitivistlerin yaptığı, felsefenin sorunlarının çözümlerini bulmak değil, sorunları halının altına süpürmektir.

2.1. Gödel Teoremi

Mantıksal pozitivistizmin eleştirisine girmeden önce peşinen belirtilmesi gereken bir nokta var. Yukarıda sözü geçen temel tez, Gödel'in 1931'de ispatladığı eksiklik teoremleri (Gödel, 1931) tarafından boşa düşürülmüştür. Gödel'in özellikle birinci eksiklik teoremi, PM'nin yap-

4 Pozitivistizmin soyutlama kavramını yeterince anlayamamış olması bugün de bilim dünyasında kendini göstermektedir. Bir örnek olarak *büyük patlama tekilliği* geniş halk kitlelerine geçmişte yaşanmış bir olay gibi yansıtılmaktadır. "Büyük patlama öncesinde ne vardı?" sorusuna ise, felsefi yanı yayf olan fakat teorinin formalizminde uzmanlaşmış kişilerce "Büyük patlamanın öncesinden bahsedilemez, çünkü zaman büyük patlamayla başlamıştır." şeklinde her şeyi açıklıyormuş gibi görünüp hiçbir şey açıklamayan cevaplar verilmektedir. Bu, evreni anlama ile evrene dair teorik bir modeli anlamının birbirine karıştırıldığı sayısız örnekten yalnızca biri.

5 Burada *burjuva düşüncesi* ile kastedilen burjuva bireylerin sahip olduğu düşünce değildir, ya da burjuva kelimesi yerme amacı taşımamaktadır. Kastedilen kapitalist toplumun, yani burjuva toplumunun maddi koşullarından kaynaklanan ve büyük ölçüde kendiliğinden ortaya çıkan düşünceler sistemidir.

6 Bunu örneğin Kuhn ile karşılaştıracak olursak Kuhn en azından bilginin sıçramalı ilerleyişini tespit etmekte, hatta doğrudan *devrim* kelimesini kullanmaktadır (Nalçacı, 2021).

7 Yukarıda bahsedilen, mantıksal atomculuğun temel tezi Wittgenstein'da da aynı şekilde mevcuttur. Bkz. *Tractatus Logico-Philosophicus*, 4.52: "Önermeler, tüm elemanter önermelerin toplamından çıkarsananların tümünden oluşur (...)" (Wittgenstein, 2001, 43).

maya çalıştığı şeyin yapılamayacağını göstermiştir. Bu, mutlak bilginin “son kalesi” matematikte bile gerçekleştirilmiyorsa, doğa bilimlerinde zaten olamayacağı ise açık olmalı. Bu nedenle Gödel’in birinci eksiklik teoreminin, mantıksal pozitivizmin önüne koyduğu program için önemi kritiktir.

Teknik detaylarına girmeden Gödel’in teoreminin öne sürdüğü önermeyi anlamak için ünlü *yalancı paradoksu* güzel bir analogi sunmaktadır: “Bu cümle yalandır.” cümlesini ele alalım. Bu cümle kendisi hakkında bir önerme sunmaktadır. Bu önermenin doğru olduğunu varsayarsak, cümle kendisinin yalan olduğunu söylediğine göre cümlenin önermenin yanlış olduğu sonucuna ulaşırız. Yanlış olduğunu varsayarsak, cümlenin yalan olmadığına, yani önermenin doğru olduğu sonucuna ulaşırız. Bu nedenle cümle bir paradoks teşkil eder.

Gödel’in teoreminin merkezinde duran *Gödel cümlesi* bir paradoks teşkil etmez, ama biçimsel olarak yalancı paradoksuna benzerdir: “Bu cümlenin doğruluğu kanıtlanamaz.” Eğer bu önerme doğruysa, ortada doğru olan ama doğruluğu kanıtlanamayan bir cümle vardır. Eğer yanlışsa, cümlenin doğruluğu kanıtlanabilir demektir: yanlış olan bir şeyin doğruluğu kanıtlanabilmektedir; ortada bir çelişki vardır.

Elbette gündelik dilde böyle bir cümle kurabiliyor olmamız kendi başına matematiğe dair bir sonuç içermez. Gödel’in başarısı, aritmetiği içerecek kadar güçlü olan her aksiyomatik sistemde böyle bir cümlenin kurulabileceğini göstermek olmuştur. Aritmetiği inşa etmek için kullanacağımız herhangi bir tutarlı biçimsel sistem, aritmetiğe dair doğru olan ama bu sistem içerisinde kanıtlanamayacak olan bir önerme içermek zorundadır.

Bu, biçimsel mantığın insan bilgisine temel oluşturma becerisinin sınırını göstermektedir. Diyalektiği dışlayan mutlak bilgi arayışında aritmetik kalesi de düşmüştür. Aritmetik gibi, maddenin özelliklerinin en düşük seviyedeki bir soyutlaması bile çelişkisizce ve belirsizlik içermeyen gerçekleşmemektedir. Bu durum, kendisi “mükemmel” olan maddenin, çelişkili ve muğlak insan aklınca yeterince iyi tarif edilememesinden kaynaklanmamaktadır. Tam tersine bu, maddede zaten var olan çelişki ve belirsizliklerin —beklenmesi gerektiği üzere— insan aklındaki yansımasıdır. Aritmetiği dahi içermeyecek basitlikte bir biçimsel sistem çelişkisiz olarak var olabilir, teknik anlamda hem tutarlı hem de eksiksiz olabilir. Fakat böylesi bir sistemin doğanın tarif edilmesinde ne derece küçük bir işe yarayacağı açıktır. “(...) son çözümlemede kesin doğruluklar, mutlak olarak değişmez katıksız doğruluklar avına çıkan biri, örneğin insanların genellikle çalışmadan yaşayamayacakları, şimdiye kadar çoğu kez yönetenler ve yönetilenler olarak bölünmüş bulundukları, Napoléon’un 5 Mayıs 1821’de öldüğü gibi, en kötü cinsten yavanlık ve beylik düşünceler dışında, çok az avla dönecektir.” (Engels, 1977, 170). Engels’in sıraladığı “en kötü cinsten yavan-

lık” örnekleri bile burada içi dolu ve anlamlı kalmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, pozitivistlerin matematiğin diyalektik olmayan bir işleyişi olduğunu düşünmeleri anlaşılabilir. Öyle ki, Hegel için dahi diyalektik matematiğe yabancı bir olguydu; ona yalnızca dışarıdan enjekte edilebilirdi (Kolman & Yanovskaya, 1983)⁸. Bu nedenle Gödel’in ulaştığı sonuç son derece sarsıcı oldu. Gödel’in eksiklik teoremi biçimsel mantığın, insan bilgisinin üzerinde yükseleceği bir zemin olma konusunda mutlaklaştırmayacağını açıkça ortaya koydu.

3. MANTIKSAL POZİTİVİZMİN ELEŞTİRİSİ

Mantıksal pozitivizmin öncülü olan analitik felsefeyi bu şekilde özetledikten sonra, mantıksal pozitivizmin eleştirisine geçebiliriz. Mantıksal pozitivizmin en göze çarpan sorunu —Wittgenstein gibi— felsefeyi bilimleştirilmesi, dolayısıyla bağımsız bir alan olarak felsefeyi ortadan kaldırmasıdır. Mantıksal atomculuğun diyalektik olmayan tezlerini doğa bilimlerine uygulaması da doğayı bütünlüklü bir biçimde kavraması önünde bir engel teşkil etmiştir. Bunların dışında mantıksal pozitivizmin bilginin biçimsel tarafına verdiği aşırı önem bilgi ile bilginin üretilmesi süreçlerinin birbirinden koparılmasına neden olmuş, bilginin maddi üretim süreci baş aşağı çevrilmiştir. Bu bölümde bu noktaları açmaya çalışacağız.

3.1. Felsefenin Konusu: Önergeleri Analiz Etmek

Vienna Çevresi, farklı ampirik bilimlerin yanında ya da üstünde bir evrensel bilim olarak hiçbir felsefenin olmadığını söyler (Ernst Mach Derneği, 2019, 52). Çevre’ye göre felsefe, önergeler ya da yargılar öne süremez; bunu yapacak olan bilimdir. Felsefeye düşen görev cümleleri analiz etmektir. Felsefe, cümlelerin yapısını inceleyerek hangilerinin anlamlı önergeler, hangilerinin anlamsız metafizik olduğunu saptar. Anlamlı olan önergeler bilim tarafından test edilir ve böylece bilim, önermenin doğruluğu konusunda bir yargıya varır (Schlick, 2019, 61).

Burada anlamlı önerme olarak yalnızca ampirik ya da analitik önergeler kabul edilir. Başka bir deyişle önerme ya doğrudan ampirik olan gözlemlenebilen bir büyüklüğe dair olmalıdır, ya da bu türden önergelerin arasındaki mantıksal ilişkileri ifade eden bir önerme olmalıdır. Mantıksal pozitivistler böylece doğrudan ampirik gözleme dayanmayan ifadeleri dışlayarak metafizikten kurtulma hedefindedir. Fakat bu iki açıdan sorunludur: Birincisi, doğrudan gözlemlenebilir olmayan, çok daha soyut, ama yine de bu dünyaya dair olan önergeler de bu şekilde metafizik olarak reddedilir. İkincisi ise bu “sıkı” süzgeç zaten metafiziği ayıklamaya yetme-

8 Hegel esasen, matematiğin (ya da aritmetiğin) konusu olan niceliğin, şeylerin niteliklerinin soyutlanmasıyla ortaya çıktığını söylüyordu; bu anlamda materyalist bir matematik tanımı vardı. Buna rağmen Hegel’e göre nicelik özsel olmayan, Kavram’sız ilişkiydi (Ünlütürk, 2020, 323). Matematikteki bu “saf” niceliğin yine niteliğe dönüştüğü, doğal sayıların da niteliksel farklarla dolu oldukları gerçeği Hegel’de eksikti (Engels, 1987, 537).

mektedir; tam tersine kendisi metafiziğe kaymaktadır. Bu iki noktayı bir miktar açalım.

Doğrudan gözlemlenebilir olmayıp, hatta ampirik gözlemlere birden fazla biçimde indirgenebilecek muğlaklıkta olup yine de bu dünyaya dair genel soyutlamalar olan önermeleri bir örnek üzerinden ele alalım: Carnap, Hegel'in metafiziğine bir örnek olarak "saf varlık ve saf hiçlik aynı şeydir" cümlesini alıntılar (Carnap, 2019, 83) ve bunun da tüm diğer metafizik sistemler gibi anlamsız metafizik olduğunu söyleyip geçmektedir. Fakat Hegel burada gerçekte ne söylemektedir? Buna yakından bakmamızda fayda var.

Alıntı, Hegel'in Mantık Bilimi'ndendir (Hegel, 2010, 59). Hegel burada öncelikle saf varlığı tanımlamaktadır: Saf varlık, başka hiçbir belirlenimi olmayan varlıktır. Eğer içinde herhangi bir belirlenim ya da içerik ayırt edilebilseydi ya da onu bir başka şeyden ayırabileceğimiz bir belirlenim ya da içeriği olsaydı zaten saf kalamazdı. Dolayısıyla o, saf belirlenimsizlik ve boşluktur. İçinde sezilebilecek hiçbir şey yoktur, ya da o bu saf boş sezinlemenin kendisidir. Dolayısıyla hiçbir şeydir; ne eksik ne fazla.

Peki saf hiçlik nedir? Saf hiçlik yalın kendine eşitlik; tam boşluk, belirlenim ve içeriğin tam yokluğudur. Bir şey sezmek ya da düşünmek ile hiçbir şey sezmek ya da düşünmemek arasında bir fark vardır. Dolayısıyla hiçliğin bir anlamı vardır; hiçlik sezinlememizde ya da düşünmemizde vardır ya da o bu boş sezinlemenin ve düşünmenin kendisidir; tıpkı saf varlık gibi. Saf hiçlik, saf varlık ile tamamen aynı şeydir.

Hegel'in buradaki akıl yürütmesi ne kadar soyut olursa olsun, bu cümleleri "anlamsız" diyerek bir kenara atmak yalnızca kişinin soyut düşünme becerisindeki bir eksiklikle açıklanabilir. Yukarıdaki cümleler (ve felsefe literatüründen verilebilecek sayısız benzer pasaj) elbette doğrudan ampirik olarak gözlemlenebilecek somut önermeler değildir. Fakat mantıksal pozitivistlerin kaçırdığı nokta, bunun, bahsi geçen önermenin somutlanamayacağı ve anlamsız metafizik olduğu anlamına gelmemesidir. Bu somutlamanın birden fazla yolunun olması da bu gerçeği değiştirmemektedir. Örneğin Hegel'in cümlelerini, "bir şey her şeyse, hiçbir şeydir", ya da tersinden, "bir şey hiçbir şeyse, her şeydir" şeklinde gerçek hayatta farklı yerlerde somutlayabiliriz: üretim araçları kimsenin mülkiyetinde değilse herkesin mülkiyetindedir, bir teori her şeyi açıklıyorsa hiçbir şeyi açıklamıyordur, vb. Dolayısıyla Hegel burada gerçek hayata dair kimi doğruları daha yüksek bir düzeyde soyutlamaktadır.

Soyutlamanın düzeyi arttıkça, belirsizliklerin artması da kaçınılmazdır. Pozitivistler soyutlama sürecine gerekli önemi vermedikleri için, felsefeyi bu belirsizliklerden ve dilindeki muğlaklıktan arındırmaya çalışmışlardır. Oysa bu, soyutlamayı ve dolayısıyla felsefenin

kendisini ortadan kaldırmak anlamına gelir. Felsefe ve bilim farklı sorular sorarlar, farklı soyutlama düzeylerinde çalışırlar, bu nedenle kullandıkları dil de elbette farklıdır. Felsefenin dilinin bilimin dili kadar kesin olmamasında kendi başına bir sorun yoktur. İdealist felsefenin çoğu zaman kasıtlı olarak anlaşılabilir laflar içerisinde boğulduğu doğrudur ama bunun çözümü felsefeyi bilimleştirmekten geçmez; bilimsel kesinlikte olmayan her cümle de anlamsız metafizik değildir.

Wittgenstein'in ve sonrasında mantıksal pozitivistlerin felsefenin temel sorunlarını çözdükleri iddiasıyla bu sorunların esasen üstünü örttüklerine değinmiştik. Gerçekten de Neurath örneğinde görülebileceği gibi —ama elbette onunla sınırlı olmadan— Viyana Çevresi varlık, öz, gerçeklik, şey, olgu, kavram, zihin, zihin dünyası, fiziksel dünya, anlam, ilerleme, güzel, iyi gibi kelimelerin kullanılmasından dahi yana değildi (Neurath, 1944, 18). Bu kavramların ampirik verilere indirgenmiş tanımlarının olmadığı kesindir. Fakat bu kelimeler kullanılmaktan kaçınıldığı zaman bu kavramlara dair temel felsefi sorunlar elbette ortadan kalkmamaktadır. Burada kastedilen yalnızca insanın bahsi geçen kavramların doğasını merak etmeye devam edeceği değil. Elbette bu da sorunun bir parçası ve örneğin bilincin daha somut bir şekilde nasıl tanımlanabileceği gibi bir soru felsefenin konusudur ve bu konudaki bir bilimsel araştırma için de zorunludur. Fakat bunun dışında, bahsi geçen kavramlar bilimsel kesinliğe kavuşturulmadan, mevcut tanımlarındaki muğlaklıklarla da akıl yürütme süreçlerinde kullanılabilirler ve kaçınılmaz olarak kullanılırlar da. Burada unutulmaması gereken, felsefenin kavramlarına kıyasla daha kesin olmakla birlikte, hiçbir bilimsel tanımın da mutlak kesinlikte olamayacağıdır. Her bir bilimsel kavramın uygulanabileceği, geçerli olduğu bir alan vardır ve bu alanın dışına çıkmaya başladıkça kavramın anlamı da muğlaklaşır. Felsefi ve bilimsel kavramların muğlaklıkları arasındaki bu nicel fark ise yukarıda değindiğimiz gibi bu iki alanın soyutlama düzeylerindeki farkla doğrudan ilişkilidir.

Keza, yalnızca dolaysız ve kesin bir şekilde doğrulanabilecek olan önermelerin anlamlı olduğu şeklinde formüle edilen "doğrulama ilkesi"nin gevşetilmesi gerekliliği daha sonra pozitivistler tarafından da fark edilmiştir (Ayer, 1946, 136). Böylelikle, dolaylı ya da dolaysız olarak ampirik veri ile *desteklenebilen* önermeler de anlamlı kabul edilmiştir. Bu haliyle ise doğrulama ilkesi, teorik önermelerin nesnel gerçeklikle uyumlu olması gerektiğinin ifadesinden başka bir şey değildir.

İkinci olarak, mantıksal pozitivistlerin süzgecinin metafiziği ayıklamaya yetmediği, tersine bunun kendisinin metafizik olduğunu söylemiştik. Burada mantıksal pozitivistizmin yaşadığı sorun, devraldığı görüngüçülüğün genel bir sorundur. Kendimizi sadece ampirik veriyle sınırladığımız ve örneğin bilinç gibi kavramları reddettiğimiz zaman, pozitivistizmin deyişiyle metafiziğe ya da materyalist felsefenin deyişiyle idealizme kapıyı kapat-

tığımız düşünölmektedir. Bunun neden böyle olmadığı-nı göstermek için Oizerman'dan aşağıdaki pasajı aktarmak yeterli olacaktır (1988, 83):

"Bilincin (ya da genel olarak ruhsal olanın) gerçekliğinin reddi, idealizmle nasıl bir araya getirilebilir? Maddi olanın ruhsal olana bağlılığı yönündeki geleneksel doktrinden şüphesiz farklı olan bu idealizmin çekirdeği, nesnel gerçeklik hakkındaki tüm bilgimizi çeşitli türde dışal uyarılara tepkilere indirgemesinde, yani, kavramlarımızın nesnel bir içeriğinin olduğunun reddinde yatar. İnsan davranışlarının, dışarıdan gelen etkilere uygun yanıt tepkileri varsayan amaçlılığı, dış dünya hakkında herhangi bir bilgi içermeyen etkinlik olarak nitelenir. Dış dünyanın nesnelerinin insan bilincinde yer alan imgeleri fizyolojik haller olarak ele alınır; gerçekliğin bir yansıması olarak değil. Kendisini, zihin ve davranışları (yani eylemlerin toplamını) bir tutan davranışsal psikolojiye dayandıran linguistik felsefe ya da gündelik dil felsefesi, sonuç olarak nesnel gerçeklik kavramının, yalnızca bilinç var olduğu zaman anlamlı olduğu sonucuna varır. Bu nedenle bilincin reddi, nesnel gerçekliğin reddinin bir aracıdır."

3.2. Kavramları Somutlamak: Tanımların Ampirik Verilere İndirgenmesi

Mantıksal pozitivistler, analitik felsefe geleneğine uygun olarak, kavramların her zaman aşağı doğru daha basit kavramlara, en nihayetinde de doğrudan ampirik olarak gözlemlenebilecek kavramlara dayandırılabilereği ya da indirgenebileereği görüşündedirler. Hatta kavramlar, anlamlarına bu sürecin sonunda kavuşurlar (örn.: (Carnap, 2019, 70d)). Bunun doğal bir sonucu olarak, bilginin biçimselleştirilebilen bir şey değil, zaten zorunlu olarak biçimsel olan bir şey olduğu fikrine sahiptirler. Bu, daha önce de değindiğimiz gibi, mantıksal atomculuğun temel tezinin insan bilgisinin tümüne uygulanmasıdır.

Kullandığımız kavramların maddi dünyaya dayanması ve gerektiğinde somutlaştırılabilmesi gerektiği şeklinde ifade edildiği sürece burada tartışılır bir yan olmazdı. Fakat bu somutlaştırma süreci pozitivistin tahayyöl ettiği biçimde gerçekleşemez. Böylesi bir sürecin matematikte bile işlemediğinin Gödel teoremiyle birlikte göröldüğüne değinmiştik. Doğa bilimlerinde bunun gerçekleşmesi ise elbette matematikten de zordur. Bunu görebilmek içinse *karşıtların birliği* olarak ifade ettiğimiz diyalektik ilkeyi akılda tutmak yeterlidir. Maddeyi çelişkisiz bir biçimde kavramaya çalışan pozitivism, *karşıtları*, birlikte var olan ve bir bütünü tamamlayan kategoriler olarak değil, birbirini dışlayan kategoriler olarak algılar.

Pozitivist düşünceye göre bir şey birden fazla başka şeyin nedeni olabilir ya da birden fazla şey başka bir şeyin nedeni olabilir. Fakat pozitivism iki şeyin aynı anda birbirinin nedeni ve sonucu olabileceğini kavrayamaz. Örneklerle somutlamak gerekiyor: işçi sınıfı ve burjuvazi birbirinin aynı anda hem nedeni hem de sonucudur.

Ortada emeğini sömüreceği bir işçi sınıfı olmadan bir burjuvazi nasıl düşünölemezse, ücret karşılığında emek gücünü sattığı bir burjuvazi olmadan da işçilerden bahsedilemez. Newton'un üçüncü yasasında bahsi geçen etki ve tepki de —isimlerinin çağrıştırdığı kronolojik sıralamanın aksine— benzerdir. Bu karşıtlar ancak ve ancak birlikte var olabilirler. Bu anlamda birini tanımlamadan diğeri tanımlamak mümkün değildir. Bu ise bir sorun değildir, yalnızca maddenin işleyiş biçimidir. Sorun, pozitivistin maddi işleyiş tüm yönleriyle kavrayamamasıdır. Maddenin bilgisinin elbette biçimsel bir yönü vardır, fakat bu yalnızca bir yönüdü; bilginin biçimselleştirilemeyecek bir yönü de vardır. Her araç gibi biçimselleştirmenin de faydalı olduğu bir rejim olduğu gibi, işe yaramaz hale geldiği yerler de mevcuttur.

Maddi varlık bir bütünlüktür. İnsanın ortaya attığı her tanım ise bu bütünlüğün belirli bir parçasını geri kalan-dan ayırır. Bu parça her ne olursa olsun, ondan geriye kalanla birlikte var olmak zorundadır. Başka bir deyişle bir şeyin ne olduğunu söylemek onun ne olmadığını söylemekle aynı şeydir. Spinoza'nın ünlü formülasıyla: *determinatio est negatio*; belirleme yadsımadır⁹.

3.3. Bilginin Ampirik Veri ile Bağlantısı ve Oluşturulma Süreci

Mantıksal pozitivistin, fiziksel teorilerin ampirik veri ile bağına bakışı, bekleneceği üzere son derece biçimselcidir. Buna göre, her biri birer aksiyomatik sistem olan fiziksel teoriler başlangıçta içeriksiz olarak düşünölebilir; aksiyomlarda yer alan kavramları belirleyen (sabitleyen), ampirik veri ile olan bağlantıları yani içerikleri değil, aksiyomlardan gelen karşılıklı ilişkileridir. Kavramların içerik kazanması ise ekstra tanımlar sayesinde gerçekleşir: hangi kavramın hangi gözlem verisine karşılık geldiğinin tanımları¹⁰.

Burada bir kez daha biçimselliğin mutlaklaştırılmasına tanık oluyoruz. Mantıksal pozitivistler bilginin biçimselleştirilebilen bir yanı olduğunu görüyorlar ve buradan ortaya çıkan biçimsel sistemleri bilginin kendisiyle karıştıyorlar. Bunun sonucu ise gerçekteki sürecin baş aşağı çevrilmesi oluyor. Gerçekte yaşanan, ilk başta deney ve gözlemler sayesinde, pratikle doğrudan bir bağ içerisinde, çelişkili ve sayısız belirsizlik içeren bir takım verilerin toplanması; bir birikim süreci sonunda bu verilerin belirli bir olgunluğa ulaşması; böylelikle çelişkilerin bir kısmının çözümlenmesi ya da aşılması ve belirsizliklerin inceltilmesi; sonuç olarak da ortaya biçimselleştirilebilen, oturmuş bir sistem çıkması sürecinin yerini tersinden, içeriksiz biçimsel sistemlerle başlayan ve daha sonra gerçek dünyayla bağı kurulan

9 Büyük filozofun bu cümleyi içeren kısa mektubu diyalektik aklın berrak bir örneğidir: (Spinoza, 2002, 891), 50. mektup.

10 Bu özdeşleştirme "isabetli" ise, teorimiz olguların ekonomik bir betimlemesi olmuş olur. Dolayısıyla görüngücülük hala olduğu yerde durmaktadır, fakat biçimsel bir karaktere kavuşmuş halde. Bilimin görevi, geleneksel görüngücülükte olduğu gibi yalnızca olguları betimlemektir; gerçekliği açıklamak değil. Fakat bu betimlemeyi artık daha katı kurallarla, aksiyomatik bir şekilde yapmalıdır.

bir bilgi edinme süreci alıyor.

Buna, mantıksal pozitivistlerin yalnızca bu oturmuş sisteme dair bir iddiada bulundukları, dolayısıyla ortada “yanlış” bir şey olmadığı yönünde itiraz edilebilir. Bu itirazın geçerliliği tartışılır olmakla birlikte, doğru olduğunu varsaysak bile temel mesele değişmiyor. Mantıksal pozitivistlerin tarif ettiği bilimsel işleyiş süreci gerçek dünyadaki bilimsel araştırma süreçlerinde hiçbir zaman yaşanmamış, bundan sonra da yaşanmayacak bir süreçtir. Mantıksal pozitivistlerin idealizmi de burada yatmaktadır. Bilgi, bilginin üretildiği maddi süreçten keyfi bir biçimde koparılmaktadır. Diğer bütün idealist bilim felsefeleri gibi mantıksal pozitivistizm de bu nedenle gerçek dünyadaki bilimsel araştırma süreçlerini, bilim tarihinin ilerleyiş dinamiklerini açıklayamaz.

SONUÇ

Bu makale, mantıksal pozitivistizm ve onun kaynaklarından olan Russell ve Wittgenstein’in analitik felsefesi özelinde analitik mantığı diyalektik bir eleştiriye tabi tutmaya çalışmıştır. Bunu yaparken göstermeye çalıştığı ana nokta, bahsi geçen felsefelerin, bilginin biçimsel yönünü mutlaklaştırdıklarıdır. Bu durum, bilgi ile bilginin üretim sürecinin birbirinden koparılması anlamına gelmiştir. Bu nedenle, sözde her türlü metafiziği ortadan kaldırma amacıyla yola çıkan bu pozitivist felsefeler idealist felsefeler olarak kalmışlardır.

Biçimsel mantığın mutlaklaştırılması, diyalektiğin dışlanması demektir ve bu nedenle, makalede örneklerle gösterilmeye çalışıldığı üzere, doğanın bütünlüklü olarak kavranmasının önünde bir engeldir. Ne insan bilgisi birtakım atomik önermelerin, ne de maddenin kendisi birtakım atomik (bölünemez) parçacıkların, nitelikçe sıçramalar ya da çelişkiler olmaksızın birbirlerine eklenmesi şeklinde anlaşılabilir.

Yine makalede gösterilmeye çalışıldığı üzere pozitivistlerin çelişki ve belirsizlik karşısında duydukları kaygı, onları, felsefeyi bilimleştirmeye, başka bir deyişle bağımsız bir alan olarak felsefeyi ortadan kaldırmaya itmiştir. Pozitivistizm bunların maddede var olmayıp yalnızca “kusurlu” insan zihninde var olduğunu düşünür; maddenin kendisinin çelişkili ve belirsiz olduğunu kavrayamaz.

Bugün akademide pozitivist akıl yürütme şekli şüphesiz sürüyor olmakla birlikte, bilimin kaydettiği ilerlemelerle birlikte, mutlak bilgi umudunun tamamen ortadan kalktığını ve çelişki ve belirsizliklerden kaçınılmazlığının ana akım bilim çevrelerince de kabullenildiğini söylemek mümkün. Bu, Gödel, Escher, Bach gibi pozitivist biçimselciliğin kabalığına taban tabana zıt bir yaklaşımla yazılmış bir eserin yıllardır gördüğü ilgide kendini gösteriyor örneğin. Bu anlamda Frank’ın, diyalektik materyalizmin pozitivistliğe gitgide daha yaklaşacağı yönündeki öngörülerinin (Frank, 1941, 149) boşa çıktığını söyleyebiliyoruz.

Fakat bu dönüşümün, bilimcilerin diyalektik materyalist bir bilince kavuşmaları şeklinde gerçekleştiğini elbette söyleyemiyoruz. Egemen sınıfın topluma bir akıl sunma becerisi ve isteğinin kalmadığı mevcut dünyada, pozitivistliğin kabalığından kaçış daha ziyade mistisizme kapıların açılması şeklinde gerçekleşiyor. Keza Gödel, Escher, Bach da enerjisinin hatırı sayılır bir kısmını Gödel teoremi ile Zen mistisizmi arasında ne kadar da benzerlik olduğunu göstermeye harcıyor. Bu nedenle, pozitivistliğin aldığı darbelerin, tutarlı bir materyalizmin yayılması için olanaklar sunduğu doğru olmakla birlikte, bu olanakların ancak mistik felsefelerle mücadele edilerek değerlendirilebileceğini unutmamak gerekiyor. Sosyal demokrasinin felsefi karşılığı olan pozitivistizm ve dinci gericiğin felsefi karşılığı olan mistisizmin birine kötünün iyisi diyerek razı olmadan, bu ikisinin oluşturduğu bütünlüğü görerek ve bu bütünlüğün tam karşısında duran tutarlı bir materyalizmi yaymak için bir mücadele.

KAYNAKLAR

- Akbay, G. (2020). Ernst Mach: Duyusal monizm ve materyalizm. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3(4), 310-317.
- Ayer, A. J. (1946). *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Publications.
- Carnap, R. (2019). Mantıksal dil çözümlemesi karşısında metafiziğin yenilgisi (H. T. Erkipçak, Çev.). *Viyana Çevresi: Program Yazıları* içinde, s. 67. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durmuş, Z. Ö. (2021). Mantıksal pozitivistizm ve eleştirisi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 4(4).
- Engels, F. (1977). *Anti-Dühring* (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1987). *Dialectics of Nature* (C. Dutt, Çev.). *Marx/Engels Collected Works* (Cilt 25) içinde, s. 311. Moskova: Progress Publishers.
- Ernst Mach Derneği. (2019). Bilimsel dünya anlayışı. *Viyana Çevresi* (H. T. Erkipçak, Çev.). *Viyana Çevresi: Program Yazıları* içinde, s. 27. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Frank, P. (1941). Logical empiricism and the philosophy of the Soviet Union. *Between Physics and Philosophy* içinde, s. 139. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Gödel, K. (1931). Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I. *Monatshefte für Mathematik und Physik*, 38, 173-198.
- Hegel, G. W. F. (2010). *The Science of Logic* (G. Di Giovanni, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kolman, E., & Yanovskaya, S. (1983). Hegel and mathematics. *Mathematical Manuscripts of Karl Marx* içinde, s. 235. Londra: New Park Publications.
- Lenin, V. I. (1976). On the question of dialectics. *Lenin Collected Works* (Cilt 38) içinde, s. 357. Moskova: Progress Publishers.
- Marx, K. (2012). *Feuerbach Üzerine Tezler* (E. Özalp, Çev.). Erişim tarihi: 04.12.2021 <https://erkinozalp.blogspot.com/2012/03/feuerbach-uzerine-tezler-karl-marx.html>
- Nalçacı, E. (2019). Tarih içinde diyalektik materyalizm. E. Nalçacı, I. Akış ve M. A. Olpak (Ed.), *Bilimsel Yeni Verilerin Işığında Diyalektik Materyalizm* (2. baskı) içinde, s. 13. İstanbul: Yazılama.
- Nalçacı, E. (2021). 20. yüzyılda sınıf mücadelelerinin dönemlendirilmesi ve Kuhn’un eleştirisi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 4(4).
- Neurath, O. (1944). Foundations of the social sciences. *International Encyclopedia of Unified Science* (Cilt 2) içinde. Chicago: The University of Chicago Press.
- Oizerman, T. I. (1988). *The Main Trends in Philosophy* (H. C. Creighton, Çev.). Mos-

kova: Progress Publishers.

Russell, B. (2010). *The Philosophy of Logical Atomism*. Londra: Routledge.

Schlick, M. (2019). Felsefenin dönümü (H. T. Erkipçak, Çev.). *Viyana Çevresi: Program Yazıları* içinde, s. 57. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Spinoza, B. (2002). *Complete Works* (S. Shirley, Çev.). Indianapolis: Hackett Publishing Company.

Ünlütürk, K. İ. (2020). Ernst Mach ve felsefesi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3(4), 318-326.

Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus Logico-Philosophicus* (D. F. Pears & B. F. McGuinness, Çev.). Londra: Routledge.

MANTIKSAL POZİTİVİZM VE ELEŞTİRİSİ

Zelal Özgür Durmuş

Doktora Öğrencisi, Biyoloji Bölümü
Fen Bilimleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
zelaldurmus@gmail.com

ÖZET

Bir bildirge ile 1929 yılında kendi “bilimsel dünya algılayışı”nı ilan eden Viyana Çevresi, daha ileri bir tarihte mantıksal pozitivist ismini benimsemiştir. Bilgi üretiminin hızla arttığı bir dönemde hangi bilginin meşru olduğu, hangi bilgiye güvenip tercih edileceği üzerine tartışırlar. Bilimsel bilginin deneyimlerle duyumsanan ve mantıksal bir biçim verilmiş yapıya sahip olması gerektiğini savunurlar. Olgusal bir içeriğe sahip olmayan fizik ötesi anlamında metafizik “bilgi”nin bilgi dağarcığından çıkarılması gerekliliği üzerinde dururlar; inançların ve fikirlerin, öznelikten arınmış “saf” bilgiden ayrıştırılmasının metodolojik olarak mümkün olduğunu düşünürler. Bu noktada bilgi üretildiği özne ve nesneden kopararak yaratıcı aklın becerisine teslim edilir. Dolayısıyla yanlış veya doğru bilgi, duyumsanan bir olguya denk düşen ve fakat biçimsel mantığın kurallarına göre karar verilen bir niteliğe bürünür. Diyalektik perspektif ise bilgi üretiminin yalnızca zihinde olup biten bir süreç olmadığını ifade eder. Olgu aslında sürüp giden oluş halinin belli bir momentidir ve özne nesne arası etkileşimle ortaya çıkmaktadır, bilgi de bu eylem sürecinde üretilmektedir. Biyolojik evrim ve kültürel tarih içinde oluşan insanın eylemi de doğa ve toplum nesnelliği içinde şekillenir. Dolayısıyla ne bilgi ne fikirler ne de doğru ve yanlış yalıtık bir zihinde inşa edilmez. Bu yazı, öznelikten kaçmak yerine daha etkin bir özne olmayı arama çabasına çubuğu bükmetedir. Gerçeğe ve gerçeği değiştirebilme gücüne sahip çıkıyor, materyalist gerçeğin diyalektik değişimle inşa olduğunu savunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Duyumsama, Olgu, Gerçeklik, Tarihsellik, Mantıksal Pozitivizm.

LOGICAL POSITIVISM AND ITS CRITIQUE

ABSTRACT

The Vienna Circle, which declared its “scientific world view” in a declaration in 1929, later adopted the name of logical positivist. They argue about which information is legitimate and which information is to be trusted and preferred in a time when information production is rapidly increasing. The Vienna Circle asserts that scientific knowledge should be empirical and constructed through logical analysis. They argue that metaphysical knowledge, meaning “knowledge” that do not have factual content should be excluded from the body of knowledge; and think that it is methodologically possible to separate beliefs and ideas from knowledge that is “purified” of subjectivity. From this point onwards, knowledge is separated from its object and subject and handed over to the skills of creative mind. Therefore, true or false knowledge take on a quality in which they correspond to a experiential phenomenon but decided upon through the rules of formal logic. On the other hand, dialectical perspective asserts that the production of knowledge is not a process that happens only within the mind. According to this, phenomenon is actually a moment in a continuous state of being which emerges from an interaction between subject and object; and knowledge is produced in this process of action. The action of human beings, who are themselves a result of the processes of biological evolution and cultural history, takes form within the natural and social objectivity. Therefore, neither knowledge and ideas, nor true and false can be constructed within an isolated mind. This article focuses on the effort to find ways of being a more effective subject of shying away from subjectivity. We embrace the reality and the ability to change it, and assert that material reality is constructed through dialectical change.

Keywords: Empiricism, Phenomenon, Reality, Historicity, Logical Positivism.

GİRİŞ

Bir odada tek başınıza oturuyorsunuz ve size iki seçenek sunuluyor: mavi düğme ve kırmızı düğme. Eğer mavi düğmeye basarsanız mutluluk ve özgürlük dolu bir simülasyonda yaşayacaksınız. Eğer kırmızı düğmeye basarsanız kendi gerçekliğinizi kurmak için mücadele edeceğiniz Dünya’ya gi-

deceksiniz. Hangisini seçersiniz? Bir düğmeye bastınız ve uyandınız. Çok gerçekçi bir ortam. Ama gerçek olup olmadığını nasıl anlarsınız? Eğer bu ne hissettiğiniz, ne kokladığınız, ne tattığınız, ne gördüğünüz ise basitçe diyebiliriz ki beyninizin yorumladığı elektrik sinyallerinin gerçek olduğunu düşünüyorsunuz. Eğer gerçeklik fikirlerinizse hayata dair bir anlatıyı hafızanızda tutmanıza yarayan protein setini aşkın bir güç zannediyorsunuz.

Eğer eyleminiz ile gördüğünüz ve düşündüğünüz gerçekliği değiştirebiliyorsanız o zaman yeni bir gerçekliğe adım atıyorsunuz demektir.

Bu cümlelerin hiçbirisi çelişkisiz değildir. Sadece popüler bir film üzerinden bilme durumları hakkında bir analogidir. Gerçeklik zihnimizin içinde mi, izleyicisi olduğumuz bir anlatı mı, yoksa yaşadığımız ve inşa ettiğimiz bir nesnellik mi? Bu ayrım tartışması insan kültürünün kadim bir sorusuna odaklanır: önce düşünce mi vardı, yoksa önce madde mi vardı? Bu sorunun kolay bir yanıtının olmadığı insanlık tarihinin uzun öyküsünde okunabilir. Biz bu yazıda mantıksal pozitivistlerin, yanıtın ne tarafında durduklarını incelemeye çalışacağız.

VİYANA ÇEVRESİ

Bilimsel dünya algılayışını benimseyen, çoğunluğu fizikçilerden ve matematikçilerden oluşan Viyana Çevresi, insanın bilgi üretim yöntemini tartışır; hangi bilginin bilimsel hangisinin metafizik olduğunu ayırt etmenin kriterlerini oluşturmayı hedefler. Bilgi teorisi (epistemoloji) ile doğa/fizik bilgisi arasında uyumluluk arayışı içindedirler. Fizik bilgisi net olmalı, doğrulanabilir olmalı, öngörülebilir olmalıdır. Böylece felsefi soruların öznelliğinden, inanç dünyası karşılaştırmalarından azade, ortaklaşabilecekleri bir sistem inşa edeceklerini düşünürler. Yıllar süren bilim felsefesi tartışmalarından süzülen bilimsel kavrayış bu çerçeve içerisine yerleştirilir ve bu tartışmaların ürünü olarak 1929 yılında, topluma kendi bakış açılarını ilan ettikleri, kimlerin¹ bu çevreye dahil olduğunu belirttikleri bir bildirge (deklarasyon) yayınlılar. Bu çıkış sadece bir pozisyon tarifi değil, aynı zamanda bu bilim kavrayışını topluma yayma, bilimcileri bu çerçeve etrafına çekme girişimidir. Bildirgelerde açıkça “metafizik karşıtı” bir mücadele amacı taşıdıklarını belirtirler (Bildirge, 2019, s.34).

Viyana Çevresi olarak isimlendirilmelerine rağmen bu kentte yaşayanlardan ibaret bir topluluk olduğu söylenemez. Başlıca Viyana, Prag, Berlin olmak üzere üç kentte var olmakla birlikte, İngiltere ve daha ileriki yıllarda ABD’ye uzanacak etkiye sahip olmuşlardır. Prag’da 28 yıl profesörlük yapmış olan Ernst Mach, 1916 yılında ölmüş olsa da bilimdeki ampiryokritik yaklaşımı takip edilen kişi olarak öne çıkmaktadır. Yine bu kentte, Nazizmin iktidara gelişiyle birlikte ABD’ye giden bilimciler arasında yer alan Philip Frank 1912-38 yılları arasında, Einstein’ın halefi olarak Alman Charles Ferdinand Üniversitesi’nde (bugün Prag Üniversitesi) çalışır ve tartışmaların bu kentte de yürütülmesi için çaba gösterir. Öncesinde ise Frank, doktorasını yaptığı 1907-1912 yılları arasında, Hans Hahn ve Otto Neurath ile birlikte bi-

lim felsefesi tartışmalarının da yapıldığı Viyana akşam toplantılarının müdavimleri arasında yer alırlar. Amerika’da Harvard Üniversitesi’ne geçtiğinde yine burada bilim felsefesi tartışmalarını sürdürür, doğa bilimleri fakültesinde bilim felsefesi kürsüsü açılması için uğraşır (Stadler, 2015; Uebel, 2006)².

Viyana Çevresi olarak anılacak süreç esas olarak Moritz Schlick’in 1922 tarihinde, Mach ve Boltzmann’ın halefi olarak Viyana Üniversitesi’ne atanmasıyla başlar. Fizikçi Schlick alan çalışmalarının yanı sıra bilgi kuramıyla çoktan ilgilenmeye başlamış, hatta 1918 yılında *Genel Bilgi Teorisi* isimli kitabını yayınlamıştır. Hahn ve Schlick 1924’te felsefe buluşmalarını düzenli bir hale getirme kararı alarak ve öğrencilere açarak Viyana Üniversitesi’ne doğru çevreyi genişletirler. Bu buluşmaların bir kaçında ders veren ve ileride Çevre’nin dışı dönük yüzlerinden biri olan Rudolf Carnap, 1926 yılında Viyana Üniversitesi felsefe kürsüsüne atanır, 1931 yılında Alman Charles Ferdinand Üniversitesi’ne geçer, daha sonra ise ABD’ye gidecektir. Carnap da üniversite eğitimine fizik ile başlamış daha ileriki yıllarda bilim felsefesine yönelmiş, dilbilimde anlam üzerine eğilmiş, mantıksal çözümleme ile ilgilenmiştir. Erken dönemde Berlin’den Hans Reichenbach ile tanışması Viyana Çevresi ile irtibata geçmesini sağlar.

Bu içe kapalı buluşmalar 1928 yılında Ernst Mach Derneği’nin kurulmasına ve başkan olarak Schlick’in seçilmesine uzanır. Dernek, kendi bilimsel anlayışlarının yayılması için periyodik konferanslar düzenlemeye başlar, düşüncelerini aktarabilmek için birçok makale ve kitap kaleme alır. Carnap, Hahn ve Neurath tarafından kaleme alınan *Wissenschaftliche Weltauffassung* (bilimsel dünya algılayışı) isimli bildirge de bunlardan biridir. Yine Carnap ve Reichenbach’ın editörlüğünü üstlendiği ve Çevre’den birçok kişinin makale gönderdiği *Erkenntnis* (bilgi) isimli dergi 1930 – 1938 yılları arasında yayımlanır. Kendilerine farklı felsefi pozisyonlardan yöneltilen eleştirilerle ve kendi iç tartışmalarının gelişimiyle görüşlerinde zamanla değişimler meydana gelse de; biz bu yazıda mantıksal pozitivistler tarafından paylaşılan ortak yönler üzerine eğileceğiz.

Aktif olarak toplumu değiştirme çabasının, içinde bulundukları çağın izni taşıdığı kolaylıkla söylenebilir. 20. yüzyılın başında kaynayan bir Avrupa vardı. Bir önceki yüzyıl boyunca biriken sermaye ve artan makineleşme sonucu emperyalistler arası rekabet şiddetlenmişti. Rekabette kazanma veya saldırıya direnme çabası uluslaşma hareketlerinin önünü açarken mevcut kapitalistleşme hızı da işçi sınıfını büyütüyordu. Emekçiler hakları için devasa eylemler yapıyor, siyasi parti örgütlülüğü milyonlara ulaşıyordu. En nihayetinde Birinci Paylaşım Savaşı’yla birlikte Orta Avrupa devrimci bir döneme girmişti. Rusya’da ise işçi sınıfı devrimi gerçekleşmişti ve etkileri tüm Avrupa’ya uzanmaktaydı. Sınıfın siyasi ta-

1 Deklarasyonda belirtilen;

Üyeler: Moritz Schlick, Hans Hahn, Philipp Frank, Otto Neurath, Olga Hahn-Neurath, Rudolf Carnap, Herbert Feigl, Karl Menger, Kurt Gödel, Friedrich Waismann, Marcel Natkin, Gustav Bergman, Viktor Kraft ve Theodor Radakovic.

Yakın halka: Walter Dubislav, Josef Frank, Kurt Grelling, Hasso Harlen, Eino Kaila, Heinrich Loewy, F.P. Ramsey, Hans Reichenbach, Kurt Reidemeister ve Edgar Zilsel

2 Bu yazıda yer verilen Viyana Çevresi hakkındaki genel bilgilere Thomas Uebel ve Friedrich Stadler’in çalışmalarında ulaşabilirsiniz.

lepleriyle Avusturya-Macaristan, Almanya, Çekoslovakya, Polonya monarşileri yıkılıp yerine cumhuriyet rejimleri kurulurken 1919-1920 yılları arasında işçi sınıfı iktidara dahi uzanmıştı. Almanya'nın ve Avusturya'nın kimi eyaletlerinde, Macaristan'ın başkentinde Sovyetik hükümetler kurulmuş ve hükümetlerin ilk politik gündemlerinden biri kamulaştırma olmuştur. Burjuvazi kendisine yönelen bu tehlikeye karşı, ağır bir saldırı örgütlerken faşizmin yükselişini sağlamıştır (Abendroth, 1992; Foster, 2011; Okuyan, 2019)³.

Değişimlerin devasa boyutta olduğu bu devrimci tarihsel dönemde, elbette geçmişin birikimine yaslanarak, bilim ve sanat alanları da kitleselleşir, salon faaliyetleri olmaktan çıkarlar. 19. yüzyılın meyvesi toplumcu ve bireyci düşünce her alanı etkiler. Yeni pozitivist felsefeyi kuran bilimciler de kendilerinin Viyana'nın liberal ortamında filizlendiğini belirtirler (Bildirge, 2019, s.29). Tarihten ve toplumdan bağımsız hareket edebildiklerini düşündüren küçük burjuva yaşamları ile liberalizme sarılırken dünya savaşları ile kapitalist rekabetin acımasız yıkıcı gücünü iliklerinde hissettikleri, yani dışsal faktörlerin yaşamlarındaki belirleyiciliğini fark ettikleri, bu gerçekle yüzleşmek zorunda kaldıkları söylenebilir. Bu iki gerçeklik arasında uzlaşa arıyor gibi görünmektedirler. Formülasyonları şöyledir: Pratik olarak gerçeklik yaşanır ama aslında hep öznel; varlığa dair materyalist veya idealist doğru yanıtlar yoktur, ama dünya görüşüyle değişmeyen felsefi (ve bilimsel) bir doğruluk da mümkündür. Mantıksal çözümlemeyi onayacak “öznel-lerarası” doğruluğun dayanağı, “tarihsel dil döküntülerinden kurtarılmış” “nötr” bilgi yolu mantık ve matematik olabilir onlara göre (Bildirge, 2019, s.35-36).

Bu noktada bir parantez açarak Viyana Çevresi'nin siyasi konumlanışlarına dair birkaç not düşülebilir. Çevre'nin çoğunluğu kendini sosyal demokrat-liberal olarak tanımlarken örneğin Philip Frank Sovyet sistemine mesafeli olduğunu belirtiyordu. Felsefelerinin sınıfsal tabanını, ideolojik yönünü bir yana bırakacak olursak siyasi olarak Çevre'nin bazı önemli isimleri ise sosyalizme sempatiyle bakıyorlardı. Otto Neurath, sosyal demokrasi ile ne ölçüde ayırtılabildiği tartışılır olmakla birlikte açıktan Marksizm'i savunuyordu. Örneğin, 1931'de Sovyet hükümetinin davetiyle Moskova'da IZOSTAT isimli enstitüyü kurmuştu. Enstitü, Neurath'ın ekibinin geliştirdiği, az yazı ve çokça görsele dayanan *izotip* isimli ve infografiklerin öncülü sayılabilecek teknikle Sovyetlerin başarılarını anlatan materyaller üretmişti (Şekil 1). Rudolf Carnap, ABD Komünist Partisi'nin yayın organı *Daily Worker*'da yayınlanan pek çok kampanyaya imza vermişti (Sesardić, 2016). Hans Hahn, Çevre'nin bir diğer üyesi Karl Menger'in aktardığına göre “inanmış bir sosyalistti” ve solcu görüşlerini serbestçe dile getiriyordu (1994, s.58). Hans Reichenbach, Berlin'deki

devrimci yıllarda sosyalist/ komünist hareketin içinde yer almıştı (Stadler, 2015). Çevre'nin yazdığı bildirgede Marx —burjuva düşünürlerle aynı potaya yerleştirilse de— metafiziğe karşı mücadele etmiş bir düşünür olarak sayılıyor, geniş halk kitlelerinin sosyalist görüşleri bağlamında metafizik düşüncelerden uzaklaştığı söyleniyordu (Bildirge, 2019, s.53). Belirtmek gerekir ki metinde, mekanik materyalizmden kopmak anlamında bu durum olumlanıyordu.

Şekil 1. “Milyonlarca çalışan kadın kültürlendi.” 1938’den, IZOSTAT’ın ürettiği bir görsel. 1934 ve 1936 yıllarında kolhozlarda gazete okuyan kadın oranları ile kolhozlardaki sinema, performans ve diğer gösterileri ziyaret eden kadın oranları gösteriliyor.
Kaynak: Na Şabolovke, 2018.

Başlıca feyz aldıkları düşünce kaynakları: Kendisi de bir fizikçi olan Mach'ın ampiriyokritik yaklaşımı ve Rusel ile Wittgenstein'in biçimsel mantığı idi. Mach daha önceki makalelerde anlatıldığı (Akbay, 2020; Ünlütürk, 2020) için biz bu yazıda kısaca ampirizm kavrayışına, buradan türeyen yeni olgucu görüşe değineceğiz ve analitik çözümlemeyi bu sayıdaki bir başka makaleye bırakacağız (Ünlütürk, 2021).

Bilimsel bilgi üretimi, Mach'ın düşüncesinde, duyum bileşimlerine/ kombinasyonlarına ve bu bileşimi oluşturan duyumsal öğelerin ekonomik, yani en yalın betimlemelerine dayandırılır. Her özne tarafından yaşanan duyumsamanın, gündelik olarak tekrarlanmasına atfedilen betimlemeler bilimsel yasaları oluşturur. Mevcut öğeler arası fonksiyonel ilişkiyi en iyi açıklayan bilginin/ betimlemenin tercih edilmesi faydalıdır. İnsan algısının ürünü bilgide tarih boyu değişim mümkün olmuştur; çünkü duyumsama biçimlerimiz değişmiştir. Dolayısıyla duyumsamanın ötesinde bir şey yoktur; gerçek cisimler yoktur, duyumlarımızın maddileşmesi anlamına gelen duyumsal öğeler vardır; cisimler arası gerçek nedensel ilişkiler yoktur, bizim inşa ettiğimiz duyum bileşimleri vardır. Maddi gerçeklik “varsayımı” sadece insanın hayatta kalmasını mümkün kıldığı için elde tutulabilir (Mach, 1959). Mantıksal pozitivistler Mach'tan farklı olarak öngörde bulunabilmek, yaşamı iyileştirmek fikri ile barışıktır; bu nedenle Mach'ın duyumsal verilere yaptığı vurguyu sahiplenip bilimsel bilgideki bireysel yönü ayıklamak isterler (Frank, 1985). Duyumsamayı gözlemlere ve deneyimlere dayandırıp

3 Bu devrimci dönem hakkında işçi sınıfı cephesinden daha fazla belge ve araştırmaya ulaşmak için Wolfgang Abendroth'un *Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi*, William Foster'ın *Üç Enternasyonal Tarihi*, Kemal Okuyan'ın *Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara* kitapları okunabilir.

duyumsal açıklamaları uslamla ile oluşturma, akılla yeniden buluşturma çabasına girerler. Bu bağlamda, “yaratıcı” aklın ürünü önermeler için Poincaré, teori ve deney arasındaki ilişki için Duhem, dil ve ifade biçimleri üzerine düşünürken Wittgenstein Çevre’nin tartışmalarını etkilemektedir (Bildirge, 2019; Frank, 1985). Mantıksal çözümleme, nedensel açıklamadan uzak durmak isterken normatif (norm verilmiş) olmayı tercih eder; yani bilginin yapılandırılmış, kurallı, mantıksal inşasının “gerçek” ilişkilerle çakışmasa da güvenilir olduğunu düşünürler.

POZİTİVİST OLGU

Temelde gözlem ve gözlemi ölçme faaliyeti olan fiziksel bilimlerde güncel olarak göreceli kesinlik, belli koşullar altında gerçekleşen süreklilik “bilgi”nin en güvenilir kaynağı olarak kabul edilir. Yaşamın nesnelliğini bu ölçümler üzerine inşa etmek bunu beceren zihnin süreçlerini ve etkisini anlamak için yeterli olmaz; gerçeği tasavvur edebilen, hislerini ifade edebilen, yaratma gücü olan insan tabiatıyla daha fazlasını aramaktadır. Nesne ile özne, madde ile düşünce arasındaki boşlukta salınan bir şeyler kalmaktadır. Duyulara, duyuları oluşturan olgular dünyasına itibar etmeyen akılcı idealistleri geride bırakan mantıksal pozitivistler, sıralı olgular dünyasını veri alan mekanik (determinist) materyalistlere alternatif olarak zihnin duyumsamasına öncelik verirler; olgusal dünyayı buraya yerleştirirler. Hemen herkes, şeyleri duyumsadığında hemfikirse duyumsamaların bireysel yönünü soyut düzeyde herkes için ortak önermelere ve teorilere dönüştürmek gerektiğini savunurlar. Onlara göre bunu başaran teori anlamlı olur, bilimsel bir önerme üretilmiş olur. Duyumlarımızın ekonomik, basit terimleri üretilmeli, bunlara dayanan yan kavramlarla dünyaya dair bilgi zenginleştirilmelidir (Schlick, 2019). Duyumsal veriler en küçük birimlere indirgenmiş olmalı, söz dizimsel (gramatik) yapıya uygun hale getirilmeli, anlam için olgusal içerikte mantıksal ilişkiler kurulmalıdır (Uebel, 2006). Ancak böyle yapılandırılmış bilgiler, açıklamalar geçerliliğe sahip olabilir. Ancak bu biçimdeki bir bilgi bir başkası tarafından doğrulanabilir, test edilebilir veya daha ileri bir yöntem olduğu iddiası ile ortaya atılan yanlışlanma sorgusuna girebilir. Mantıksal pozitivistler, bu biçimde ampirizm ile pozitivism arasında bağlantı kurulabileceğini ifade ederler.

İfade edilen her tümce anlamlı mıdır? Mantıksal pozitivistler, bunu sağlamak için biçimsel olarak uygun ifade edilmiş bilgi sisteminin, olgusal olmayan metafiziksel düşünceyi değil, gözlemlenen ya da deneyimlenen şeyi yansıtması gerektiğini vurgularlar. Anlamlılık kararı için doğrulama kriterini ileri sürerler. Teorinin kendisi, aynı biçimde tekrarlanan olgular dünyası ile örtüşüyor ise doğrudur. Bize tekrar ölçülebilir sonuçlar veriyorsa, yeni gözlemleri tahmin etme olanağı sağlıyorsa yeni durumların gerçekleşmesi teorinin doğrulanması anlamına gelmektedir (Frank, 1985). Teori bu noktada olgusal önermeler dizgesidir (Schlick, 2019). Eğer teori aynı olgu için farklı iki sonuç veriyorsa veya hiçbir gözlemsel

sonuç vermiyorsa anlamsızdır. Anlamlı bilgi tanımı için bildirgede şöyle bir örnek verilir: Birisi tanrının olmadığını söylediğinde, ona yanlış düşünüyorsun demeyiz, ne demek istediğini sorarız ve yanıtı çözümleriz (Bildirge, 2019, s.38). Eğer yanıtı doğrulanabilir bir kavram içermiyorsa boştur, edebidir; inanç dünyasına ait olduğuna hükmedilir. Viyana Çevresi bilimsel dünya algısı açısından böyle bir kavram veya tümcenin bir meşruiyeti olmadığı yargısını belirtir.

Tüm bu olgusalılık vurgusuna rağmen, yine de, mantıksal pozitivismde teorinin sadece hayal gücünün bir yarattısı olarak kabul edildiğini hatırlamalıyız. Bilgi, duyumsal verilerin kaynağı ile ilgilenmeden duyumlara anlam verme, anlamı ortaklaştırabilme çabası ile ilgilidir. Duyumların olgu kaynaklı bir kökü, nesnenin öznedeki etkisi gibi bir özelliği yoktur, zihinsel farkındalığımızın belli bir durumudur. Önemli olan hangi bilginin bizi ilerlettiği, faydalı olduğudur. Çözümlemeler doğanın kendisi değildir; ancak gerçekliğin belli biçimleri ile örtüşen yaratıcı teorilerdir (Schlick, 2019 s.61). Bu nedenle teoriler birbirleriyle çatışsa da aynı olguyu anlatma kapasitesine sahip olabilirler (Frank, 1985, s.87). Olgu zihinsel olarak algılanan bir şeye dönüştürüldüğünde teoride de çoklu gerçeklik mümkün hale gelir. Örneğin Frank, Kopernik Devrimi’ni incelediği bir yazısında “pek çok metafiziksel sistem eskiyip giden bir bilimsel sistemdir,” sonucuna ulaştığını belirtir (Frank, 1985, s.109). Bu ifadeden kalkarak Karl Popper’ın yanlışlanmış bilimsel teori fikrine, Thomas Kuhn’un paradigma kayması kavramına kolaylıkla ulaşılabilir.

MANTIKSAL POZİTİVİZMİN GERÇEKLE ME SAFESİ

İnsan etkinliğinin belli bir evresinde, üretim biçiminin belli bir birikim ölçeğinde ortaya çıkan modern bilimsel yöntem ve bilgi, kendini yaratan koşulları besler hale gelir. İnsanlık bu aracı kullanarak okyanuslar aşar, maddeyi değiştirir, uzayın kapısını aralar. Tutucu olan geçmişin bağlarından kopmak aydınlanmacı siyaseti gerektirir, aydınlanmacı görüş hem siyasi hem dini otoriteyi sarsar. Ancak nihayete eren bir mücadele olduğu söylenemez. Aydınlanma, öz itibarıyla, insanlığın kolektif ve bilinçli eylemle kaderini eline alması olarak kodlanacak olursa önümüzde daha kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu açık. Biz modern bilimin sekülerleşme sürecine geri dönersek bilimin pratik gücü karşısında yüzyılların dogmatik söylemleri sarsılmaya başlar. Yaşamın sistematik yollarla düzenlenebileceği, değiştirilebileceği fark edildikçe mistik fikirlerin gerçeğe dair iddiaları gücünü yitirmeye başlar. Dünyayı açıklamayı hedefleyen teolojik felsefe, pratik ile düşünceyi birbirinden ayıran akımlarla “reform” geçirir. İlk başlatıcı hareketten sonra makine gibi işleyen evren ve insan Descartes felsefesinde, duyu deneyimlerine dayalı fenomenler ve bu görüntünün derinlerinde yatan numen (kendinde şey) düşüncesi Kant felsefesinde yer bulur. Descartes maddi dünya ile düşünsel/ruhsal dünyayı birbirlerinden ayrı ayrı bilinebilir şeyler olarak tanımlarken Kant görünen şeyleri bilebileceğimizi fakat şeylerin esasını (tanrısal

tözünü) bilmeye gücümüzün yetmeyeceğini düşünür (Russell, 1973; Timuçin, 1986). Aşkın bir ilk neden veya bilinemeyecek bir öz gibi hususlar olsa da, var olan şeyin büyük bir kısmı nesnel olarak incelenebilir hale gelmiştir artık.

Aydınlanmacı, devrimci siyasetin yükselişi 1800'lü yıllarda yeni bir devrimci, nesnel bilim düşüncesine kapı açar (Nalçacı, 2016). Yaratıcı bir güce gerek olmadan, gerçekliğin kendi kendisini açıklayabileceği algısı güçlenir. Bilim felsefesinde doğa yasaları, keşif, doğrulama gibi kavramlara yoğunlaşan John Herschel (1792-1871) burada anılabilir. Gerçeklerin toplanması ve belli bir sistematikte parçalarına ayrılıp incelenmesi, ayıklama yolu ile bazı özelliklerden genellemelere, kavramlara varılması mümkündür. Sonra bu genellemeler, hipotezler çeşitli koşullara göre sınanmaya tabii olur. Belli koşullar altında tekrar eden olaylar doğa yasalarını gösterir. Bu süreç zihinsel bir yaratıcı evreyi kapsamıyla beraber gerçekliğin keşfedilmesi olarak yorumlanır (Losee, 2008).

20. yüzyılın ilk yarısında mantıksal pozitivistler işte bu iki farklı pozisyonla aralarında mesafe olduğunu söylemektedirler. Dışsal gerçekliğin keşfedildiğini savunan realist veya mekanik görüş ile nesnede görünenin ötesinde bir öz, kendinde şey varlığını savunan teolojik görüşü reddederler (Bildirge, 2019). Zaman zaman Kant karşıtlığı ile öne çıkan Çevre, yüzeyde görünenin ötesinde, duyularımızdan başka aşkın veya maddi bir gerçekliğin varlığını kabul eden düşüncelerin argümanlarını yetersiz görürler. Önsel bilgiye (a priori) dayanan, doğrudan kavranan, deneyimlenen hakkında konuşulabilir; ancak duyumsama kapsamına giren şeyler ölçülebilir ve dolayısıyla birbiriyle karşılaştırılabilirler. Nesnenin insanın zihinsel çözümlemesi dışında kalan bir niteliği olup olmadığı bilimsel olarak araştırılamaz, duyum dışında bir olgudan bahsedilemez. Dolayısıyla, pozitivistler, olgusal içerikten yoksun ifadeler sorgulanamayacakları için metafizik alana gitmeli diye belirtirler.

Ancak bu yaklaşımda gerçeklik insan zihnine indirgenmiş olur. Materyalistlere göre gerçeğin izdüşümü olan duyular, pratik yaşantının etkileri mantıksal pozitivistlerde zihinsel faaliyetlere dönüşür. Fikirler ile duyular Çevre'ye göre örtüşebilir, ama bu dış gerçeklik üzerine bir şey söylemeye olanak vermez. Çünkü "dış gerçeklik" veya "başka zihinler" sorusunun olgusal bir karşılığı olmadığı, deneyim yapısına dahil edilemediği belirtilir (Bildirge, 2019, s.40). Bunlar, mantıksal pozitivistlerin Mach'ın ampiryokritisizm felsefesinden devraldıklarıdır. Viyana Çevresi, Mach'ın birincil olarak maddeyi değil duyuları alan idealizmini almış, Mach'taki diyalektik öğeleri (Ünlütürk, 2020) ise analitik felsefenin biçimselciliği ile budamıştır.

Doğada nesnelerin konumu sorusu önemlidir. Nesneler zihnin uzantısı olarak bir yerde mi duruyor, yoksa

zihnimiz onları maddi gerçekliğin bir etkisi olarak mı algılıyor? Buradaki problemi çözmek yerine, üzerinden atlayan mantıksal pozitivistler gözlemcinin nesneyi duyumsama becerisi ile yetinir. Önemli olanın duyumsanan şeye dair bilginin doğrulanabilir olması, olgularla tutarlı bilgi üretim süreci olduğunu belirtirler (Uebel, 2006). Bu düşünme biçimiyle yeni bir biçimde bilgi edinme yolu inşa ettiklerini ifade etmektedirler (Bildirge, 2019). Ekseni, nesnenin kendisi ile ilgilenmekten nesnenin nasıl algılandığı ve algının nasıl çözümlendiği konusuna kaydırırlar. Mantıksal yapıda özne ile nesnenin etkileşimini, nesneler arası ilişkileri sadece birer terim, birer kurgusal ürün olarak inşa ederler. Bu durumda Çevre için olgusal gerçeklik, maddi bağlarından koparak düşünsel olgulara dönüşür.

Peki duyular nereden kaynaklanmaktadır? Mantıksal pozitivistler nesneyi açıklayan bilginin mantıksal gücünü, meşruiyetini öne çıkarıp nesne ile bilgisi arasındaki ilişkiyi yok sayarlar. Epistemolojiyle ontolojiyi birbirinden bağımsız olarak ele almayı tercih ederler. Başta metafizik şeyleri ayıklama, olgusal olmayı, başka deyişle doğa üstünü ayıklama olarak kavranırken giderek maddenin kendisini de metafizik olarak algılamaya varmaktadır. Çünkü ortada bilginin kaynağını araştırma görevi yoksa kaynağın materyalist ya da idealist bir zemine sahip olması aynı sonuçları yaratacaktır. Oysa diyalektik bir bakışla, kişinin bilgi inşasının ontolojik duruşuyla bağımlı olduğu kolayca somutlanabilir. Çevre'ye göre ise insan düşüncesi ve yaşantısı paralel ama ayrı yataklarda akan, birbiriyle temas etmeyen iki nehir gibidir. Düşünceyle yaşantıyı bu biçimde birbirinden ayırmak makul bir pozisyondu onlara göre. Zira Schlick yaşantının içinde gösterilen ama duyulara indirgenemeyen niteliklerin bilgi cephesinde hiçbir işi yoktur (Schlick, 2019, s.63) demektedir. Metinlerde zaman zaman gerçekliği işlevsel olarak var saydıkları, bunun yeterli bir bakış olduğunu vurguladıkları görülebiliyor. Bilgiye özneler arası bir objektiflik kazandırma çabaları olduğunu belirtmiştik. Ama bu epistemolojilerinin gerçekliğe dair bir şey söyleme iddiasında olduğunu anlatmaz. Çünkü bilgi, materyalin biçiminin (kendinde halinin) belirlenmesi değil, materyalin belli bir şekilde düzenlenmesi (uslamlama) ile oluşturulur (Bildirge, 2019, s.48).

YENİ POZİTİVİZMDE TARİH ALGISI

Büyük bir hızla altüst olan yaşam pratiği içerisinde düşünce yapılarını oluşturmaya başlayan Viyana Çevresi, toplumsal alanda ilerici burjuva iddiaların terk edildiği ve bilimsel alanda gerçeğin "kesin" ve "sonal" bilgisi iddiasının sarsıldığı bir dönemin çelişkisini üzerinde taşır. Newton ile doğru bir biçimde keşfedildiği düşünülen evren Einstein'ın yeni fiziği ile değişmektedir. Göreliliğin matematiksel izahı ve öngörülerinin gerçekleşmesi, 1915'te genel göreliliğin öklidyen olmayan eğri uzay-zaman tanımı, ardından mikro dünyanın kuantum mekaniğiyle olasılıklı açıklaması mevcut evren algısından yepyeni bir evren algısına geçişi gerektirir. Tam bu anda insanın evreni anlama çabasında bilgi üretimini yanlış

yollara sürükleyen öznellik sorununu aşmak isteyen yeni pozitivistler, doğru bilgiye, ispatı kendi içinde olduğu düşünülen biçimsel mantık ile ulaşmayı denerler. Kişinin içinde bulunduğu topluluğun inançlarından arındırılmış, tarihi sınırlılıklardan kurtulmuş düşünceye ancak aksiyomatik sistem ile ulaşılabilir. Böylece “saf” bilgiye, “ideolojisiz” bilim yapma olanağına kavuştuklarını düşünürler (Schlick, 2019, s.62; Frank, 1985, s.96).

Viyana Çevresi, bilimsel bilgideki değişimin nedenini tarihsel olarak kavramaktan uzak, zamansal bir akış olarak gören düşünce yapısını sahiplenir. Evet, bir değişim vardır, hareketsiz evren kıpırdanmaya başlamıştır ve fakat bu durum yeni, yapısal bir sistem icat etmekle gerçekleşmiştir. Geliştirilen araçlarla duyumsama kapasitesi artmış ve örneğin Einstein’ın teorik icadının öngörülerıyla örtüşen gözlemler yapılabilmektedir (Frank, 1985, s.78). Yeni evren formülü yeni olgularla örtüştüğü için tercih edilir. Ancak mantıksal pozitivistlerin fark edemediği şey şudur: İster teolojik olsun ister mekanik kurguda olsun, esasında mutlak ya da tarih üstü evren bilgisi sarsılmaktadır.

Nesnenin bilgisinin tarihsel yönü olması, nesne ile özne arasındaki etkileşimin zamanla değişmesi anlamına gelmektedir. Etkileşim gerçekse izole olmuş nesneler, öznel yoktur. Karşılıklı birbirini yaratan şeyler vardır. Anlamı bilgi bu etkileşimden doğar. Nesnenin anlamı kendinde değildir, zihnimizin uydurduğu kavramlarda, seslerde de değildir. Anlam üretmemize imkân veren fiziki, biyolojik ve kültürel tarih içindeki etkileşimlerdir. Cansız maddenin canlı maddeye dönüştüğü sürecin devamı olarak doğa tarihi içinde oluşmuş canlı türleri çevreyi değiştirir; yeni koşullar özneye yeni seçenekler sunabilir, değişimi zorlayabilir. Kültürel tarih içinde insan, doğayla ve toplumla etkileşime girdikçe dışsal sınırları ve zorunlulukları fark eder ve bunu değiştirmeye çalışır, gelişen yeni duruma göre yeni anlamlar üretilir, yeni anlamlar değişimin sürmesini sağlar. Şu gerçek ki insanın etkinliği “bilinen” gerçekliğin sınırlarını aştıkça gerçeğe dair bilgiler de değişir. Bu bambaşka şeyler olacak anlamına gelmeyebilir, gelişerek de değişim olabilir. İnsan, duyumsadığı alanlar giderek daha fazla genişlediği için veya duruma uygun aletleri tasarladığı için değil; toplumsal yaşantı, yani gerçeklik yeniyi talep ettiği, uygun nesnelliği yarattığı için “kendinde şey” bilinir ve “bizim için şey” haline gelir (Engels, 2003).

Diyalektik materyalist bir çerçevede bilgi üretimi için olgusalılık tek başına yetersizdir. Olguyu ister duyumsanan şeyleri ifade eder biçimde, ister nesnel gerçeğin ürünü biçiminde tanımlayalım her halükârda yetersizdir. Dolayısıyla olgu, doğruyu kendi başına bildirmez. Pozitivist çerçevede ise olgu, olmuş – bitmiş bir şeyi ifade eder. Bu anlamıyla olgu, veriye benzetilebilir ve elbette onsuz olamayız. Ancak olgunun bir oluş süreci de vardır, parçalar arası ilişkiyle sürekli bir devinme halidir. Mantıksal pozitivism ise maddenin tarihini yok sayan bir indirgemecilikle maluldür (Öner, 1985). Çevreye

göre olgular farklı, birbirinden bağımsız durumlardır ve zaman fotoğraf kareleri gibi ardı ardına gelen durumların toplamı olarak algılanır. Oysa bunu maddenin hareketi içindeki bir ana odaklanmak olarak düşünürsek birbirini yaratan, olasılıkların olduğu, haliyle değişimin mümkün olduğu bir yaşantı/nesnellik düşünebiliriz.

Çevre’nin olgu içi ve olgular arası ilişkilerden türetilen, bağlantılara dayalı açıklamalarla arasında doğal olarak mesafe vardır. Nedensel açıklamalar bilgi üretim sürecinin sadece kolaylaştırıcı bir unsuru olarak görülür, öze ait değildir (Bildirge, 2019, s.47). Birbiri ardına gelen ve bir öncenin bir sonrayı belirlediği düşünce hattı karşıya alınırken doğal olarak bunun erekçi (teleolojik) bir nitelik taşıdığına işaret ederler. Fakat determinizmden kurtulmak için nedensellik ilkesinden vazgeçmiş olurlar. Oysa sıralı olgu algısından, değişmez öz fikrinden, gidişatı kesinlik ölçüsünde kestirme iddiasından uzak durarak nedensel açıklamalar yapmak da mümkündür. Örneğin biyoloji araştırmalarında epigenetik mekanizmalar gen merkezci dogmayı ters yüz eder. DNA’dan çıkan bilgi çevreyle etkileşerek DNA’nın ürün ifadesini değiştirebilir (Holoch, 2015). Bu değişim örneğin gelişimsel süreçte asimile edilebilir (Gilbert, 2015); yani yeni durum içselleşebilir. Üstelik bu rastgele olabilir, yani içinde hareket edilen çevresel koşullar rastgele değişirse genetik yapı bundan etkilenebilir. Diyalektik materyalizme göre rastlantı ve zorunluluğun akışı içinde oluşan, oluşturan ilişkiler, böyle bir nedensellik anlayışı madde ve zihin arasındaki, nesne ve özne arasındaki etkileşimi çözümleyebilir.

Dolayısıyla mantıksal pozitivistlerin iddia ettiği gibi mekanik materyalizm ve idealizm aynı madalyonun iki yüzü değildir. İdealizmin öngördüğü gerçeklik a priori bir içsel bilgiye dayanır. Mekanistik kavrayış şeyler arası ilişkinin tek yönlü ilerletildiği bir nesnel bilgi sunar. Diyalektik materyalizmde ise insan dışsal olanı içerip aşarak bilgiye ulaşır, ön kabullerle yol almaz. İnsan temas ettiği şeye, pratik yaşantıdan kaynaklı uyarılara basitleştirmeler, genellemeler, varsayımlarla anlam vermeye çalışır. Bunlar ilkin bilgilerdir; nesnenin dönüşümünün ilk nüveleridir. Tarihsel akışla nüveler daha fazla somutluk kazanır, giderek derinleşen bilgisi elde edilir. Hipotezler teorilere dönüşebilir ya da teoriler yasaları değişime zorlayabilir. Sonuçta bu devingen bilgi üretim sürecinde öznenin bağımsız bilgi arayışı yoktur. Değişmez öz veya tanrısal töz beklentisi yoktur. Ancak nesnenin birbirini doğuran maddi bir yapısı, yani özü vardır. Nesnenin özü biçimiyle, yani görüngüsüyle, Marx’ın belirttiği gibi, tıpatıp örtüşmez ve bilimsel çözümleme bu fark üzerinde yükselir (Marx, 2003). Bu anlamda maddi öz hiçbir zaman tamı tamına bilinemese de, tarihsel olarak giderek daha fazla yönüyle kavranır hale gelir.

FİZİKTEKİ CANLI BİLİMİ BİYOLOJİYE

Mekanistik görüşten uzak durmak istediklerini belirten pozitivistler, bununla çelişir bir biçimde doğa bilimi dallarını ve sosyal bilimlerin tamamını fizik ve mantığa

indirgeyen bir çerçeveye sahip görünüyorlar. Biyoloji, psikoloji, tarih bilimi alanlarının içeriklerindeki metafizik kavramların temizlenmesi gerektiğini ifade ederler (Bildirge, 2019, s.47,51). Canlılığı inceleyen biyoloji alanındaki tartışmalara uzaktan bakmalarının, vitalizm ile evrim teorisinin içeriğini birbirine benzetmelerinin nedeni de burada yatıyor olmalı. Bu alanda açıkça bir şey tartışmasalar da canlının fizik önermeleriyle açıklanması gerektiği düşüncesine (Sober, 2016) yakınsadıkları metinlerden sezilebilir. Mantıksal pozitivistleri doğrudan tartışmadan, yine de fizikçi sapmasının ne olduğu konusuna, bu makaledeki tartışmanın anlaşılması için kısaca değinmek gerekir.

Canlılığı, fiziğe indirgemek maddi/ fiziki alanda kalmak manasına gelmemektedir, tersine maddeyi sınırladığı söylenebilir. Atomlardan oluşmak başka bir şey, sadece atom teorisine göre devinmek başka bir şey. Bu bakışla canlılığı atomlar arası çekim kuvvetinin belirleniminde, kimyasal bağların toplamı olarak tarif etmek mümkündür. Örneğin kas hareketi basit makine prensibine, bilinç beyindeki elektrik akımlarına, çevreye adaptasyon yaşı ya da öl seçilimiyle "0" veya "1" denklemine bağlanabilir. Veyahut bir üst düzlemi geçip, genomun işleyişinin ek mekanizmaları olduğu kabul edilebilir; bu sefer de canlı buraya sıkıştırılabilir. Canlı, onu meydana getiren genlerden ibaret bir çerçeveye indirgenebilir. Oysa canlılığın kökeninde ve ardıl biyolojik olgularda açıklanması gereken atom ötesi, gen ötesi bir dünya vardır; nicelikten niteliğe geçiş vardır (Durmuş, 2019).

Cansız maddeden canlı oluşumu ya da canlı madde- den zihnin biçimlenişi, bilincin ortaya çıkışı, aradaki sıçrama Çevre için kavranabilir olmaktan uzak görünmektedir. Düşünce üretimiyle madde arasında bir bağ olduğunu kabul etmedikleri gibi, maddenin farklı bütünlükleri arasındaki geçişi de bu bağlamda yok sayabilirler. Diyalektik materyalizme göre canlıyı oluşturan genetik yapı, etrafı duyumsamamızı sağlayan duyular evrim sürecinin ürünüdür. Genetik düzeydeki moleküler etkileşimler, hücrel iletişim, organizma bütünlüğü dışımızdaki şeyleri algılamamıza ve kimyasal, elektriksel tepki üretmemize olanak veriyor. Ancak algılanan şeyler her canlının yaşam özelliğine göre değişebilir, örneğin insanın farklı tercihler yapmasına sebep olabilir. Örneğin gelişen etik perspektifimiz, hayvan deneylerini empati duygusundan daha fazla belirleyebiliyor bugün ya da evrim teorisini toplumsal kültür sayesinde inşa edebiliyoruz. Eğer yukarıda kurduğumuz tarihsel akışı ters yöne doğru sararsak biyolojik moleküllerin organizasyonunun, daha temel düzlemde atomların ürünü ve daha geriye doğru gidildiğinde evrenin oluşumuyla ilişkili olduğu ifade edilebilir. Her düzey bir önceki düzeyin ilişkilerinden daha fazlasını ve yeni biçimlerini içerir. Maddenin içeriğini çözdükçe, insanın varlık tarihinin ötesine geçen, yani duyumsama sınırlarını aşan bilimsel bilgiye ulaştığımız açık.

SONUÇ

İlerleme için eylem gerekir. Yeni pozitivistler ise eyleme pragmatik bir değer verirler; yaşamı sürdürmek için gereklidir. Bilgi üretimi de insan eylemini, pratik yaşantısını daha iyi hale getirecek güçtür. Ve böylece önceliği düşünceye verme sorunu ile tekrar yüz yüze geliriz. Maddi özden, kökten kaçınıncı bilgi ile bilmek arasındaki ilişki de koparılmış olur. Oysa bilmek, bilgi edinme faaliyetinin sonucudur; hareket eden insanın ilişkilene biçimleri ile gerçekleşen bir eylemdir. Viyana Çevresi ise bilgi üretimini yalnızca bireysel, zihinsel faaliyet olarak görür. Bu faaliyet mantıksal çözümleme ile öznelliğinden arındırıldıkça başarılı olur. Bilimsel ilerlemenin toplumsal refaha değil sermaye birikimine tahvil edildiği bir toplumda, bilgi ile gerçeğin arasındaki bağın kopartılması, kaçınılmaz olarak sermaye sınıfının çıkarlarına hizmet edecektir.

Toplunun büyük çoğunluğunun ise ari tasarıma değil, gerçek tasarımlara ihtiyacı var. Bilgiye gerçekte olan bağlantısı için ihtiyacı var, insanlık var olan gerçekliği değiştirecek bilgiye ihtiyaç duyuyor. Herkesin kendi dünyasına, duyumsamasına hayran olduğu görüş ancak korunaklı çevrede yaşayıp bunu düşünecek zamanı olanlar için çekici olabilir; yaşamını ancak eylemiyle sürdürebilen emekçi halkın ise değişimin nedenlerini arayan görüşe ihtiyacı var. Bugün birçok türü yok oluşa sürükleyen gerçekliğin bilgisine ulaşmak isteyen devrimci görüş, değiştirme eylemi içerisinde yeni anlamları da üretecektir.

KAYNAKLAR

- Abendorth, W. (1992). *Avrupa işçi hareketleri tarihi* (A. Çakıroğlu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Akbay, G. (2020). Ernst Mach, duyumsal monizm ve materyalizm, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3(4), 310-317.
- Bildirge (2019). Bilimsel dünya anlayışı, *Viyana Çevresi: Program yazıları* (H.T. Erkipçak, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Durmuş, Z. Ö. (2019). Doğanın diyalektiği bağlamında yaşam nedir? *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2(4), 316-322.
- Engels, F. (2003). *Anti-Dühring* (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Frank, P. (1985). Doğa bilimlerinde pozitivism, *Pozitivism eleştirmek ve doğa bilimlerinde pozitivism* (Y. Öner, Çev.). İstanbul: Metis Kitap.
- Foster, W.Z. (2011). Üç Enternasyonalin tarihi (C. Saday, Çev.). İstanbul: Yazılama Yayınevi
- Gilbert, S., Bosch, T. & Ledón-Rettig, C. (2015). Eco-Evo-Devo: developmental symbiosis and developmental plasticity as evolutionary agents. *Nature Review Genetics*, 16, 611-622.
- Holoch, D., ve Moazed, D. (2015). RNA-mediated epigenetic regulation of gene expression. *Nature Reviews Genetics*, 16, 71-84.
- Losee, J. (2008). *Bilim felsefesine tarihsel bir giriş* (E. Böke, Çev.). İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mach, E. (1959). The analysis of sensations (C.M. Williams ve S. Waterlow, İngilizceye çev.). <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/mach.htm>
- Marx, K. (2003). *Kapital Üçüncü Cilt* (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Menger, K. (1994). Reminiscences of the Vienna Circle and the Mathematical Colloquium. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-011-1102-7>

- Nalçacı, E. (2016). Fransız Devrimi ve Lamarck. Akış, I ve Altınışık, E. (Ed.), *Evrimin ışığında*. İstanbul: Yazılama Yayınevi. ss. 67-78.
- Na Şabolovke. (2018). IZOSTAT. Gallery "Na Shabolovke": An exhibition "IZOSTAT". <https://www.nashabolovke-gallery.com/izosta-eng>
- Okuyan, K. (2019). *Devrimin gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara 1920*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Öner, Y. (1985). Pozitivizmi eleştirmek, *Pozitivizmi eleştirmek ve doğa bilimlerinde pozitivizm*. İstanbul: Metis Kitap.
- Russell, B. (1973). *Batı felsefesi tarihi: Modern Çağ – Yeni Çağ* (M. Sencer, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Stadler, F. (2015). *The Vienna Circle: Studies in the origins, development and influence of logical empiricism*. Viyana: Springer International Publishing.
- Sesardić, N. (2016). *When reason goes on holiday: Philosophers in politics*. New York: Encounter Books.
- Schlick, M. (2019). Felsefenin dönümü, *Viyana Çevresi: Program Yazıları* (H.T. Erkipçak, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Sober, E. (2016). *Biyoloji felsefesi* (A. Sol, Çev. Ed.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Timuçin, A. (1986). *Gerçekçi düşüncenin gelişimi*. Ankara: De Yayınevi.
- Uebel, T. (2006). Vienna Circle. <https://plato.stanford.edu/entries/vienna-circle/>
- Ünlütürk, K. İ. (2020). Ernst Mach ve felsefesi, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3(4), 318-326.
- Ünlütürk, K. İ. (2021). Analitik felsefeden mantıksal pozitivizme analitik mantığın diyalektik eleştirisi, *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 4(4).

KARL POPPER'İN TARİHÇİLİK ELEŞTİRİSİ

Sercan Kabakçı

Bilim ve Aydınlanma Akademisi üyesi, İstanbul
sercankabakci@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, Karl Popper'in tarih disiplini konusundaki görüşleri incelenecektir. Popper'in bu konudaki görüşleri bilim felsefesindeki genel yaklaşımının bir sonucudur ve onun bilimsel yasa kavramını algılayışıyla yakından ilgilidir. Popper bilimsel yasaların mantıksal önermelerin karakterini taşıması gerektiğini düşünmüş ve buna bağlı olarak yasaların herhangi bir süreç fikrini dışlayacak biçimde mutlak ve nihai geçerlilikteki bilgiler olarak formüleleştirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Popper bu yaklaşımının bir sonucu olarak tarihsel yasaların var olamayacağı görüşündedir. Bu yazıda onun bu görüşü eleştirilecek ve Popper'in yine bu yaklaşımının bir sonucu olarak bilimin en önemli kazanımlarından biri olan evrim kuramını nasıl karşısına aldığı gösterilecektir. Yazıda ayrıca, Popper'in bizzat geliştirdiği biçimiyle tarihçilik kavramına ve Popper'in bu kavram etrafında biçimlendirdiği eleştirilere de değinilecektir. Ayrıca Karl Popper'in görüşlerinin, ancak onun siyasal mücadeledeki konumu ve 20. yüzyılın ortalarında batı akademilerinde hâkim olan genel atmosfer dikkate alınarak değerlendirildiğinde anlaşılabilceği savunularak, Popper'in bilim alanına dair görüşleriyle siyasal konumu arasındaki ilişki de aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karl Popper, Bilim felsefesi, Tarih, Evrim.

KARL POPPER'S CRITIQUE OF HISTORICISM

ABSTRACT

In this work, Karl Popper's views on the discipline of history are examined. His views on the subject are a result of his general approach to the philosophy of science and are closely related to his understanding of the concept of a scientific law. Popper thought that scientific laws should have the character of a logical statement and, accordingly, argued that laws should be formulated as knowledge of absolute and ultimate validity, excluding any idea of a process. As a result of this, Popper is of the opinion that historical laws cannot exist. In this paper, this view of his will be criticized and it will be shown how Popper, again as a result of his approach, opposed the theory of evolution, one of the most valuable achievements of science. The paper will also touch upon the notion of historicism, as personally developed by Popper, and the critique that Popper had built around this notion. Furthermore, maintaining that Karl Popper's views can only be understood in view of his political position and the general atmosphere dominant in Western academia in mid 20th century, the paper will try to elucidate the relationship between Popper's views on the field of science and his political stance.

Keywords: Karl Popper, Philosophy of Science, History, Evolution.

GİRİŞ

Karl Popper'in bütün çalışmaları, tutarlı bir biçimde onun siyasal görüşlerinin belirlediği bir çerçevede biçimlenmiştir. Bilim felsefesi alanında kaldığı sürece, onun yaklaşımının siyasal temellerini ortaya çıkarmak biraz dikkat gerektirebilir. Ama bu alandan ayrılıp toplum bilimleri ve doğrudan siyasal düşünceler alanında yazmaya başladığında, onun çalışmalarının belirli bir siyasal konumun militan bir savunusu olarak değerlendirilmesi gerektiğine kuşku kalmaz. Öte yandan bu militan savunuyu, olabildiğince tutarlı bir biçimde kuramsal bir temelle desteklenmeye çalışılmıştır ve Popper'in bilim felsefesindeki konumuyla uyumludur.

Popper'in toplum bilimleri alanındaki düşüncelerinin etrafında şekillendiği temel kavram, tarihçiliktir. Tarihçilik (historicism), Karl Popper'e göre modern düşünce dünyasına önemli ölçüde hâkim olan ve insanlığa büyük

zararlar vermiş hatalı bir yaklaşımdır.

Historicism Türkçeye daha çok, tarihselcilik ya da tarih-sicilik biçiminde çevrilmiştir. Ancak bu sözcüğü tarihçilik diye çevirmek daha doğru olur.

Tarihçilik sözcüğü Karl Popper'den önce de kullanılmakla birlikte, sözcüğe bugün yaygın biçimde kullanıldığı anlamı Popper kazandırmıştır. Popper'den önce bu kavram, seyrek olarak ve bulanık biçimde kullanılan genel bir eleştiri ifadesinden ibaretti. -izm ekinin bu biçimdeki kullanımı, herhangi bir şeye abartılı bir biçimde önem verme, bütün analizlerin merkezine, diğer tüm belirleyenleri göz ardı ederek yalnızca bir tek şeyi koyma, ya da bütün konulara yalnızca tek bir açıdan bakma tavrını anlatır. Örneğin psikolojizm sözcüğü böyle bir anlamda kullanılabilir. Siyasal tartışma literatüründe de -izm ekinin herhangi bir tavrı eleştirmek için kullanımı yaygındır. Uvriyerizm ve oportünizm sözcüklerinde olduğu gibi.

Popper tarihçiliği, genel bir eleştiri sözcüğü olmaktan çıkarp, belirli bir bütünlüğe sahip somut bir düşünce akımının adı gibi kullanmıştır. Ona göre birbirinden çok farklı hatta düşman oldukları varsayılan pek çok akım, tarihçi kategorisi altında toplanmalıdır.

Sözü edilen pek çok akımdan biri ve en önemlisi Marksizm'dir. Tarihçilik kavramının Popper'in düşüncesindeki işlevi, Marksizm'i, Marksistlerin birlikte anılmaktan rahatsızlık duyacakları gerici düşünce akımlarıyla akraba göstermeyi sağlamaktır. Popper'e göre tarihçilik, Marksizm'in gerici akımlarla paylaştığı bir ortak gümnahtır.

Popper, tarihin anlaşılmasını olanaklı kılan genel yasaların bulunduğunu reddeder. Ona göre, herhangi bir toplumsal olgunun anlaşılabilmesi için söz konusu olgunun tarihsel bağlamı içinde kavranması gerektiği düşüncesi yanlış bir ön kabuldür. Toplumsal konularda doğru ve yararlı eylemlerde bulunabilmek için olayların tarihsel nedenlerinin anlaşılması gerektiği düşüncesi anlamsızdır ve tarihin akışına dair genel bir çerçevenin oluşturulması yanıltıcı ve zararlıdır (Popper, 1989a, s. 18-19).

Tarihte bugüne kadar olanlar betimlenebilir, ancak bu betimlemeden genel bir anlam çıkarmak, hele ki geleceğe dair öngörüler türetmek falcılıktan başka bir şey değildir. Popper'in tarihe dair görüşünü en iyi özetleyen cümlelerinden biri şöyledir:

"Gelecek bize dayanır ve biz herhangi bir tarihsel zorunluluğa dayanmayız." (Popper, 1989a, s. 18-19).

Popper'in kullandığı anlamdaki tarihçilik, gerçekte yoktur. Popper'in uydurduğu bu etiket, düşünce dünyasının gerçek durumundaki hiçbir şeyi karşılamaz, isabetsiz bir kavramsallaştırmadır, yanıltıcıdır. Tarihçilik, Popper'in beğenmediği her şeyi içine tıktırdığı bir yamalı bohçadır.

Burada kavramın ayrıntılı bir eleştirisine girişmeyeceğiz. Böyle bir tartışma için BSMTV'nin (BSMTV, 2021) video kaynağına bakılabilir. Bu yazıdaki amacımız Karl Popper'in genel yaklaşımının ve bilim felsefesindeki konumunun, onun, tarih disiplininin sınırları ve olanakları gibi konulardaki savlarını nasıl şekillendirdiğini incelemektir. Öte yandan bu savların anlaşılabilmesi için tarihçilik kavramından da genel hatlarıyla söz etmek gereklidir.

Tarihçiliğin uzun ve ayrıntılı bir eleştirisini yapmayacağız ama kavramın hem ne olduğunun hem de çürüklüğünün anlaşılabilmesi için Popper'in aşağıdaki sözlerini aktarmak çok yararlı olacaktır.

"Burada 'tarihselcilik'le, tarihsel öndeyinin (historical prediction) sosyal bilimlerin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan 'ritimler' veya 'tarzlar'

(patterns), 'kanunlar' veya 'trendler'in açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir sosyal bilime yaklaşım tarzını kastettiğimi söylemem yeterli olacaktır. (...) Tarihselciliği, iyi düşünülmüş ve sıkı dokunmuş bir felsefe olarak takdim etmeye çalıştım. Ve onu desteklemek için, bildiğim kadarıyla tarihselcilerin kendileri tarafından hiç ileri sürülmemiş argümanları bile geliştirmekten çekinmedim. Böylece gerçekten saldırılmaya değer bir hedef meydana getirmeyi başardığımı umuyorum. Başka bir ifadeyle, sık sık, fakat belki de hiçbir zaman tam anlamıyla geliştirilmiş bir biçimde olmadan ileri sürülmüş bir teoriyi mükemmelleştirmeye çalıştım. Pek tanıdık olmayan 'tarihselcilik' yaftasını bilerek seçmiş olmam da bundandır. Bu kelimeyi kullanmakla, sadece sözel nitelikteki boş tartışmalardan sakınabileceğimi umuyorum. Çünkü umuyorum ki hiç kimse burada tartışılan argümanların herhangi birinin gerçekten veya tam olarak veya esas itibarıyla tarihselciliğe ait olup olmadığını veya 'tarihselcilik' kelimesinin gerçekten veya tam olarak veyahut esas itibarıyla ne anlama geldiğini sormaya yeltenmeyecektir." (Popper, 2017, s. 19-20).

Terimi icat eden Popper olduğuna göre kuşkusuz tarihçiliğin nasıl bir şey olduğu sorgulanamaz. Ama varlığı sorgulanabilir.

Bu sözler, Popper'in insanları ve akımları savunmadıkları şeyler üzerinden yargıladığının itirafıdır. Hiç dile getirilmemiş savları çekinmeksizin geliştirmek ve onları gerçekten savunan birileri varmış gibi davranmak okuru yanıltmaktır. Popper bu yolla kendine kolay bir düşman yaratmış ve savlarını bu karikatür karşısında tehlikelerden uzak bir ortamda, başarıyla geliştirmiştir.

TARİHİN BİLİMDEN ATILMASI

Karl Popper tarihi, "kuramsal/genelleyici bilimler"den ayırır. Aslında bu ayırma, tarihin bilim dışına atılması anlamına gelir. Bu, Popper'in iki yanılgısının ortak sonucudur. Bu yanılgıların ilki bilimsel yasaların karakterine ve sınanmalarına, diğeri tarihin inceleme konusuna dairdir. Popper'e göre bir yasa, mantıksal önermelerin karakterini taşımalı, her durumda, her yerde, her zaman geçerli olma iddiasında bulunmalıdır. Ancak böyle olduğu iddia edilebilen bilgiler yasa adlandırmasını hak eder. Popper bu konudaki yaklaşımını doğanın eş biçimliliği varsayımına dayanarak savunur (Popper, 2017, s. 103). Bir şeyin yasa olarak kabul edilmesi için benzer koşulların bulunduğu her yerde tekrarlanabilmesi gerekir. Yasa, benzer durumlarda gerçekleşecek olayları kendisine dayanarak çıkarsayabileceğimiz kapsayıcı bir varsayım olmalıdır. Yasalar, tüm gezegenlerde, her yerde, her zaman geçerli olmalı, böyle oldukları gösterilebilmelidir. İşte bu gösterilebilirlik talebi gündeme girince, Popper bilim dünyasında genel kabul gören eşbiçimlilik varsayımının ötesine geçmiş olur. Popper varsayımlarla yetinmeyip, ilgili süreçlerin diğer gezegenlerde de somut olarak gösterilebilmesini ister.

Popper'e göre bilimsel yasalar, kendilerinden türetilen tekil önermelerin sınanmasıyla sınanabilirler. Eğer genelleyici bir varsayım, herhangi bir somut durumda

doğrudan sınınamıyorsa, özel olarak şu olay gerçekleşirse yasa geçersizdir denemiyorsa, yanlışlanabilir değildir, geçerli değildir, bilimsel bir kuram değildir.

Bu durumda doğal olarak tarihsel yasa diye bir şey olmaz. Çünkü isteyen ve gerekli çabayı gösteren herkesin, yasayı istediği zaman istediği yerde istediği kadar sınyabilmesi gerekir. Tarih, Popper'e göre tekil bir sürecin betimlenmesiyle uğraştığından yasal olamaz (Popper, 2017, s. 103). Bir olayın belirli bir biçimde gerçekleştiği gösterilebilir. Ama bu, o olay tekrarlanamayacağından herhangi bir zorunlu nedensellik ilişkisine dayandırılmaz.

"(...) çünkü, bizim görüş açımıza göre tarihsel yasalar olamaz. Genelleme başka bir ilgi alanına girer ve bu alanın tarihin görevi olan özgül olaylarla ve onların nedensel açıklamalarıyla ilgilenen alandan kesin olarak ayrılması gerekir." (Popper, 1989b, s. 230).

Popper üç tür bilim alanı tanıır: genelleyici bilimler, uygulmalı bilimler, tarihsel bilimler. Buna göre yalnızca genelleyici bilimler gerçekten bilimdir. Uygulamalı olan mühendisliktir, tarih ise yalnızca yorumdur.

"Bu tür tarih kuramlarına, onları bilim kuramlarından ayırmak için, genel yorumlar adını vereceğim."

Bir görüş açısı temsil ettikleri için yorumlar önemlidir. Ama bir görüş açısından hiçbir zaman kaçınılamayacağını ve tarihte denetlenebilir olan, dolayısıyla bilimsel nitelikte olan kuramların ancak pek ender olarak ortaya konabileceğini gördük. Bundan dolayı bir genel yorumun bütün kayıtlarla uyuşması halinde bile denetlenemeyeceğini anlamamız gerekir; çünkü her zaman onun döngülü olduğunu, bunun yanında her zaman aynı kayıtlarla uyuşan birkaç başka —ve belki ilk kuramla uyuşamayacak olan— yorum bulunabileceğini, üstelik fizikteki karar verdirici deneyimlerin yerine geçecek yeni veriler sağlamamızın pek ender mümkün olacağını hatırlamalıyız." (Popper, 1989b, s. 232).

Burada nedensellik kavramı bizi yanıltmamalı. Tarih, bir bütün olarak yorum alanına girdiğine göre, tarihsel olayların nedenlerine ilişkin çıkarımlar da birer yorumdan ibarettir. Başka bir deyişle ne bilimsel olmak gibi bir zorunlulukları vardır, ne de öyle bir iddia taşıyabilirler. Popper pozitivist geleneğin bir takipçisi olarak yorumu bilgiden kesin sınırlarla ayırır.

Peki topluma dair, "pek ender" de olsa bulabileceğimiz yasalar hangileridir? Popper toplum bilimlerinde ancak, burjuva ekonomi biliminin kabul ettiği evrensel ekonomi yasaları türünden yasaları tanıır. Çünkü bunların çeşitli zamanlarda çeşitli yerlerde tekrar eden etkiler gösterdiği iddia edilebilmektedir.

POPPER VE DÖNGÜSEL YASALARI

Popper tarihin doğa bilimlerinden farkına işaret eder-

ken hem tarih hem de doğa bilimleri hakkında yanlışmıştır. Kontrollü deneyler yapma olanağının doğa bilimlerinin varsayımlarına büyük bir güç kattığına kuşku yok. Ama mekanizma temelde aynıdır. İki tarafta da bir işleyişi anlamak için belirli verilerden sonuçlar çıkarılır, iki tarafta da yapılan, genellemeler yaparak varsayım oluşturmaktır.

Toplum bilimlerinde belirli bir süreci yalıtarak gözlemlene, diğer koşulları sabit tutarak istenilen nedensellik ilişkisini açığa çıkarma olanağı çoğu durumda yoktur. Pek çok farklı nedensellik zinciri, pek çok yasa aynı anda işler haldedir ve birbirlerinin sonuçlarının gözlemlenmesini zorlaştırır. Deneylerin fizikteki işlevini toplum bilimlerinde, araştırmacının kontrolünde olmayan gerçek tarihsel süreçlerin incelenmesi üstlenmek zorundadır. Bunun toplum bilimlerinde özel bir çalışma zorluğu yarattığı kabul edilebilir. Ama aynı zorluklar fiziğin bazı varsayımları için de geçerlidir. Üstelik fizik deneylerinde bütün koşulları mutlak olarak sabit tutmanın olanaksız olduğu da bilinir.

Doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında farklar bulunmasının, toplum bilimlerinde oluşturulan genel varsayımları hurafe durumuna düşürmesi için bir neden yoktur. Toplumbilimsel varsayımların gücü, kendi amaçları açısından yeterlidir. Carr'ın verdiği örnekten yararlanırsak, Yerçekimi, bize elmaların yere düşeceğini söyler. Ama hangi elmanın ne zaman düşeceğini söylemez. Ayrıca belirli bir elma, herhangi bir nedenle yere düşmeyebilir. Bu da yerçekiminin olmadığı anlamına gelmez. (Carr, 2005, s. 79) Zaten yerçekimi yasasından, bize tek tek hangi elmanın ne zaman düşeceğini bildirmesini beklemeyiz.

Doğa bilimlerinin uygulandığı mühendislik alanlarında bazen böyle ihtiyaçlar olabilir. O zaman belirli bir grup elmadan hangisinin ne zaman düşeceği, pek çok etken dikkate alınarak epeyce yüksek bir doğrulukla hesaplanabilir.

Ama toplum biliminde bu yapılamaz. Toplum biliminde de elmaların düşeceği söylenebilir, yasalar ortaya konulabilir, süreçlerin işleyiş mekanizmaları ve genel yönü aydınlatılabilir, ancak işe karışan bütün etkenler yeterince kontrol edilemeyeceğinden toplumda mühendislik yapılamaz. Popper aksi görüştedir. O, tarihin yasalarının bulunmadığını savunduğu halde toplum mühendisliğinin yapılabilir olduğunu ve yapılması gerektiğini düşünür. Ama bu, bu yazının konusuna girmiyor. Popper'i bu konuda şimdilik rahat bırakıp tartışmayı doğa bilimiyle toplum bilimi arasındaki fark üzerinden sürdürüelim. Doğa biliminde de tarihte de tekil bir süreç, yani belirli bir tarihsel olay araştırıldığında, olayın gerçekleşmesinde payı olan genel ve özel, yasal ve rastlantısal pek çok etkeni ayrıntılarıyla ortaya çıkarmak olanaklıdır. Bu, olayın bütün boyutlarıyla incelendiği anlamına gelmez. Sürece katılan bütün etkenleri en son ayrıntısına kadar açıklamaya dahil edemeyiz. Süreç, tam olarak değil de

yeterince anlaşılabilmiştir. Açıklama tam değil, yeterince doğru olmalıdır. Peki açıklamanın ne kadar doğru olduğu nasıl anlaşılacaktır?

İşte burada, ilk bakışta Popper'e bir haklılık payı vermemizi gerektirir gibi görünen bir fark kendini gösterir. Doğa bilimlerinin pratik olarak kullanıldığı mühendislik uygulamaları ya da deneyler, bir açıklamanın ne kadar başarılı olup olmadığını, çoğu durumda büyük tartışmalara yer bırakmayacak kadar açık gösterir. Tarihsel açıklamaların başarılı olup olmadığı mühendislik uygulamaları gibi belirgin biçimde kendini dayatmaz. Bu elbette önemli bir farktır. Ama doğa biliminin açıklamalarına Popper'in istediği türden mantıksal kanıt sağlamaz. Tarih dışı biçimde geçerli yasaların saptanmasını haklılaştırmaz. Doğa bilimleri daha nesnel bir görünüm verir. Ama bunun asıl nedeninin deney ve pratik uygulamada olduğunu düşünmek yanıltıcı olur. Tarihsel açıklamalar üzerinde de örneklerle bakılarak ve karşılaştırma yapılarak akılcı tartışmalar yürütülebilir. Doğa bilimlerindeki olguların görevini iyi kötü üstlenecek olgular burada da vardır.

Ancak işleri asıl karıştıran ve nesnellik görüntüsünü ortadan kaldıran şudur ki, toplum bilimlerinde amaç birliği bulunmaz. Herhangi bir mühendislik uygulamasında, ulaşılmak istenen amaç üzerinde genellikle bir tartışma yoktur. Oysa toplumda farklı sınıflar ve çelişen çıkarlar bulunduğu için, herkes tarihin konularına farklı konumlardan, farklı önceliklerle ve farklı amaçlarla bakar. Bu durumda hangi açıklamanın daha iyi, hangi uygulamanın başarılı, hangi kanıtın geçerli olduğu üzerinde uzlaşmak olanaksızdır. Tarih konularına ilişkin yorumların çokluğu, toplumdaki çıkarların ve önceliklerin çokluğunu yansıtır. Doğa bilimiyle toplum bilimi arasında bugün görülen farkın nedeni, birinin bilgi, öbürünün yorum diye, birbirinden tamamen farklı iki şey üretmeleri değildir.

Popper'in yanıldığı bir nokta da şudur ki, doğa bilimlerinin varsayımlarının tarih dışı biçimde geçerli olduğu, doğa bilimlerinin böyle varsayımları aradığı doğru değildir. Doğadaki eşbiçimlilik, tarih dışı yasalar anlayışının mazereti olamaz.

Her şeyden önce doğanın da bir tarihi vardır. Popper'in kabul ettiği yasa anlayışı ne doğanın ne de toplumun tarihleri bulunmadığının düşünüldüğü zamanların bir kalıntısıdır. Burada Engels'in ifadesine başvurulabilir:

"Güncel bütün göksel cisimlerin kökenini, dönüş durumundaki bulutsu kütlelerde gören Kant teorisi, astronominin Kopernik'ten sonra yaptığı en büyük ilerleme oldu. Doğanın zaman içinde bir tarihi olmadığı fikri, ilk kez olarak sarsılmış bulundu. O zamana değin göksel cisimler, başlangıçtan beri her zaman aynı yörüngeler ve her zaman aynı durumlar içinde kalmış olarak kabul ediliyorlardı ve hatta çeşitli göksel cisimler üzerinde, bireysel organik varlıklar her nedeli ölüyorlarsa da cinsler ve türler gene de değişmez sayılıyorlardı. Gerçi doğa, açıkça kesintisiz bir hareket içindeydi ama bu hareket, aynı süreçlerin değişmez yinelenmesi

olarak görülüyordu. Tamamen metafizik düşünce biçimine uygun düşen bu tasarımda ilk dediği Kant açtı ve bu işi öylesine bilimsel bir biçimde yaptı ki kullandığı tanıtlamaların çoğu, bugün de geçerlidir." (Engels, 1977, s. 113).

İlk aydınlanmacıların kiliseden devrıldıkları döngüsel zaman anlayışıyla uyumlu olan doğanın bu döngüsel kavranışı, doğa yasalarının da döngüsel, tarih dışı biçimde formüleştirelmelerini getiriyordu. Popper'in kabul ettiği yasalar da aynı karakteri taşıdığından onları döngüsel yasalar olarak adlandırmak uygun olur. Doğanın bir tarihinin olduğu her ne kadar bilim tarafından yadsınmaz biçimde ortaya konduysa da metafizik düşünceye bağlı kalan burjuva felsefesi bilimsel yasaları döngüsel bir karakterde, tarih dışı geçerlilikte kavrama çabasıyla vazgeçemedi. Engels'e göre Hegel de aynı yanılgıyı sürdürüyordu.

"Eski doğa felsefesinin, gerçek değer ve verimli tohumlar olarak içerdiği her şeye karşın, bizi doyuramadığı açıktı. Bu yapıtta ayrıntılı biçimde açıklamış bulunduğum gibi doğa felsefesi, özellikle Hegelci biçimi altında, doğada zaman içinde bir evrim, bir artarda geliş değil yalnızca bir yan yana konuluş görme kusuruna sahipti." (Engels, 1977, s. 51-52)

Hegel'den nefret etmesine rağmen Popper'in konumu da ondan çok uzak değildi. Herhalde kendisine sorulsaydı Popper, bir 20. yüzyıl insanı olarak doğanın bir tarihi olduğunu reddetmezdi. Ancak bu kabulüyle uyumsuz biçimde eski, metafizik felsefeye bağlı kalmaya çalışıyordu. Onun tarihsel olan, yani döngüsel olmayan yasaların var olamayacağını düşünmesi bundandır. Doğal yasaların, burjuva ekonomi yasaları gibi döngüsel olabilmesi için doğanın, sürekli hareketine rağmen hiçbir yere gitmemesi, bir tarihinin olmaması gerekir. Döngüsel yasalar, hiç değişmeyecek kapalı sistemler için formüleştirilirler. Zaten burjuva ekonomi yazını da kapitalizmin evrensel ve nihai sistem olduğu, sonsuza kadar var olacağı varsayımına dayanır.

Doğal süreçlerin döngüsel kavranışı bilimciler için çok çok gerilerde kalmıştır. Bilim çok uzun bir süredir, burjuva felsefesinin ufkuna sığmayan alanlarda ilerlemektedir. Doğa bilimlerinde saptanan nedensellik yasaları, maddenin somut tarihsel akışının gözlemlenmesine dayanılarak üretilmiş varsayımlardır. Pek çok maddi süreçte sürekli kendini tekrar eden bir hareket gözlemliyoruz. Ama daha yakından bakıldığında bu hareketin kendini asla tam olarak tekrar etmediğini de görürüz. Nazım'ın dediği gibi, "tekrardaki mucize, tekrarın tekrarsızlığında"dır. Tekrar eden hareketleri sırasında doğa durmaksızın belirli bir yönde değişir. Doğa bilimlerinin gözlemlediği durumlar da aslında sadece bir kere yaşanır. Belirli bir olayın, belirli bir deney tüpü içinde belirli bir biçimde gerçekleşmesi, Popper'in istediği kesin anlamda hiçbir şeyi kanıtlamaz. Varsayım varsayım olarak kalır.

Fizik kuramlarını oluştururken de belirli somut gözlemlere dayanırız. Geçmiş ve gelecek bütün her şeyi gözlem-

leyemediğimize göre, toplum bilimlerindeki gibi fiziğin bütün yasaları da sadece evrenin gözlemleyebildiğimiz olgularından çıkarsadığımız yasalardır. Eşbiçimlilik varsayımı, evrenin hiç değişmediği varsayımını içermez.

Yasalar, biz onları evrenin her tarafında gözlemleyebildiğimiz için değil, aynı nedenler her yerde aynı sonuçları vereceği için evrenseldir.

Hem gözlem bize mutlak bilgi sağlayamadığından, hem de zaten her şeyi gözlemleyemediğimiz için doğa yasaları biçimsel mantığa dayanan herhangi bir yöntemle ne kanıtlanabilir ne de çürütülebilirler. Yasaların birçok yerde tekrar ediyor olmasının ya da tek bir yerde gözlemlenmesinin mantıksal açıdan bir farkı yoktur. Bir tek yerde gözlemlenen bir sürecin de sayısız yerde gözlemlenen bir süreç kadar nedensel yasalara tabi olduğu açıktır. Tekil olması bir süreci kuralsız yapmaz.

Popper'e göre bir şeyin bilgi olabilmesi için, tarih ve bağlam dışı olması gerekir. Burada, hangi bilimcinin ne zaman, hangi uzak galaksideki uzak gezegene gidip de herhangi bir süreci gözlemlediğini sormak gerekir. Fiziksel kuralların uzak gezegenlerde de bizdekiyle aynı olduğu, bilimcilerin bir çıkarımıdır. Peki kaç gezegende daha benzer süreçler bulsaydık evrensel doğa yasalarını keşfettiğimizi söylemeye hakkımız olurdu?

Popper istediği türden bir yasayı hiçbir disiplinde bulamaz. Kuramsal fiziğin pek çok varsayımı, deneyle sınanabilir olmaktan uzaktır. Bunlar bazı somut olgulara dayandıkları kadar, kendisi kuramsal olan kabullere de dayanırlar. Fizikte pek çok varsayımın gücü, yanlışlanmamış olmasından değil, açıklayıcılığından gelir.

TARİH NEYİ İNCELER?

Karl Popper, tarihin konusunun tekil süreçler olduğu konusunda da haksızdır. Tarih, tekil süreçlerin kaydedilmesini ve betimlenmesini hedeflemez. Tekil süreçlerin yardımıyla incelenebilecek nedensellik ilişkilerini araştırır. Aksi halde tarih yazıcılığı, olgu koleksiyonculuğu ve ilginç olaylar kaydediciliği olurdu. Olaydizim (kronoloji), yalnızca tarihe yardımcı disiplinlerden biridir. Tarih biliminin kendisi değil. Carr'ın söylediği gibi:

"Birbiriyle özdeş olan iki jeolojik oluşum, aynı türden iki hayvan ve iki atom yoktur. Bunun gibi iki tarihî olay da özdeş değildir. (...) dilin kullanılmasının kendisi tarihçiyi de genelleme yapmaya bağlar. Peloponnesos savaşları ile İkinci Dünya Savaşı çok farklıydılar ve ikisi de biriciktir. Fakat tarihçi ikisine de savaş der ve buna yalnızca ukalâlar karşı çıkarlar." (Carr, 2005, s. 72-73).

Tarih de diğer bilimler gibi genellemeler yapmayı amaçlar ve ancak işe yarar genellemeler yapabildiğinde, işleyiş mekanizmalarına dair bir şeyler söyleyebildiğinde başarılı sayılır. Yere düşen iki elmanın ve iki yere düşme olayının özdeş olmaması doğa bilimleri için bir sorun değildir. Aynı biçimde tarihsel olayların tekilliği de ta-

rih için sorun oluşturmaz. Asıl araştırılan, olaylar değil olaylar arasındaki nedensel ilişkilerdir.

Karl Popper'in tarihsel yasaların bulunmadığı iddiası, ancak toplumda nedenselliğin bulunmaması durumunda doğru olabilir. Ama bu da bütün deneyimlerimizle açıkça çelişen bir iddiadır ve topluma dair söylenecek her şeyi anlamsız hale getirir.

Burada kafa karıştırabilecek bir şey şudur. Döngüsel de olsa, Popper de toplumda bazı yasaların işlediğini kabul eder. Bu durumda toplumda nedenselliğin hiç bulunmadığını savunmakla suçlanması haksızlık değil mi?

Doğrusu Popper'in konumu epeyce çelişkili ve bulanıktır. Bazı döngüsel yasalar vardır der ama, biz herhangi bir tarihsel zorunluluğa dayanmayız da der. Bu tutarsızlığın nedeni, Popper'in tarih ve sosyoloji arasına koymaya çalıştığı yapay ayrımdır. Hiç değişmeyecek bir toplum önkabulünü yansıtan bu ayrıma göre, tarih tekil süreçlerden ibaret olan genel akışı betimleyip olayları artarda dizerken, sosyoloji kalıcı ve döngüsel olan mekanizmalarla uğraşır. Oysa toplumun incelenmesi, toplumun tarihinin incelenmesinden başka bir şey değildir. Tarihin incelenmesi de onun hangi mekanizmalar uyarınca değiştiğinin incelenmesidir. Bu söylenenler doğa incelemeleri için de aynen geçerlidir. Doğa bilimi, doğa tarihinin bilimidir.

Popper diyalektik düşünmediğinden, incelenen şeylerle onların tarihini iki ayrı konu olarak görmeye çalışır. Şeyleri değişimleri içinde kavramayı bilmez. Bu durum onu sözünü ettiğimiz tutarsızlığa düşürür. "Biz hiçbir tarihsel zorunluluğa dayanmadığımız" halde nasıl olup da bazı yasaların bulunabildiği anlaşılır değildir ama bu tutarsızlık, Popper'e geniş bir hareket alanı kazandırır. Böylece o, açık gerçekler karşısında bir geri adım atmış, görüşlerini biraz yumuşatmış olur. Sonuçta hiçbir kuralın bulunmadığını savunmak zordur. Ama ikinci görüş ilkini anlamsızlaştırır, Popper'in sevmediği türden bir ad hoc durumuna düşürür. Bu yalnızca, Popper'in savunduğu ideolojik çerçeveye uyumlu varsayımlara yasa statüsü verebilmek için yapılmış bir ektir.

HER ŞEY AYNI ANDA ANLATILMASA OLMAZ MI?

Popper'in, tarihte yasa bulunamayacağını düşünmesinin başka birkaç nedeni daha bulunuyor. Birincisi şu ki: tarih disiplininin incelemeyi önüne koyduğu alan sonsuz bir zenginliğe sahiptir ve bu alanı hakkıyla inceleyip tam ve her şeyi kapsayan bir açıklama ortaya koymak olanaksızdır. Açıklama tam olmayınca da elbette Popper'e göre bir şey açıklanmış sayılmaz.

Popper'e göre dünya tarihi, insanlık tarihi gibi adlandırmalar aslında gerçeği yansıtmaz. Geçmişte yaşanmış olayların sonsuz zenginliği arasından seçme yapılır ve tercihe göre sanat tarihi, dil tarihi, gastronomi tarihi ya da tifo hastalığının tarihi yazılabilir, ama insanlık tarihi yazılamaz. Çünkü açık ki olmuş her şeyi kapsayacak bir

tarih yazmak olanaksızdır.

"İnsanlık tarihi diye bir şey yoktur, ancak insan hayatının türlü türlü görünümünün belirsiz sayıda tarihleri vardır. Bunların biri de siyasal kudret tarihidir. Bu, yüceltilerek, insanlık tarihi sayılır. Ama ben bunun insanlık hakkındaki bütün dürüst düşüncelere yöneltilmiş bir hakaret olduğu kanısındayım. Dolandırıcılık tarihini, hırsızlık tarihini, insan zehirleme tarihini insanlık tarihi saymak bundan daha kötü olamaz. Çünkü, siyasal kudret tarihi uluslararası cinayet ve kütle katliamı tarihinden ibarettir. (Bu arada, buna son verme çabalarının bazılarını da yer verdiği doğrudur.) Okullarda bu tarih okutulur ve en kanlı canilerden bazıları onun kahramanları olarak övülür.

Ama gerçekten de insanlığın somut bir tarihi anlamında evrensel bir tarih yok mudur? Böyle bir şey olamaz. Her insancıl kişinin, özellikle her Hristiyanın vereceği cevabın bu olması gerektiğine inanıyorum. Somut bir insanlık tarihi olabilseydi, bütün insanların tarihi olmalıydı. Bütün insan çabalarının, sıkıntı ve umutlarının tarihi olmalıydı. Çünkü, hiçbir insan başka herhangi bir insandan daha önemli değildir. Bu somut tarihin yazılamayacağı açıktır. Soyutlamalar yapmamız, bazı olayları ihmal edip bazılarını seçmemiz gerekir. Ne var ki, böyle yapınca da, türlü türlü tarihlere ve bu arada insanlık tarihi olarak reklâm edilmiş olan uluslararası cinayetler ve kütle katliamları tarihine varırız." (Popper, 1989b, s. 235)

Aslında herhangi bir alanın özel tarihinin yazılmasının da eşit ölçüde olanaksız olması gerekir. Çünkü, herhangi bir tarih yazımı, ele aldığı konunun bütün boyutlarını değil, ancak seçilmiş bazı boyutlarının çok sınırlı bir bölümünü dikkate alabilir. Bu durumda konu gerçek anlamda açıklanmış sayılamaz ve konuya dair genel ve kesin iddialarda bulunulamaz (Popper, 2017, s. 103).

Öncelikle, bu yazıda iyi bir Hristiyan'ın ne yapması gerektiğiyle ilgilenmediğimizi ayrıca belirtmeye herhalde gerek yoktur.

Konuya dönersek, aynı anda her şeyin birden anlatılması gerektiği, yoksa anlatılanın eksik olacağı, garip bir düşünce. İnsanlık bütünün bilgisine sahip olamaz. Bu nedenle herhangi bir tarih yazımının, ilgilendiği konunun ancak belirli boyutlarını ele alabileceği çok doğrudur. Ama bu durum, tarihsel akışta nedenselliğin tespit edilemeyeceği ve uzun vadeli açıklamaların yapılamayacağı anlamına gelmez. Zaten aklı başında hiçbir tarihçi, herhangi bir konuyu eksiksiz olarak tüm boyutlarıyla incelemeyi ve o konuda söylenebilecek her şeyi söyleyip bitirmeyi hedeflemez. Her anlatım bazı şeyleri öne çıkarır ve bazı şeyleri göz ardı eder. Birçok veri de zaten hiç bilinmemektedir. Neyin, hangi olgunun seçilip öne çıkarılacağı, neyin önemli ve anlatılmaya değer olduğu, tamamen tarihçinin konumuna, dünya görüşüne, benimsediği kuramsal çerçeveye ve o konuyu anlatmaktaki amacına bağlıdır. Herhangi bir şeyi incelerken konuya hangi amaçla ve nereden yaklaştığımıza göre

önemsenmesi gereken boyutlar ve olgular değişir.

"Tarihçinin dünyası tıpkı bilim adamının dünyası gibi, gerçek dünyanın bir fotoğrafı değil, daha ziyade onu az ya da çok etkinlikle anlamasını ve üstesinden gelmesini sağlayan bir çalışma modelidir. Tarihçi, geçmiş deneyimden ya da bu deneyimden onun erişebileceği kadar bölümünden akla yatkın açıklama ve yoruma elverişli diye saydığı bölümleri süzüp ayırır ve bundan eylem kılavuzu olarak işe yarayabilecek olanını seçer." (Carr, 2005, s. 117).

Her şeyi açıklayan bir anlatım elbette olamaz. Herhangi bir özel durumda neyin ne kadarının açıklanması gerekiyorsa o kadarını açıklamayı hedeflemek gerekir. Bu durum doğa bilimlerinde de farklı değildir. Bir elmanın ağaçtan yere düşüşünü açıklamak söz konusu olduğunda genellikle asıl konu yer çekimidir. Elmanın kırmızı mı yeşil mi olduğu bizi ilgilendirmez. Düşüş sırasında elmanın içinde gerçekleşen kimyasal süreçlerle de ilgilenmeyiz. Elmanın daldan kopmasının açık bir nedeni olmasına rağmen rüzgârın etkisini de göz ardı edebiliriz. O ana gelinceye kadar dalla elma arasındaki bağlantının yeterince zayıflamış olması gerekir. Ama biz bu zayıflamanın ayrıntılı bir betimlemesine de girişmeyiz. Gerçekte o tekil sürecin parçası olan daha pek çok şeyi dışarıda bırakırız. Sürecin şu ya da bu boyutunu anlatımın dışında bıraktığımız için elmanın düşüşünü doğru anlatmadığımız söylenemez. Tarih yazımı ve tarihsel nedensellik de işte tam böyledir. Herhangi bir somut tarihsel dönem veya olay, ancak belirli bir genellenmenin örneği olarak, ya da bütünlüklü bir siyasal, ideolojik, felsefi anlatımın parçası olarak önemlidir. Tarihsel olaylar sırf var oldukları için ya da zevk için ve olabilecek bütün boyutlarıyla, bütün ayrıntılarıyla anlatılmazlar. Bir bilim olarak tarih, öyle bir şey değildir.

Kuşkusuz, geçmişin olayları arasındaki nedensel ilişkilere değil de olayların kendisine odaklanan ve amaçsızca malumat yığmaktan ibaret olan bir yazın türü de son derece popülerdir ve çok satan kitapların bir bölümünü her zaman böyle çalışmalar oluşturur. Tarihçi sıfatıyla medyada çok büyük kitlelere ulaşan malumatfuruş kişiler vardır. Ama bunların anlattıklarının insanlara hoşça vakit geçirtmekten öte pek bir işlevi ve amacı yoktur. Öte yandan bunlar bile, anlatılan olayların neden ilginç ve önemli olduğunu açıklamak zorundadırlar. Bu nedenle bazı keyfi, çoğunlukla da egemen ideolojiden güç alan genellemelere başvurmadan yapamazlar.

Popper'in, kimsenin kimseden önemli olmadığı, bu nedenle de her şeyin anlatılması gerektiği yolundaki duygu yüklü feryadına da değinmemiz gerekiyor. Konunun, birilerinin başkalarından daha değerli olmasıyla hiçbir ilgisi yoktur.

Popper "önemli" sözcüğüne, gereksiz bir duygusal anlam yüklemiştir. "Kimse kimseden daha önemli değildir." Peki hangi bağlamda? Örneğin Helenistik dönemi anlamak istiyorsak, Büyük İskender, adını bile bilme-

diğimiz herhangi bir köleden daha önemli değil midir? Hangisi olayların gelişiminde daha belirleyici olmuştur? Öte yandan bir tek köle değil de bir sınıf olarak köleler, onların hangi ilişkiler içinde ortaya çıktıkları, dönemi anlamak için İskender'in bireysel işlerinden, örneğin falanca savaşı nasıl kazandığından daha önemlidir.

Konular ve insanlığın çeşitli faaliyet alanları arasında belirleyicilik açısından bir sıralama yapılabilir. Üretim ilişkilerinin tarihi, diğer bütün her şeyin tarihi üzerinde doğrudan ya da dolaylı etki yaptığına göre, onu anlamadan diğer hiçbir şeyi yeterince anlamak olanaklı değildir. Üretim ilişkilerinin tarihi gastronomi tarihinden daha önemlidir. Gastronomi, üretim ilişkileri tarafından doğrudan ve açık biçimde etkilenir. Gastronominin üretim ilişkileri üzerindeki etkisi ise daha dolaylı ve sınırlıdır. Bunun, kişisel olarak hangisini daha ilginç ve zevkli bulduğunuzla hiçbir ilgisi yoktur. Kuşkusuz isteyen gastronomi tarihini de ana ilgi alanı olarak seçebilir.

Siyasi tarihin çoğu kez abartıldığı doğrudur. Daha doğrusu sorun, siyasi tarihin, üretim ilişkileri dikkate alınmadan, yalnızca kimin hangi savaşı kazandığının, hangi kralın ne yaptığının tarihi olarak anlatılmasıdır. Üretim ilişkileri tarihten çıkartıldığında gerçekten de geriye yalnızca, kimin kimi ne zaman nerede kestiği kalır. Ama bunu böyle yapan, Karl Popper'in yıkılmasını diye uğraştığı burjuva toplumunun ürettiği tarih yazıcılığından başkası değildir. Popper'in eleştirisinin amacı elbette burjuva yazını gözden düşürmek değildi. O, hiçbir şeyin ötekinden daha önemli olmadığını söyleyerek tarihe dair anlamlı hiçbir şeyin söylenemeyeceği duygusunu yaratmaya çalışıyordu. Oysa kendisi de gerçek bir şey tartışmak istediğinde, gastronomi tarihini duyarsızca kenara itip, örneğin Atina ile Sparta arasındaki insan kesme olaylarını anlattı. Atina'daki yüzbinlerce kölenin bir tekinden bile kişisel olarak söz etmediği halde, Platon'dan ve Perikles'ten uzun uzun söz etti. Demek ki o da herkes gibi, bazı konuları anlamak için geçmişteki bazı olayların ve kişilerin başka bazı olay ve kişilerden daha önemli olduğunu düşünüyordu. Böyle düşünmekte de haklıydı. Zaten tam da bu nedenle, tarih anlatılarda öne çıkartılan, dolandırıcılık ya da başka kötü bir şeyin tarihi değil, siyasal olaylar tarihidir. Bu bir arıza olarak görülemez. İnsanlar, edinecekleri bilgilerin bugün bir işlerine yarayacağı umuduyla tarihle ilgilenirler. Kuşkusuz bireysel olarak, esasen zevk için de tarihle ilgilenilebilir. Ama bu, tarih disiplininin varlık amacıyla ilgili değildir.

TOPLUMUN HAREKETİ NE DEĞİLDİR?

Tarihte yasa olamamasının bir diğer nedeni, yine Popper'in çekincesiz sav geliştirmelerinden biridir. Popper yine, aslında var olmayan düşmanlara kılıç savurur.

"Toplumsal kendisinin hareketi fikri -toplumun da bir fiziksel cisim gibi, bir bütün olarak belirli bir yol boyunca ve belirli bir yönde hareket edebileceği fikri- yalnızca bütüncü bir kafa karışıklığıdır." (Popper, 2017, s. 139).

Ortada bir kafa karışıklığının bulunduğu çok açık. Ama bu, Popper'in kendi kafa karışıklığıdır; başka hiç kimse- nin değil. Gerçi göçer kabilelerin sık sık yaptıkları gibi, toplumların bir bütün olarak belirli bir yol boyunca ve belirli bir yöne doğru fiziksel olarak hareket ettikleri de görülür ama bu konuda kafa yormayı Karl Popper'in takipçilerine bırakıyoruz. Tarihsel gelişimle kastedilenin böyle bir şey olmadığı açık olmalı.

"Özellikle, tıpkı Newton'ın fiziksel cisimlerin hareket kanunlarını bulması gibi, bir gün 'toplumun hareket kanunları'nı bulabileceğimiz ümidi bu yanlış anlamaların sonucundan başka bir şey değildir. Herhangi bir anlamda fiziksel cisimlerin hareketine eş veya benzer hiçbir toplum hareketi bulunmadığına göre, böyle kanunlar da asla olamaz." (Popper, 2017, s. 140).

Toplumsal hareket yasalarının fiziksel hareket yasalarına benzemesi gerektiği düşüncesi, Popper'in bir yanlış anlamasından ibarettir. Aslında doğa bilimlerinin çeşitli alanlarındaki hareket yasaları da birbirine benzemez. Doğa bilimlerinin konusu olan pek çok değişim süreci de hareket olarak ifade edilebilir. Organizmaların biyolojik gelişimleri de cisimlerin fiziksel hareketine benzer. Bu nedenle biyolojinin yasalarının bulunmadığını kim söyleyebilir? Nükleer tepkimelerdeki hareket de pek newtoncu sayılmaz. Bu tepkimeler kuralı mıdır? Popper'in kendisi, burjuva iktisadının ortaya koyduğu yasaları kabul eder. Bu alandaki hareket, cisimlerin fiziksel hareketi gibi midir?

Yukarıda, toplum bilimiyle doğa bilimi arasındaki önemli bir farkın, toplum biliminde, doğa bilimindeki aksine yeterli düzeyde amaç birliğinin bulunmayışı olduğunu görmüştük. Bu durum bir bilim olarak tarih üzerine atıp tutmayı kolaylaştırır; tarihin incelediği konular üzerine olan tartışmalar kadar, tarih disiplininin kendisi hakkındaki tartışmaları da bitimsiz hale getirir.

Ancak şanslıyız. Popper'in yaklaşımındaki sorunu daha net görmemizi sağlayacak, hem konuyla uğraşanların yeterli ölçüde amaç birliğiyle hareket edebildiği, hem de Popper'e göre, tıpkı tarih gibi tekil bir süreci inceleyen bir alan var. Evrim. Şimdi Popper'in bu konudaki görüşlerine bakalım.

POPPER'İN EVRİM KURAMINA SALDIRISI

Karl Popper'e göre tarih, neden sorusunu sormakta fazla ileri gidemez. O ancak, nasıl sorusuna cevap arayabilir ve herhangi bir tarihsel olayın nasılını anlatmanın neden sorusundan bağımsız bir yolu olabilir mi gibi, yalnızca olayların artarda gelişlerinin betimlenmesiyle kendini sınırlar. Sadece bir kere yaşanan süreçlerde, sürecin genelini belirleyen yasaların işlediği, nedenselliklerin saptanabileceği iddia edilemez. Tarihsel olan, yasal olamaz. Yasal olansa tarih dışı olmalıdır.

Popper, canlıların evrimine dair araştırmaların da yalnızca tekil bir sürecin tam olarak nasıl gerçekleştiğini

anlamaya yönelik olduğunu düşündüğünden, bu alanda herhangi bir genel yasanın olamayacağını ve evrimin yönüne dair herhangi bir öngörünün yapılamayacağını savunur. Evrim de canlılığın tarihidir. Yalnızca bir kere yaşanmıştır. Dolayısıyla evrim sürecinde neler olduğu anlatılabilir, ama genel bir evrim yasası olamaz. Evrimin şu ana kadarki oluş biçimi hiçbir biçimde zorunlu kabul edilemez ve özellikle de gelecekte ne yönde ilerleyeceğine dair hiçbir şey söylenemez.

Popper'in bakış açısı izlenirse, herhangi bir tarihsel gelişmenin nedenine dair bir soruya, "öyle oldu da ondan" dışında bir yanıt verilmesi olanaksızdır. Daha ötesi bilimin sınırları dışına çıkmak olur. Bu nedenle "evrimcilik" ve tarihçilik aşağı yukarı aynıdır, hatta tarihçilik, "evrimciliğin" bir türü sayılmalıdır.

"Gerçekten son zamanlardaki tarihselcilik modası yalnızca evrimcilik modasının bir parçası olarak kabul edilebilir. Evrimcilik ise öyle bir felsefedir ki, etkisini büyük ölçüde, yeryüzündeki çeşitli bitki ve hayvan türlerinin tarihine ilişkin parlak bir bilimsel hipotez ile tesadüfen yerleşik bir dinî inancın da bir parçası haline gelen daha eski bir metafizik teori arasındaki âdeta sansasyonel çatışmaya borçludur." (Popper, 2017, s. 130)

Popper'in, bütün canlıların Allah tarafından ve bir ke-rede yaratıldığı ve asla değişmedikleri görüşünün, yerleşik dini inancın bir parçası olmasını neden tesadüf olarak gördüğünü bilmiyoruz. Biz alıntıları sürdürelim.

"Evrimsel hipotez dediğimiz şey, bir yığın biyolojik ve paleontolojik gözlemin -mesela, çeşitli cinsler ile türler arasındaki belirli benzerlikler- ilgili formların aynı soydan geldiği varsayımıyla açıklanmasıdır. Her ne kadar kalıtım, ayrılma (segregation) ve mutasyon kanunları gibi bazı evrensel doğa kanunları onunla açıklanma imkânı buluyorsa da bu hipotez evrensel bir kanun değildir. O daha çok özel (tekil veya özgül) bir tarihtir önerme karakterine sahiptir. ('Charles Darwin ile Francis Galton'ın dedeleri aynıydı.' şeklindeki tarihsel önermeyle aynı konumdadır.)" (Popper, 2017, s. 130-131)

"Fakat acaba bir evrim kanunu olabilir mi? (...) Bu sorunun cevabının 'hayır' olması gerektiğine ve evrimde 'değişmeyen düzen' kanununu aramanın ne biyoloji ne de sosyoloji bakımından bilimsel metodun alanı içinde yer alması imkânının bulunduğu inanıyorum." (Popper, 2017, s. 132-133)

Açık Toplum'da ise şöyle yazar:

"Dünya yüzündeki hayatın belli şekillerde gelişmiş olduğunu öne süren belli bir hipotez vardır. Ama evrensel ya da doğal bir evrim yasası en azından bütün gezegenlerdeki hayatın gelişme şekilleri üzerine bir hipotez olmalıdır. Başka sözlerle ne zaman bir tek sürecin gözlenmesi ile yetinmek zorunda kalırsak orada bir 'doğa yasası' bulmayı ve denetlemeyi umamamız." (Popper, 1989a, s. 292).

Öncelikle Popper, bilimcilerin, canlılığın evrimini incelerken basitçe bir kayıt tutma işi yaptıklarını, evrim kuramının da türler arasındaki benzerliklerin, bunların akraba oldukları varsayımıyla açıklanmasından ibaret olduğunu sanmakla yanılmıştır. Evet, felsefi bir titizlik gözeterek söylersek evrim bir varsayımdır. Ama dünyanın güneşin etrafında döndüğü ne kadar varsayımsa ancak o kadar varsayımdır.

Evet bilimciler yalnızca dünyadaki canlıları inceleyebilmiştir ama, eğer başka bir gezegende evrimleşmemeyi başaran canlılar varsa, bunu tüm doğa yasalarına meydan okuyarak yapıyor olmaları gerekir. Dünyada incelediğimiz bu tek öykü, bize evrenin tamamı hakkında bilgi verir. Çünkü öykü ancak, sayısız doğal yasanın tam da kabul edildikleri gibi işlediği durumda anlatıldığı biçimiyle yaşanmış olabilir. Canlıların evriminin öyküsü, maddenin hareket yasalarının bir sonucudur ve bu nedenle öğreticidir. Bu öykü, sadece ne olduğunun değil, neden öyle olduğunun da öyküsüdür. Evrim sadece hangi canlıdan sonra hangisinin geldiğini bildirmez. Aynı zamanda gerçekleşen değişimlerin neden, hangi koşullar altında ve hangi mekanizmalar uyarınca gerçekleştiğinin, olanların neden başka herhangi bir biçimde değil de o biçimde olduğunun bilgisini de üretir. Evrim canlılığın tarihini anlatır ve bu anlatım nedensellik yasalarının anlatımıdır.

Canlılığın evrimine dair açıklamalar milyonlarca olguyu içerir. Ama evrimin kendisi, açıklayıcı bir sistemdir. Olguları anlamlı bir bütünsel açıklama içinde birleştiren odur.

Evrimsel biyologların ve tarih araştırmacılarının tek bir süreci gözlemlediklerini söylemek yanıltıcıdır. Burada söz konusu olan, çok sayıda benzer süreci içeren bir genel akışın incelenmesidir. Popper'in bir tek süreç dediği, sayısız farklı canlı popülasyonunun gelişimleridir. İnsanlık tarihi dediğimiz şey, dünyanın her tarafında yaşamış tüm insan topluluklarının tarihleridir. Aslında yapılan, başka örneği olmayan tekil bir sürece dair yasalar formüllemekten ziyade, tıpkı diğer bilim alanlarında olduğu gibi, ancak bir bölümü incelenebilmiş süreçlerin tamamına dair yasalar formüllemektir.

Eğer ortada gözlemlenebilecek pek çok benzer süreç varsa, kuşkusuz yapılması gereken, bunlardan yeteri kadarını inceleyerek sonuçlara varmaktır. Hiçbir genel çıkarım, ilgili süreçlerin tamamı, hatta çoğunluğu incelenerek üretilmez. Canlılığın evriminin genel yasası da bütün canlı türleri üzerinde yürütülen gözlemlerle formülleştirilmedi.

Bu bakımdan tarih disiplininin doğa bilimlerine kıyasla daha avantajlı olduğu bile söylenebilir. Tarih araştırmacısı, sonsuz bir evrenin çok küçük bir kısmının incelenmesiyle yetinmek zorunda değildir. Bu alanda incelenen örneklerin gerçekte var olan örneklerle oranı, diğer alanlara göre çok daha yüksektir. Evet tarihte be-

lirli bir olaya katılan etkenlerin tamamını, hatta büyük bölümünü bile bilmek olanaksızdır ama, hem hangi etkenlerin daha önemli olduğunu bilmek olanaklıdır, hem de toplamda incelenmesi gereken alan sonsuz değildir ve bu alanın genel haritası bilinmektedir.

Burada, Karl Popper'i evrime saldırısı konusunda aklamaya çalışan değerlendirmelerden de söz etmek istiyoruz. Bu konuda genel olarak, evrim konusundaki değerlendirmelerinin Popper'in bir gençlik hatası olduğu, o dönemdeki bilgisizliğine dayandığı ve zaten Popper'in bu hatasını çok geçmeden düzelttiği yolunda bir inancın yerleştirilmeye çalışıldığı görülüyor. Popper yukarıdaki görüşlerini 1940'ların ortalarında, 40 yaşını aşkın olduğu bir dönemde yayınlamaya başladı. İzleyen yıllarda görüşlerini daha da sertleştirdi. Ancak 76 yaşındayken, yani artık ömrünün baharında sayılamayacağı bir yaşta, görüşlerinin tamamının değil de bir bölümünün hatalı olduğunu kabul etti. Bilgisizlik savı da pek anlamlı görünmüyor. 1940'lı yıllar evrim konusunda bilgisiz oluncak bir dönem olmadığı gibi, üzerine görüş bildirdiği konularda bilgisiz olmak da herhalde bir yazar için kabul edilebilir bir bahane değildir.

Popper, tartışma götürmez bilimsel kanıtlar karşısında attığı bu geri adıma rağmen, evrime saldırısına yön veren temel felsefi yaklaşımını korudu.

Tarihselliğin canlıların evriminde kabul edilmesi, toplum tarihinde de kuralların bulunmadığı iddiasını tehlikeye sokacaktı. Popper'in zamanında liberaller bile iddialarında bir ölçüde tutarlı olmayı gözettileri için Popper evrim kuramına da olumsuz yaklaştı; Marksizme karşı savaşmak uğruna evrime bile karşı çıktı. Ama bu bir skandal, bilimsel ve felsefi bir intihardır. Çünkü toplum bilimlerinde olmayan amaç birliği, evrim alanında vardır. Bu alanda tarih varsa yasa yoktur demek, bilimin bütün kazanımlarını karşıya almayı gerektirir.

İLERLEME

Tarihsel sürecin şimdiye kadarki kısmına dair tartışma elbette, şimdiden sonraki kısmına dair tartışmayla bir bütündür. Zaten Popper'in bu tartışmayı açma nedeni budur.

"Bir tek nev'i şahsına münhasır sürecin gözlemlenmesi, onun gelecekteki gelişmesini önceden görmede de bize yardımcı olamaz. Gelişmekte olan tek bir tırtıl üzerindeki en dikkatli bir gözlem bile onun bir kelebeğe dönüşmesini önceden haber verme noktasında bize yardımcı olmayacaktır. İnsan toplumuna uygulanışı bakımından -burada esas ilgilendiğimiz de budur- argümanımız H. A. L. Fisher tarafından şu sözlerle formüle edilmiştir: 'İnsanlar (...) tarihte bir gizli plan, bir ritim, bir önceden belirlenmiş örüntü görmeye çalışmışlardır... Ben ise yalnızca ıveğen bir durumun diğerini izlediğini (...), nev'i şahsına münhasır olduğu için hakkında hiçbir genelleme yapılamayacak olan yalnızca tek bir büyük olguyu görebiliyorum.'" (Popper, 2017, s. 133)

Tırtılın kelebeğe dönüşmesi gerçekten de çok şaşırtıcı bir olaydır. Ama Karl Popper gibi zeki ve iyi eğitilmiş birinin bu kadar kötü bir örnek vermesi kadar şaşırtıcı değil. Tırtılı sadece önümüze koyup bakarsak gerçekten de ortada onun kelebeğe dönüşmesi için hiçbir neden göremeyiz. Ama daha yakından bakarsak, tırtılın genlerinde, onun kelebeğe dönüşeceğinin alın yazısı kadar kesin biçimde yazdığını görürüz. Tabii daha önce biri üstüne basmazsa.

Elbette tırtılların kelebeğe dönüştüklerini önce doğrudan deneyimle öğrendik ve uzun bir dönem için elimizden başka bir şey de gelemezdi. Önce, sayısız tırtılın kelebeğe dönüştüğünü ve hiçbirinin başka bir şeye dönüşmediğini gördük. Ama hiçbir tırtıl, diğer bütün tırtıllar kelebeğe dönüştü diye kelebeğe dönüşmez. Neden sonra neyin geleceğine dair yüzeysel bilgiler, bilimin kendisi değil, açıklaması gereken olgulardır. Bir şeyi gerçekten anlamak, sadece ne olduğunu değil neden öyle olduğunu da anlamaktır. Bilgimizi asıl geliştiren, nedenler üzerinde kafa yormaktır ve gözlemlerimizi yöneten de bu kuramsal çabadır.

Hiçbir Marksist, tırtılı önüne koyup öylece bakmakla yetinmez. Tırtılın genetik yapısını, evrimini belirleyen koşulları ve yasaları araştırır. Pek çok deneyimden, tüm bilim dallarının bulgularından yararlanma olanağına sahiptir. Ve yukarıda da tartıştığımız gibi, tek bir tırtılı incelemek zorunda değildir.

Popper, tarihsel yönelimlerin varlığını kabul eder. Ama bunların kendilerinden başka herhangi bir şeye işaret edebileceğini kabul etmez.

"Fakat denecektir ki sosyal değişimde yönelimlerin (trends) veya eğilimlerin (tendencies) bulunduğunu tartışma konusu yapmak zordur; her istatistikçi böyle yönelimler hesaplayabilir. Bu yönelimler, Newton'ın atalet kanunuyla mukayese edilebilir nitelikte değil midirler? Cevap şudur: Yönelimler vardır ya da daha iyi bir ifadeyle, yönelimlerin varsayılması çoğunlukla faydalı bir istatistiksel araçtır. Fakat yönelimler kanun değildirler. Bir yönelimin var olduğunu ileri süren bir önerme evrensel değil, var oluşsaldır. (Diğer taraftan evrensel bir kanun, var oluş ifade etmez; aksine, (...) şu ya da bu şeyin imkansızlığını ileri sürer.) Belli bir yerde ve zamanda bir yönelimin var olduğunu ileri süren bir önerme ise evrensel bir kanun değil, tekil bir tarihî önerme olacaktır. Bu mantıkî durumun pratik önemi büyüktür. Bilimsel öndeyileri kanunlara dayandırabildiğimiz halde, (her ihtiyatlı istatistikçinin de bildiği gibi) yalnızca yönelimlerin var olmasına dayandıramayız." (Popper, 2017, s. 140-141)

Belirli bir yönelim var diye onun mutlaka devam edeceğini ve mantıksal sonuçlarına ulaşacağını söyleyemeyiz. Ama zaten tırtılın kelebeğe dönüşeceğini diğer tırtıllara değil de genetik yapısına dayandırdığımız gibi, herhangi bir tarihsel öngörüü de basitçe yönelimlere değil, üretim ilişkilerine dayandırırız. Bir yönelimin saptanması bize sadece anlaşılması gereken bir olgu verir. Yöneli-

min varlığı bir açıklama değildir. Açıklanacak şeyin ta kendisidir. Ama nedenleriyle birlikte anlaşılmış bir yöntem bize çok şey söyler. Genel akışın hangi kurallara göre gerçekleştiğini, böyle yönelimler üzerinden anlarız. Bir yönelimin nedenleri anlaşılabilmişse, gelecekte devam edip etmeyeceğini söylemek de olanaklı hale gelir. Karl Popper'in kendisi biraz ileride bir dipnotta şöyle yazar:

"Bununla beraber, bir kanun, belli şartlar (başlangıç şartları) altında belli yönelimlerin bulunacağını ileri sürebilir; dahası, bir yönelim bu şekilde açıklandıktan sonra o yönelime tekabül eden bir kanun formüle etmek de mümkün olur." (Popper, 2017, s. 141).

Zaten olup biten de bundan başka bir şey değildir. Hiçbir ciddiye alınır tarihsel öngörü, basitçe yönelimlerin varlığına dayandırılmaz. Yönelimler tarihsel yasaların sonuçları olarak gösterilirler. Herhangi bir yönelimi Newton'ın atalet kanunuyla özdeşleştiren bir Marksist yoktur. Bu yine Popper'in artık alıştığımız gibi, çekimden geliştirdiği savlardan biridir.

SONSÖZ

Karl Popper'in tarihsel yasaların olamayacağı konusundaki ısrarı, esas olarak tarihsel ilerleme fikrinden duyduğu hoşnutsuzluktan kaynaklanır. Onun ilerleme karşısındaki tedirginliği, 20. yüzyılın ortalarında burjuva toplumlarının içine sürüklendiği batış duygusunu ve umutsuzluğu yansıtır. Sosyalizmin ilerici perspektifine karşı kendi ilerleme perspektifini 19. yüzyıl boyunca ayakta tutmayı başaran burjuva ideologları, 20. yüzyılın sarsıntıları içerisinde bu özgüvenlerini yitirmiş durumdaydı. Artık olumlu bir gelecek tahayyülünü ikna edici bir biçimde kurmak mümkün olmuyordu. İlerleme beklentisi, artık daha çok sosyalist seçeneği gündeme getiriyordu. Burjuvazinin artık ilerlemekten bir beklentisi olamazdı. Aksine mevcut durumun korunması onun çıkarlarına daha uygundu. Bu koşullar altında tarihsel ilerleme fikri burjuva akademisinde geçer akçe olmaktan çıktı.

Tarihsel ilerlemenin reddedilmesinin en kolay yolu bilinemezciликтi. En olgun meyvesini postmodernizm olarak verecek olan bilinemezcilik burjuva düşüncesi içinde sınırsızca gelişti. Ancak bu yolda kontrolsüzce ilerlemek, bilimsel çalışmayı tamamen anlamsız ilan etmeye kadar varıyordu ki bu da Marksizm karşısında tehlikeli biçimde alan boşaltmak anlamına gelirdi. Bu nedenle Popper gibi bazı burjuva düşünürleri de kontrol, ihtiyaca göre kullanılabilen bir bilinemezliği formüleştirmeye girişti. Burada elbette bilinçli bir rol paylaşımından değil, aynı koşullara verilen tepkilerin nasıl bir yelpazede çeşitlendiğinden söz ediyoruz.

Karl Popper'in çalışmaları, böyle bir tarihsel arka plan üzerinde okunmalıdır. Popper'in düşüncelerini tutarlı bir biçimde geliştirip, amacına biçimsel olarak ulaştığı söylenebilir. Başta da değindiğimiz gibi onun tarihe

ilişkin görüşleri bilim felsefesindeki yaklaşımıyla tutarlı bir biçimde kurulabilmiştir. Ancak Popper kuramsal düzlemdeki tutarlılığını hep güvenli alanda kalmasına, gerçek tartışmalardan özenle kaçınmasına borçludur. Popper, kuramının ve eleştirilerinin gerçeklerle sınınaacağı somut tartışmalara girmek yerine, savaşın yenilgiye uğratacağı düşmanını kendisi yaratmayı seçmiştir. Tarihçilik, Popper'e savlarını kolay anlaşılır biçimde kurma olanağı vermesi ve karşı tarafı savunma konumuna zorlaması bakımından oldukça verimli ve kullanışlı bir icattır. Bu özgün icat dışındaysa Popper'in tarih konusundaki düşünceleri, burjuva düşünce geleneğinde zaten var olan savların bir tekrarı niteliğindedir. Ancak Popper'in bu özgün olmayan savları, yanlışlanabilirlik kuramı ile destekleyerek yeniden kurması özgün bir yaklaşım sayılabilir.

KAYNAKLAR

- BSMTV (2021). Tarih Anlaşılamaz mıdır? - Celal Şengör Ve Karl Popper Zirvaları (4). Erişim tarihi: 03.12.2021 <https://youtu.be/xfFSu1jALE>
- Carr, E. H. (2005). Tarih Nedir? (Misket Gizem Gürtürk, Çev.) 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Engels, F. (1977) Anti-Dühring. (Kenan Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınevi.
- Popper, K. (1989a). Açık Toplum Düşmanları Cilt-1. (Mete Tunçay, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Popper, K. (1989b). Açık Toplum Düşmanları Cilt-2. (Harun Rızatepe, Çev.) 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Popper, K. (2017) Tarihselciliğin Sefaleti. (Prof. Dr. Sabri Orman, Çev.) 6. Baskı. Ankara: Eksi Kitaplar

IMRE LAKATOS'UN YAŞAMI VE YÖNTEMİ

Mehmet Ali Olpak

Doktor Öğretim Üyesi
Mühendislik Fakültesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara
maliolpak@gmail.com

Oğuz Şavk

Doktor Adayı, Matematik Bölümü
Fen Bilimleri Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
oguz.savk@boun.edu.tr

ÖZET

Bu makalede Imre Lakatos'un (1922-1974) Macaristan'da bir Marksist ve komünist olarak başlayan ancak İngiltere'de anti-komünist olarak tamamlanan yaşam serüvenini ele alacağız. Lakatos'un SSCB ziyaretinden ve Sovyet felsefecileri ile ilişkisinden bahsedeceğiz. Son olarak hayatı boyunca dönüşen felsefi anlayışının ve yönteminin matematik ve bilim felsefesine nasıl etki ettiğini irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Lakatos, Marksizm, Komünizm, Matematik, Bilim, Felsefe, Metodoloji.

THE LIFE AND METHOD OF IMRE LAKATOS

ABSTRACT

In this article, we will discuss the life adventure of Imre Lakatos (1922-1974), which started as a Marxist and communist in Hungary but ended as an anti-communist in England. We will talk about Lakatos' visit to the USSR and his relationship with Soviet philosophers. Finally, we will examine how his philosophical understanding and method, which was transformed throughout his life, influenced the philosophy of mathematics and science.

Keywords: Lakatos, Marxism, Communism, Mathematics, Science, Philosophy, Methodology.

IMRE'NİN GENÇLİK YILLARI

Imre Lipsitz, 9 Kasım 1922'de Macaristan'ın Debrecen kentinde doğar. Babası, bir şarap tüccarı ve annesi ev hanımıdır. İbrani dilinin ve Yahudi kültürünün müfredatın temel parçalarını oluşturduğu Debrecen Yahudi Lisesi'nde eğitime başlar.

Bu yıllarda matematik ve fiziğe karşı epey ilgilidir. Lisenin periyodik olarak yayınlanan dergisinde birçok matematik ve fizik probleminin çözümü Imre tarafından verilir (Ropolyi, 2002). 1940-1944 arasında Debrecen Üniversitesi hukuk (sadece ilk yıl), matematik, fizik ve felsefe eğitimi alır. Köklü bir Macar eğitim geleneğine sahip olan ve dönüşe gelen Debrecen Üniversitesi o yıllarda küçük bir kurumdur. Üniversitenin ayrı bir Fen Fakültesi yoktur ve matematik ve fizik dersleri Beşeri Bilimler Fakültesinde verilir. Üniversitenin nispeten az öğrencisi vardır. Örneğin, matematik ve fizik alanında Lakatos ile birlikte mezun olan öğrenci sayısı yaklaşık ondur (Ropolyi, 2002).

Tüm bu şartlara rağmen üniversite epey nitelikli akademisyenlere sahiptir. Imre'nin bu yıllarda en çok etkilediği hocası aynı zamanda bir matematik tarihçisi olan Árpád Szabó'dur (1878-1948). Szabó Yunan matematik düşüncesinin ortaya çıkışında felsefi fikirlerin rolünü tarihsel bir çerçeveye oturtarak *Yunan Matematiğinin Başlangıcı* kitabında derinlemesine ele alır. Aralarındaki öğretmen öğrenci ilişkisi ömür boyu sürececek bir dostluğa dönüşür (Ropolyi, 2002). 1944 yılının başında yasadışı örgütlenme faaliyeti nedeniyle Lakatos üniversiteden atılır ve eğitimini ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlayabilir (Magosh, 1994).

Şekil 1. Imre Lakatos
Kaynak: Archieve of John Kadvaný

IMRE'NİN KOMÜNİST SİYASETE KATILIŞI

Imre, komünist Gyula Kallai'nin (1910-1996) başını çektiği *Mart Cephesi* adlı sol öğrenci hareketine katılır. 1942'ye kadar liderliğini üstlendiği küçük, kapalı, yasadışı bir komünist grubu örgütler. Örgütün dönemin yasadışı komünist partisi ile ilişkisi çok zayıftır. Grubun ana faaliyeti Marksizmi incelemektir. Bolşevik partinin tarihini ve komünist yazarların teorik ve edebi eserlerini okur ve tartışır. Değerlendirmelerini periyodik olarak *İleri* dergisinde yayınlarlar. Mart Cephesinin bu yıllarda pratik bir eylemine rastlamıyoruz (Ropolyi, 2002).

Eva Izsak adında 19 yaşındaki Rumen kökenli Yahudi bir kadın aralarına katılır. O dönem sahte belgelerle ve göçebe bir biçimde yasa dışı yaşamaya mecburdur. Kendisine sürekli başka bir konaklama yeri bulmanın zorluğu ve bunun için “kayıt olmak” zorunda kalırsa keşfedilme tehlikelerinin ardından, Imre, Eva’nın Nazilerin eline geçme ve ihanet etmeye zorlanma olasılığının yüksek olduğuna karar verir ve bu olasılığa grubun geri kalanını ikna eder. Gruba karşı görevinin intihar etmek olduğuna karar verir ve sevgilisi olan genç bir adamın da dâhil olduğu grup, onsuz bir araya gelip toplantı yaparlar ve planı kabul ederler. Söylenildiğinde Eva, “Başka bir yolu yok mu?” diye sorar, ama en nihayetinde durumu kabul eder ve siyanür alarak yaşamına son verir (Long, 2002). Bu karar Imre’yi ömrü boyunca takip eder.

Lakatos Debrecen’den atıldığında, soykırım tehlikesinden ve anti-komünist devlet politikasından sakınmak için soyadını Lipsitz’den Lakatos’a değiştirir. Lakatos hem dönemin ünlü bir Macar komutanının soyadıdır hem de çilingir manasına gelmektedir.

LAKATOS’UN MACAR KOMÜNİST PARTİSİ ÜYELİĞİ

Lakatos 1945’te Macar Komünist Partisi (MKP) üyesi olur. Bu yıllarda Din ve Eğitim Bakanlığında görev yapar, komünist partinin eğitim ve kültür alanlarına odaklı üretim yapan özel bir komisyonun parçasıdır. Eğitim, o dönemin siyasi mücadelelerin sert ikliminde çok önemli bir cephe olur. Savaşın sonra Nazizmin kalıntılarının ve temsilcilerinin eğitim sisteminden ve kültür kurumlarından kaldırılmasına başlanır. MKP aynı zamanda kültürel seçkinlerin temsilcileri yerine işçi sınıfının hırslı üyelerinin kültürel gelişimini destekler. Bu bağlamda, Eötvös Koleji’nin dönüşümünde, 1945 ve 1947 yılları arasında, Lakatos aktif bir rol oynar. Orada yaşar, kütüphanesinde çalışır ve kolejin entelektüel yaşamının dönüşümünde kritik görevler üstlenir. (Long, 2002)

Şekil 2. MKP afişleri

Kaynak: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum

1947’de, Debrecen’de Gyula Kallai tarafından yayınlanan İleri dergisi yeniden çıkarılmaya başlar ve Lakatos derginin editörlüğünü üstlenir. Siyasi ve kültürel tartışmalar yürüten dergi, 1947’nin Mayıs ve Ekim ayları arasında 26 sayı çıkar ve o dönem MKP’nin resmi olmayan

haftalık gazetesi olarak kabul edilir (Ropolyi, 2002).

LAKATOS VE LUKÁCS

1945-1947 arasında, Georg Lukács’ın (1885-1971) etrafında ilk genç entelektüeller grubu oluşur. Lakatos, buraya Jozsef Szigeti (1892-1973) tarafından dâhil edilir. Ziyaretler sırasında Lukács ile güncel siyasi konular ve felsefi problemler üzerine konuşurlar. Lakatos, Lukács’ın Budapeşte Üniversitesi’nde verdiği Kant’ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi* ve Hegel’in *Tinin Görüngübilimi* merkezli *Estetik* derslerini izler. Lukács’ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* eserine epey hâkim olur. Çeşitli dergilerde bu kataba yaslanarak makaleler yazar.

1946’da Macar Radikal Partisi’nin başkanı olan Imre Csecsy’nin (1893-1961) *Yüzyılımız* kitabını sert eleştirir. Csecsy’nin proletaryanın yaklaşmakta olan sosyal devrimdeki öncü rolünü reddettiğini söyleyerek, proletaryanın devrimdeki tek ilerici tarihsel aktör olduğunu ve kendi devrimci pratiğinde müttefiklerinin köylülük ve ilerici aydınlar olacağı tezini savunur (Ropolyi, 2002).

LAKATOS’UN POLİTİK VE AKADEMİK YAYINLARI

Lakatos, ilk makaleleri genç komünistlerin yayın organı olan *Gerçeklik* adlı dergide yer alır. MKP’nin en önemli teorik dergisi olan *Sosyal İnceleme*’de Lakatos iki kitap incelemesi yayınlar.

Bu yoğun siyasi faaliyetin yanı sıra, *Doğa Bilimlerinde Kavram Oluşumunun Sosyolojisi Üzerine* başlıklı doktora tezi üzerine tamamlar. Lakatos’un diğer tez çalışması olan *İleri Eğitim ve Demokrasi* başlıklı kitabında yeni, özgür ve demokratik ideolojiye dayanan okul öğretmenleri için üst düzey bir bilimsel altyapının nasıl sağlanacağını ele alır (Gurka, 2006).

1948’de Debrecen Üniversitesi’nden doktorasını alır. Maalesef ki tezinin tüm kopyaları kaybolur. Daha önceki yazını da göz önünde bulundurarak, büyük olasılıkla, doğa bilimleri tarihinin Lukácsçı bir analizini sunduğu neredeyse açık. Lakatos’un mezuniyet törenine davet edilen yirmi üç kişilik konuk listesinin ilk sırasında Lukács’ın ismi yer alır (Ropolyi, 2002).

Lakatos’un doktora danışmanları felsefeci Sandor Karacsony (1891-1952) ve matematikçi Otto Varga’dır (1909-1969). Lakatos’un tezinin kendisine ulaşamasak da danışmanlarının yorumlarından içeriğine dair çıkarımda bulunabiliriz (Kutrovátz, 2002). Danışmanları Karacsony ve Varga Lakatos’un tezini sırasıyla şöyle değerlendirirler:

“Imre Lakatos’un yukarıdaki bilimsel çalışmaları, diyalektik Marksizme dayanmaktadır, ancak ortodoks biçiminde değil, modern biçimindedir. Ve bu sadece bir temeldir; çünkü kendisinin hatta şimdi eskisinden çok daha fazla söyleyecek özgün ve özel şeyleri vardır. Özgünlüğü artıyor. Tüm görüşlerinin ardındaki felsefe tutarlı ve sis-

tematiktir. Tüm söylenenleri göz önünde bulundurarak, onu sub laurae Almae Matris doktora derecesi için nazikçe tavsiye ediyorum.”

“[Lakatos] çelişkilerin yok olmasının ancak herhangi bir bilimsel ifadeyi, o bilimi yaratan toplumun bir yaratımı olarak gördüğümüzde mümkün olduğunu düşünür - yani gerçek her zaman tarihin bir işlevidir. Bu görüşünün bir sonucu olarak o, doğa ve tinsel bilimlerinin vazgeçilmez birliğine vurgu yapar. Elbette bu birliği tinde görmez ve dünya görüşü Hegel’in gerçek dışı sisteminin -kapsayıcı felsefesinin- bir devamı değildir, ancak Marx’ın tarihsel materyalizminden yola çıkarak, bu birliği klasik ve modern fiziğin karşılaştırmalı analiziyle doğa bilimlerinde arar ve bulmayı düşünür.”

1947’nin sonunda, Istvan Kiraly ve diğerleriyle birlikte, yeterince devrimci olmayan Lukács’ın görüşlerine karşı radikal bir sol saldırı düzenlerler. Ancak parti, bunu zamansız bularak durdurur. Bu dönem Lukács, “şairler partinin askerleri değil, partizanlarıdır” şiarıyla sanatçıların özgürlüğünü siyasi denetime karşı savunmaya çalıştığı biliniyor.

LAKATOS VE SSCB ZİYARETİ

Lakatos günümüzden baktığımızda gençlik yıllarında daha çok matematikle ilgili gözüke eş düzeyde fiziğe de ilgi duyar. Bu sebeple, 1949’un başında fizik eğitimi almak için Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi’ne gider. Bir takım kaynaklara göre bu süreç bir sürgünken diğerlerine göre ise ödülüdür.

Bu evrede Sofia A. Yanovskaya’nın (1896-1966) matematiksel mantık üzerine derslerini dinler ve hatta yüksek lisans okuluna gitmeyi düşünür. Yanovskaya’nın Lakatos üzerindeki etkisi, bilimin ilerlemesinde eleştirinin rolünün tanınmasında ve kavramların oluşum ve evrim mekanizmalarına bakışında gözlenir (Bazhanov, 2009).

LAKATOS’UN HAPİS SÜRECİ

1949’da, Lakatos’un resmi kariyeri kesintiye uğrar ve Jozsef Revai’ye (1898-1959) karşı açılan bir davada ajan olarak görev yaptığına dair bir şüphe oluşur. 1949’da Revai, halk eğitim bakanı olarak hükümetin bir üyesi olur. 1950’de Lakatos, belirsizliğini koruyan nedenlerle üç yıl hapse mahkûm edilir.

1953’te serbest kalarak, siyasi polisle, en yakın arkadaşları da dâhil olmak üzere belirli kişilerin faaliyetleri ve görüşleri hakkında gizli raporlar hazırlama suretiyle muhbirlik konusunda anlaşır (Ropolyi, 2002).

Çıktıktan sonra, aynı zamanda eski bir Eötvös Koleji öğretmeni ve genç matematikçi olan Tamas Liptak ile görüşür. Bu evrede George Pólya’nın (1887-1985) “Nasıl Çözülür” kitabının Macarcaya çevirisini üstlenir. Liptak onu Macar Bilimler Akademisi Matematik Enstitüsü müdürü Alfred Renyi ve bir süre sonra Lakatos’un eşi olacak Éva Pap ile tanıştır. Renyi, Lakatos’a Enstitü

Kütüphanesinde bir iş ve daha sonra bir araştırma pozisyonu verir (Long, 2002). Bu onun çalışmasına, matematik eğitime devam etmesine ve Popper dahil olmak üzere felsefe okumasına olanak sağlar (Palló, 1996).

28 Eylül 1956’da Lakatos, eğitim üzerine revizyonist Petöfi Çevresi’nin bir tartışmasında konuşma yapar ve bilim insanlarının eğitimiyle ilgili sorunlara odaklanır. Sosyalist toplumda yeteneğin temel rolünün meşrulaştırılmasının önemini vurgular ve deneyciliğe, meraka ve özgün düşünceye karşı daha önceki, tehlikeli ve anlamsız ideolojik savaşları reddeder. Sadece Lakatos’un konuşmasında değil tüm konuşmaların özünde, SSCB’den yayılan destalinizasyonun yarattığı etki net bir biçimde gözükür (Ropolyi, 2002).

LAKATOS’UN ÜLKEDEN AYRILIŞI

Imre Nagy’nin başkanlık ettiği hükümetinin reform yanlısı dış ülke muhabiri Miklos Gimes (1917-1958) ile yaptığı görüşmeler, Lakatos’un ülkeden ayrılma kararı almasında önemli rol tutar. Pap’ın ailesinin devrim günlerinde suçladığı birkaç eski okul arkadaşının hapishaneden serbest bırakılmasının ardından oğulları intihar eder ya da ölüme zorlanır ve bunun neticesinde aile ülkeyi terk etme kararı alırlar. Aile arkadaşlarıyla birlikte yürüyerek Viyana’ya iltica eder. Lakatos da onlara eşlik eder.

Macar asıllı Amerikalı matematikçi Gábor Szegő (1895-1985) ve mantıksal pozitivizmin hüküm sürdüğü Viyana Çevresinden Victor Kraft’dan (1880-1975) referanslar alarak hem olasılık kuramı hem de matematiksel bulgulayıcı yöntem üzerine araştırma yapmak için Rockefeller Bursu’na başvurur ve Cambridge’deki Kings College’a Richard B Braithwaite’in (1900-1990) danışmanlığında çalışmalarını yapmak üzere doktora kabul alır (Long, 2002).

Şekil 2. Imre Lakatos

Kaynak: London School of Economics and Political Science

LAKATOS'UN KİTABININ SSCB'DE YAYINLANIŞI

SSCB'de, Lakatos'un *Kanıtlar ve Çürütmeler* kitabı, 1967'de kısaltılmış versiyonda 70000 kopya olarak yayınlanır¹¹. Yanovskaya, Lakatos'un kitabını bir popüler matematik kitabı olarak yayınlanması için inisiyatif alır. Kitabın Rusça baskısındaki felsefi bölümler dahil olmadığı için, kitap yalnızca matematik ve matematik tarihi üzerine bir eser gibi anlaşılır. Kitabın baş editörü Iosif B. Pogrebissky'dir (1906-1971). Kendisi dönemin önde gelen bir Sovyet bilim tarihçisidir. O esnada Doğa Bilimleri ve Teknoloji Tarihi Enstitüsü çalışanıdır (Bazhanov, 2008).

1968'de *Felsefe Soruları* dergisinde, Sovyet felsefeci Georgy P. Shchedrovitsky kitap üzerine ilk değerlendirme yazısını kaleme alır. İnceleme, Lakatos'un bilimin gelişimini ve yapısını analiz etmede temelde yeni bir yol izlediğini, yeni sorunlar ortaya koyduğunu, bilimsel teorilerin tarihsel evriminin anlaşılmasını sağlamak için tasarlanmış bir tür durumsal mantık önerdiğini belirtir. Lakatos'un burada, tarihsel yaklaşımı reddeden ve özünde tarihselciliğin aciziyetini ilan eden geleneğe kıyasla gerçek bir atılım yaptığını söyler. Özellikle mantıksal pozitivizmden ve K. Popper'in bakışından vazgeçildiğinin altı çiziler (Bazhanov, 2009).

Lakatos eserinin SSCB'de yayınlanmasından ve o top- raklarda okunmasından memnuniyet duyar ve bunu 1971'de Paul K. Feyerabend'a (1924-1994) yazdığı bir mektupta dile getirir: "*Sovyet Bilim Akademisinin Felsefi Dergisi'ne göre, sen ve ben çağdaş bilim felsefesinin önde gelen şahsiyetleriyiz ama Kanıtlar ve Çürütmeler kitabım Rusça'ya çevrildiği için sizden daha tanınır durumdayım. 1971'deki Felsefe Soruları'nda bize 7 sayfa ayrılmış*" (Lakatos-Feyerabend, 2010).

LAKATOS'UN SOVYET BİLİM İNSANLARIYLA İLİŞKİSİ

İncelemesinden kısa bir süre sonra Shchedrovitsky Lakatos'a bir mektup yazar. Mektubunda Rusça tercümesi yayınlanan kitabından "büyüldüğünü" söyler ve inceleme kaleme aldığından bahseder. Hemen akabinde Lakatos, Shchedrovitsky'ye cevap verir. İlgiyle okuduğu için Shchedrovitsky'e teşekkür eder ve "Popper'in felsefesinin ve diyalektiğinin pek çok ortak noktasının var olduğunu" söyler.

Shchedrovitsky, Lakatos'u yanıtlar. Novo Sibirskiy'de bilimin yapılarının analizi üzerinde düzenlenen konferansın konuşma özetlerini yollar ve Sovyet felsefeci M.K. Mamardashvili'nin *Düşünmenin Biçimleri ve İçeriği* adlı kitabını da gönderir. Lakatos yanıtında "büyük bir ilgiyle okuduğu" bu kitap için teşekkür eder ve karşılığında ünlü eserlerinden biri olan "Araştırma Programlarının Eleştirisi ve Metodolojisi" adlı makalesinin yeni baskısını gönderir.

Shchedrovitsky yanıtında Lakatos'un eserlerinin Sovyet mantıkçıları ve bilim tarihçileri tarafından ilgiyle okunduğunu ve hararetle tartışmalara yol açtığını belirtir. Shchedrovitsky, raporunun bir buçuk ila iki ay içinde SSCB Bilimler Akademisi Doğa Bilimleri ve Teknoloji Tarihi Enstitüsü'nde Lakatos'un çalışmaları ve "ortaya çıktıkları felsefi ortam hakkında" yayınlanmasının planlandığını yazar.

Shchedrovitsky ayrıca şöyle sorar: "Kendi fikirlerinizi ve çalışmalarınızı Prof. Popper'in fikirlerinin bir devamı ve gelişimi olarak mı görüyorsunuz, yoksa sadece Popper ile bağlantılı olarak ve bir ölçüde onlara muhalefetle mi geliştirdiniz?" Lakatos yanıtında eşrafını Popper'in felsefesinin geleneklerini geliştiren ve *Londra Çevresi* olarak adlandırılacak bir grup olarak görme eğilimindedir ve uğraşlarının Popper'in eleştirel felsefesinin diyalektik yorumlanması olduğunu ifade eder.

Shchedrovitsky yanıtında Lakatos'a bir yıl içinde Moskova'da yapılacak olan Bilim Tarihi Kongresi'ne "yüz yüze tanışma şansı da bulacaklarını" not ederek resmi bir davetiye gönderildiğini söyler. Ancak Lakatos İngiliz vatandaşı olmadığı için Sovyet vizesi alamaz ve ayrıca ABD ile anlaşması olduğunu söyler. Bir yandan da yakın bir gelecekte gelmek istediğini vurgular.

Şekil 4. Shchedrovitsky ve Markova
Kaynak: Russian Academy of Sciences

Sovyet felsefeci Lyudmila A. Markova (1932-2020), Lakatos'a *Araştırma Programlarının Eleştirisi ve Metodolojisi* adlı bir makalesine dair yorumlarını yönelttiği bir mektup kaleme alır ve Kuhn-Popper ayrışmasına dair sorular yöneltir. Lakatos mektubu nazikçe yanıtlar ve Markova'nın Popper'in pozitivizmi reddetme derecesini küçümsememesi gerektiğini söyleyerek başlar. Ve Popper'in, bizzat *Materyalizm ve Ampiryokritisizm* kitabının çevirisinde yer aldığı için genç yaşlarından beri Vladimir İ. Lenin'in (1870-1924) özellikle materyalizm ve pozitivizm karşıtlığı fikirlerinden etkilendiğini söyler. Ayrıca Markova'dan Finlandiya'daki Jyväskylä'da düzenlenen Uluslararası Bilim Tarihi ve Felsefesi Konferansı'nda tanıştığı Sovyet filozoflarına saygılarını iletmesini ister (Bazhanov, 2009).

11 Kanıtlar ve Çürütmeler kitabı, Lakatos'un doktora tezine dayanmaktadır. Kitapta yer alan ilk bölüm İngiliz Bilim Felsefesi Dergisi'nde dört bölüm halinde yayınlanan makale serisinin kendisi tarafından revizyonudur.

BİR ANTI-KOMÜNİSTE DÖNÜŞEN LAKATOS

Lakatos 1973 yılında Londra Ekonomi Okulu'nda verdiği *Bilimsel Yöntem Üzerine Dersler* konuşmalarında Sovyet Marksizmini diğer Marksizmlerden ayırarak sözde bilim olarak atfeder. Yine aynı derste Kopernik-Katolik Kilisesi ve Vavilov-SSCB vakaları arasında kıyaslama yaparak şunları söyler: “*Kilise kitabı yasaklamasına rağmen, onun tartışılmasını yasaklamadığı halde; Sovyetler Birliği'nde Mendelci fikirlerin tartışılması bile yasaklandı*” (Lakatos, 2010).

Bir adım daha ileri giderek işçi sınıfının ilk iktidarı olan Ekim Devrimi'ni tamamiyle mahkûm etmeye çalışır: “*Çoğu insan 1917 veya 1789 yıllarının tarihte ilerleme anları olduğuna inanır. Ancak, başka bir bakış açısıyla ele alırsak - benim yaptığım gibi -1917'yi yeni Karanlık Çağların başladığı yıl olarak kabul edebiliriz. Bana göre 1945, yirminci yüzyılın tek büyük sömürge imparatorluğunun, yani Doğu Avrupa'daki Sovyet imparatorluğunun kurulduğu yıldır; ama aynı zamanda Nazilere karşı şanlı zaferin yıldır*” (Lakatos, 2010).

Lakatos bir dizi yazışmasında ikiyüzlü olarak hareket eder. Feyerabend'a yazdığı bir mektupta Finlandiya'daki konferansın “hayatında katıldığı en kötü konferans” olduğunu söyler ve Sovyet katılımcıların bir kısmının “siyasi nedenlerle davet edildiğini” yazar. Ayrıca konferansın yerinin de Sovyet tarafını memnun etmek için Finlandiya olarak seçildiğinin altını çizer (Bazhanov, 2009).

Asıl eyyamcılığı Loren R. Graham (1933)^[2] vakasında gözüktür. Graham'ın kendisiyle yazışırken hep nezaketli bir dil tutturduğu biliniyor. Ancak M. Wartofsky (1928-1997) ile yazışmalarda Lakatos, Graham'ın eserlerinden oldukça küçümseyici bir şekilde söz eder ve Graham'ı “aptallıkla” suçlar.

Graham'ın *Sovyetler Birliği'nde Bilim, Felsefe ve İnsan Davranışı* kitabını sert eleştirir ve şu ithamlarda bulunur:

“Graham, neden Oparin'in Enstitüsünü kapatmakla tehdit eden gizli polisin ziyaretinden sonra Marksist olduğunu yazmıyor? Graham, Fock'u, müdürlük pozisyonunu kaybeden Blokhintsev'e tercih edenin, aslında kuantum mekaniğinin temelleri üzerine tartışmada bir kayıp anlamına gelen 'parti' olduğunu neden yazmıyor? Lauren bu tartışmayı anlatırken, Merkez Komitesi ve KG-B'nin rolünün analizini atlayarak aptalca davranıyor.”

Üstelik Graham ile karşılıklı nezaket konuşmalarıyla hemen hemen aynı anda, Lakatos, Allen ve Unwin Yayınevi'nin müdürüne, Graham'ın kitabının ciddi eksikliklerine dikkat çektiği bir mektup yazar. Graham'ı önyargılı malzeme seçimiyle ve okuma-yazma bilmemekle suç-

lar. Bu kitabın İngilizce baskısının yayınlanmasını talep eder (Bazhanov, 2009).

Szabó'nun altmışlı yılların sonlarında, Lakatos'u ziyaret eder ve derslerinden birine katılır. Burada Lakatos “sol görüşlü öğrencilerin taleplerinin eğitim için tehlike olarak gördüğünü” söyler. Szabó, Lakatos'un düşüncelerindeki bu radikal değişime epey şaşırır (Long, 2002).

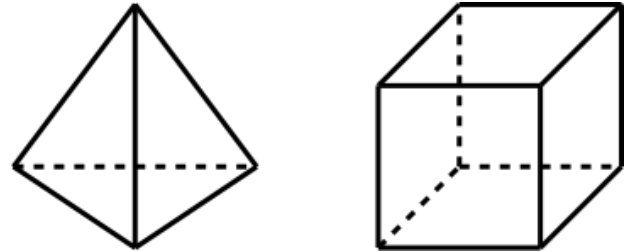
LAKATOS'UN MATEMATİK FELSEFESİ

Lakatos'un yaşam serüveni ve bu serüven içerisindeki Marksizm'den başlayarak Poppercılığa uzanan felsefi kavrayış ve yöntem kuşkusuz ki matematik felsefesi anlayışında kendini gösterir. Düşüncelerini ünlü eseri *Kanıtlar ve Çürütmeler* kitabında kapsamlı bir şekilde bir araya getirir. 1976 yılında yayınlanan bu kitap, çokyüzlülerin Euler karakteristiğinin kanıtını tartışan tarihselci bir Sokratik diyalogtur. Diyalog bir öğretmen ve bir grup öğrenci üzerinden ilerler (Lakatos, 1976).

Lakatos bu kitapta çokyüzlülerin onsekizinci ile yirminci yüzyıl aralığındaki gelişimini gerçek tarihsel olaylar dizisine dipnotlarda oturtarak kurgusal rasyonel yeniden yapılandırma yöntemiyle inşa eder.

ÇOKYÜZLÜLER VE EULER'İN ÇOKYÜZLÜ FORMÜLÜ

Çokyüzlü, yassı çokgen yüzleri, düz kenarları ve keskin köşeleri olan bir üç boyutlu geometrik nesnedir. Çokyüzlünün herhangi iki noktasını birleştiren doğru parçası içerisinde kalıyorsa *dışbükey* olarak adlandırılır.

Şekil 5. Dört yüzü ve altı yüzü

Teorem [Euler; 1752]: Bir dışbükey çokyüzlünün köşelerinin sayısını V , kenarlarının sayısını E ve yüzlerinin sayısını F ile gösterelim. O zaman $V - E + F = 2$ 'dir^[3].

Bu eşitliğe *Euler karakteristiği* denir. Dört yüzü için $4 - 6 + 4 = 2$ ve küp (altı yüzü) için ise $8 - 12 + 6 = 2$ buluruz.

KANITLAR VE ÇÜRÜTMELER KİTABININ KÖKLERİ

Lakatos'un matematik felsefesinin beş sacayağının ilki G. Polya'nın (1887-1985) bulgulayıcı yöntemidir. Polya'ya göre bulgulayıcı yöntem, matematik problemlerini çözmek, öğrenmek, öğretmek ve matematiği yeniden inşa etmek için bir dizi stratejidir. Keşif ve icat süreci

2 Graham, özellikle SSCB'deki bilim ve teknoloji araştırmalarında uzmanlaşmış Amerikalı bir bilim tarihçisidir. Bu alanlarda ondan fazla kitap kaleme almıştır.

3 Euler'in çokyüzlü formülünün tarihini ve matematiksel serüvenini merak eden okuyucular sırasıyla (Şavk, 2019a) ve (Şavk, 2019b) yazılarına başvurabilirler.

esasen olarak psikolojik yönleriyle ele alınır ve formel olmayan matematiğe uygulanır (Motterlini, 2002). Polya'nın kitabında, Lakatos'un kullandığı Euler teoremi örneği halihazırda önerilir. Lakatos tam da bu sebeple çalışmasını, Polya'nın yaptığı gibi, matematiğe biçimsel sistemlerden ziyade bulgulayıcı yöntem açısından yaklaşmak olarak nitelendirir. Bununla birlikte, Polya'nın tümevarım yöntemini genellemeler önermek ve ardından karşı örnekler sunarak çürütme girişiminde bulunmak için reddeder (Dusek, 2015).

Bir diğer bahsetmemiz gereken olgu ise ünlü Macar matematikçi A. Renyi'nin (1921-1970) 1967'de yayınladığı *Matematik Üzerine Diyaloglar* eseridir. Renyi bir Marksisttir ve ömrü boyunca matematiğin daha geniş halk kitleleri tarafından ilgilenilmesi için çalışır. On yedinci yüzyıl olasılık kuramının kurucusu Pascal'ın tarzından esinlenerek olasılık kuramı üzerine mektuplar yazar. Ayrıca Renyi'nin matematik üzerine felsefi Sokratik tarzda diyaloglar yazmasından Lakatos'un ilham almış olması kuvvetle muhtemeldir (Dusek, 2015).

K. Popper'ın (1902-1994) yanlışlamacılığı Lakatos'un kitabının merkezinde başkalaşarak yer alır. Popper, teorilerin ampirik gerçeklerle çürütülmesi için yanlışlama yöntemini başvurur. Lakatos ise karşıörnekler vasıtasıyla bu vurguyu çürütmelere, yalnızca kanıtlara dayandığı bilinen matematiğe uygular. Popper'ın aksine bu durum ortaya çıktığında onlardan vazgeçmez tam tersine onları incelemeye ve bu yolla güçlendirmeye çalışır (Motterlini, 2002).

Tinin Görüngübilimi eserinde Hegel, matematiği “katı, ölü önermeler” bütünüünün “atıl ve cansız” diyarı, yani felsefenin konusunu oluşturan kavramların dinamik kendiliğinden hareketinin tam tersi olarak görür. Lakatos matematiğe Hegel'in yöntemiyle hayat verirken ise ilk olarak Hegel'i dışlayarak başlar. Matematiği statik, tarih dışı bir hakikatler ve teoriler sistemi olarak değil, özünde dinamik ve tarihsel olarak ele alır. Matematiği bir ifadeler bütünü olmaktan ziyade bilgi pratiğinin ve faaliyetinin sonucu olarak görür. Burada açıkça K. Marx'ın (1818-1883) diyalektik materyalist kavrayışına başvurur (Motterlini, 2002). Aynı zamanda Lakatos, matematiğin ve bilimin tarihsel gelişiminin mevcut duruma mantıksal bir yeniden yapılandırmasını sunar. Bu gayretin arkasında ise Marx'ın ve Marksist teorisyenlerinin tarihselciliğin izleri görülüyor (Dusek, 2015).

Lakatos'un *Kanıtlar ve Çürütmeler* kitabında ortaya koyduğu felsefi anlayışa bütünlüklü olarak baktığımızda karşımıza G.W.F. Hegel'in (1770-1831) diyalektik üçlüsünü görürüz. *Tez* bütünsel bağlamda saf, ana sanılar yerel olarak bakıldığında ilkel, alt sanılardır. Onlara eşlik eden *antitez* sırasıyla bütünsel ve yerel olarak evrensel karşı örnekler ve yerel karşı örneklerdir. Matematiksel bilginin kendisini oluşturan kanıtlarla türetilmiş teoremler ise Lakatos'un *sentezidir*. Lakatos'un bu yaklaşımı, keşif bağlamı ile gerekçelendirme bağlamı

arasında temel bir birlik, Hegelci manada bir diyalektik sunar. Kanıtlar keşifleri önceler.

Lakatos'un arşivinde yer alan, kendi el yazmalarından çözümlenen matematiksel bilgi üretim sürecinin adımlarını biraz daha ayrıntılı hale getirerek aşağıdaki gibi listeleyebiliriz (Motterlini, 2002):

- 1) İlk olarak bir matematiksel problem önerilir.
- 2) Ardından saf sanı şeklinde bir çözüm, kanıt izleği ileri sürülür.
- 3) Saf sanı açıklanır ve şayet mümkünse çürütülür.
- 4) Hemen akabinde çürütmeyi sağlayan açıklama, önsavlar halinde analiz edilir ve önsavlar saf sanıya dâhil edilir yani saf sanı yeniden oluşturulur.
- 5) Sonuç artık reddedilemez bir teoremdir.
- 6) Geriye sarmak suretiyle evrensel karşı örnekler önsavlara kadar izlenir.
- 7) Dördüncü maddede belirtilen önsavlar yerel karşı örneklerle çürütülür ve önsavlar daha genel olanlarla yani çürütmeye mahal vermeyecek olanlarla değiştirilir ve teorem buna uygun olarak genelleştirilir.
- 8) Reddetmeler rakip teorilere yol açar.
- 9) Doyma noktasından sonra saf sanı reddedilir.

LAKATOS'UN BİLİM FELSEFESİ VE BİLİM TARİHİ YAKLAŞIMI⁴

Lakatos'un bilim felsefesi üzerine görüşleri esasen matematik felsefesi üzerine geliştirdiği fikirlerin uzantısıdır. Matematik felsefesinde üzerine eğildiği problem, bilginin üretilme süreci, doğa bilimleri için de geçerli olan bir sorudur ve matematiksel bilginin üretilme süreci ile ilişkilidir. Çünkü doğa bilimlerinin pek çok alanında kuramsal uslamlama ya doğrudan matematiksel (fiziksel bilimler), ya da kuram oluşturma sürecinin mantıksal yapısı matematiksel bilgi üretme süreci ile paralellik taşır (matematiğin üzerlerinde günümüzdeki ağırlığına kavuşmasından önceki haliyle biyolojik bilimler). Lakatos ayrıca, bilim tarihi yazımının da metodolojik olarak bilimsel bilginin üretilme sürecine eş bir süreçle gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Burada kullandığı kavram “rasyonel yeniden yapılandırma” kavramıdır. Kavram, bilim insanlarının yaptığı başarılı ve başarısız girişimlerle oluşan ve gelişen programın

4 Bu bölümde sunulan argümanlar, Lakatos'un “The methodology of scientific research programmes” (Lakatos, 1989a) ve “History of science and its rational reconstructions” (Lakatos, 1989b) başlıklı makalelerindeki görüşlerini temel alarak ifade edilmiştir. Ayrıntılara bu makalelerden ulaşılacağı gibi, daha önce Madde, Diyalektik ve Toplum dergisinde yayınlanmış “Eleştirel bir Lakatos okumasına nereden başlamalı?” (Olpak, 2019) başlıklı makalede sunulan içeriğe de başvurulabilir.

kazandığı bütünlüğü, tarih içinde evrilen bir mantık silsilesi halinde ifade etmeye dayanır. Bu anlamda bilim tarihi, çeşitli problemlerin ardı ardına çözüldüğü bir dizgiye değil, bunların tarihsel düzlemde yeniden kurulanmasına ve anlamlı bir bütün oluşturacak şekilde ifade edilmesine odaklanmalıdır.

Yine de diyebiliriz ki, Lakatos'un metodoloji yaklaşımı, bu kuramsal iç tutarlılık anlayışının ötesine geçer. Tarih yazımına uzanıyor olması, esasında, mantıksal bir gereklilikten ibaret değildir. Daha ziyade, bilginin üretim sürecini "tarihsel" bir süreç olarak kavramasının bir sonucudur. Ancak tarih denince, Lakatos'çu yöntem anlayışının diyalektik materyalist yöntemden ayrıldığı nokta da kendini gösterir. Lakatos'a göre "tarih", esasen iki türdür. Bir türü, geniş anlamıyla "tarih", yani toplumsal tarihtir. Diğer türü ise, bilimsel bilgilerin üretildiği ve biriktiği bir "Platonik üçüncü dünyada", kendi deyişle "dile getirilmiş, birbiri üzerine eklenmiş (articulated) bilginin dünyasında" cereyan eden tamamıyla soyut bir tarihtir. Lakatos birincisini "dışsal", ikincisini "içsel" olarak tanımlar. Dışsal tarihin içsel tarih üzerindeki etkisi dolaylıdır, yalnızca bilim insanlarının neyi ne zaman yaptığını etkiler; içsel tarihin akışına içerik bağlamında bir etkisi yoktur. Başka bir deyişle, dışsal tarih, belirli bir bilimsel çalışmanın tarihin hangi noktasında yapılacağını etkileyebilir, örneğin Einstein'ın genel görelilik kuramını test etmek için beklenen Güneş tutulması gözleminin 1919'da değil de 1929'da yapılabilmiş olması gibi. Ancak bilginin ilerleyişini etkileyemez. Örneğin, söz konusu gözlem 1919'da yapılmış olsa da, Lakatos'a göre, kuramın gelişimi açısından aynı sonuçları doğururdu. Elbette tarih üzerine uslamlamalar "şöyle olsaydı böyle olurdu" şeklinde önermelerle yapılamaz; ancak buradaki kaba örneğin yine de Lakatos'un iddiasını açıklamaya elverişli olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yaklaşımın Kuhn veya Popper'e kıyasla çok daha nesnel temellere dayandığı açıktır. Bekleneceği üzere, bu nesnellik, yaklaşımın kendini dayandırdığı idealist tarih anlayışı ile açık bir çelişki halindedir. Lakatos'un görüşlerini oluşturmasında kendisine bu çelişkinin yardımcı olduğunu düşünmek makul olurdu; zira çözülmesi gereken pek çok problemi beraberinde getireceği açıktır. Yine de, bizler açısından önemli olan husus, meselenin "tarihsellik" düzlemine oturmasıdır. Tarihin kendi bütünlüğü, tarihsel materyalizme göre, fizikseldir. Yani siz onu istediğiniz şekilde kompartmanlara ayırıp, bu kompartmanlar arasında bir hiyerarşi tanımlasanız da (örneğin: içsel tarih > dışsal tarih), tarihin işleyişi açısından bunun bir önemi olmayacaktır. Lakatos, kendi görüşlerini formüle ederken, bilimsel tartışmaları tarihin akışı içindeki yerlerine oturtur. Önergeleri, karşı önermeleri, ampirik sınamaları ve tartışmaların ilerleyişine etki eden her süreci film şeritleri gibi birbirine bağlar. Şerit akarken filmin anlattığı hikâyeyi izleriz, ama hikâyenin cereyan ettiği sahnenin, yani Lakatos'a göre dışsal, bize göre biricik olan tarihin, klasik fiziğin uzayı gibi tepkimez (inert) bir arkaplan değil, modern

göreliliğin uzay-zamanı gibi aktif bir maddi varlık olduğunu da gözleriz. Elbette böylesi bir gözlemi ifade etmek ve temellendirmek için, kendi yöntem kavrayışımızı ifade etmemiz gerekir ki, şimdilik buna girmeyeceğiz.

Bu noktada, Lakatos'un metodolojisinin ziyadesiyle kısa bir özetine başvurup, matematik felsefesine dair görüşleriyle arasındaki ilişkiyi ortaya koyabiliriz. Ayrıntılar için Lakatos (1989a), Lakatos (1989b) ve Olpak (2019) kaynaklarına başvurulabilir.

Şekil 6. Imre Lakatos, 1960
Kaynak: LSE Library

Bilim felsefesindeki çoğu soru ve tartışma, önermeleri veya kuramları konu alır. Bilimin veya bilimselliğin tarihi ve sınırları söz konusu olduğunda da önermeler veya kuramlar düzeyinde uslamlama yapan görüşler mevcuttur. Halen üniversitelerde temel doktrin olan (ama farkında olunmayan) mantıksal pozitivizm de, Kuhn'un sosyolojik tahlili de, Popper'in mantıksal sorgulaması da bu birimler üzerinden çalışır. Lakatos ise farklı bir unsur temel birim olarak kabul eder: Araştırma programı. Bir araştırma programı, bir dizi kuram, yardımcı fenomenolojik önerme, hesaplama teknikleri ve gözlemsel teknikler gibi unsurlardan oluşur. Bu unsurların kusursuz bir epistemolojik tutarlılık içinde olması beklenmez. Ancak, bir arada düzgün şekilde işleyerek, "kendi içinde tutarlı bir bilgi birikimi" oluşturabilmesi beklenir. Bir program, fazlaca yardımcı fenomenolojik önermeye ihtiyaç duymadan veya gerekçelendiremediği ama işe yarar önermelere (Lakatos'un ifadesiyle "ad hoc 3") fazlaca başvurmadan bu işlevi yerine getirebildiği sürece "ilerlemektedir"; değilse de "gerilemektedir". Yani programlar "doğru / yanlış" olarak sınıflandırılmaz; "ilerleyen / gerileyen" olarak sınıflandırılır. Programların barındırdığı unsurlar kendi içinde bir hiyerarşiye tabidir: Programın işleyişi süresince "sorgulanmaması tercih edilen" bir sert çekirdek (genellikle belirli bir kuram) etrafında, bu sert çekirdeğe dayanarak bilgi üretmeye yarayan yardımcı fenomenolojik önermeler (ve bazen başka kuramlar) ile gözlem ve hesaplama tekniklerinden oluşan bir "koruyucu kuşak" oluşturulur. Bu süreç

tek bir bilim insanının veya bir grubun tekil bir çalışmasıyla başlayıp bitmez; zamana yayılır ve çokça bilim insanının emeğini gerektirir. Emeğinden yararlanan bilim insanlarının hepsinin programa güveniyor olması da gerekmez; örneğin programı çürütmeye yönelik çalışmalar yapan bilim insanları da aslında programın oluşum ve gelişim süreçlerine dâhil olur. Programın oluşumu ve gelişimi esnasında bilim insanları çeşitli problemler formüle ederler ve bunları çözerler. Programın ilerleyip ilerlemediği, problem formüle etme ve çözme becerisinin devam edip etmediğine göre anlaşılır. Problem formüle etmek veya (daha ziyade) mevcut problemleri çözmek için çokça *ad hoc* 3 tür önermeye başvuran bir programın gerilemeye başladığını düşünmek makbuldür. Elbette bu karar da birden verilmez, zaman içinde bilimsel çalışmaların birikmesi ve bu birikimin belirli bir yönü işaret edecek kadar büyümesiyle ortaya çıkar. Bilimsel literatürdeki nicel birikim, bir programın niteliğinde kendini göstermiş olur.

Lakatos'un program kavramına verilebilecek (ve kendisinin de başvurduğu) klasik örnek, Newton'un kütleçekim programıdır. Newton'un hareket yasaları ve kütleçekim kuvveti hipotezi programın sert çekirdeğini oluşturur. Hesaplamaları yapabilmek için kullanılan hesap tekniği (diferansiyel kalkülüs ve yaklaştırma teorisi) ve gözlemleri yapmak için kullanılan optik bilgisi (geometrik optik) ile yapılan uslamlamalar da koruyucu kuşağı oluşturur. Newton'un kütleçekim programı uzunca süre pek çok astronomi problemini çözmüş olsa da bazılarını çözümsüz bırakmıştır. Örneğin Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerini açıklamakta son derece işlevli olmuş ancak Merkür'ün yörünge kayması olgusunu açıklayamamıştır. Bilim tarihi yazınında bu olgunun açıklanamaması genellikle "genel göreliliğe götüren ampirik bulgu" gibi anlatılır. Oysa Newton'un programının çözdüğü problemleri çözmediğini, çözemediklerini de çözemediğine ikna olmak bilim dünyasının birkaç yüzyılını almıştır! Dolayısıyla, bir programın çözdüğü problemler onu mutlak doğru yapmadığı gibi, çözemediği problemler de onu mutlak biçimde yanlışlayamaz. Sürekli bir gelişim içinde ve bilginin miktarını artıracak şekilde, birbiriyle çelişen hipotezler, anomaliler, fenomenolojik önermeler havada uçuşur; program hepsini işler, ve işlediği unsurlardan tutarlı bir bütün çıkarmaya devam edebildiği sürece de ilerler.

Lakatos'un metodolojisine dair verdiğimiz özet pek çok unsuru dışarıda bırakmış olsa da, matematiksel bilginin üretim sürecine dair kurduğu silsile ile araştırma programı kavrayışı arasındaki ilişkiyi göstermek için yeterlidir.

Peki, bu yaklaşım tarih yazımına nasıl bağlanır? Esasen, iki ana bağlantı noktası olduğunu söyleyebiliriz. Birinci bağlantı noktası, program kavramının kendisidir. Lakatos'a göre, yukarıda tarif edilen gelişim sürecini gösteren her türlü "bilgi üretme süreci" bir program olarak kavranabilir. Bir doğa bilimi alanında yapılan çalışma-

lar, felsefe çalışmaları veya tarih çalışmalarından programlar türetilir. Dolayısıyla, tarih yazımının kendisi de, bir program olarak icra edilir.

İkinci bağlantı noktası ise Lakatos'un tarih kavrayışıdır. Tarih yazımı, bir programın incelediği olguların ve kendi ürettiği önermelerin tarih içindeki gelişim seyri- nin mantığını izah edebilmelidir. Söz konusu izahın, programın kendi işleyişiyle de tutarlı olması beklenir. Basit bir örnek olarak yine Merkür'ün yörüngesi problemi ele alınabilir. Bu problemi Newton'un programının yanlışlandığı nokta olarak ele alan bir tarih yazımı, Newton'un programının çözebildiği problemleri nasıl çözebildiğini izah edemez; zira çözülebilen ve çözülemeyen problemlerin hepsi aynı nesne ve olgu grubuna dairdir. Aynı şekilde, Ay'ın hareketinin tam olarak izahı ile örneğin Satürn'ün yörüngesinin tam olarak izahı arasında belirli bir zaman geçtiği düşünülürse, bu zaman zarfında Satürn'ün yörüngesi probleminin bir yanlışlama olarak değerlendirilmesi veya değerlendirilmemesi neye göre karar verileceği açıklanamaz. Dolayısıyla, Merkür'ün yörüngesi problemini bir tür yanlışlama örneği olarak kavrayan bir tarih yazımı, Newton'un programının tarihsel gelişimini izah edememiş olur.

Peki tarih nasıl yazılmalıdır? Gezegenlerin hareketlerine dair pek çok tartışma yapılmış ve Newton'un programının bir noktadan sonra geçerliliğini yitirdiğini iddia edebilecek pek çok görüş ifade edilmiştir. Bir açıdan, Einstein'ın genel görelilik kuramı da bu görüşlerden bir tanesidir. Peki neden diğer görüşler değil de Einstein'ın görüşü yeni bir programa dönüşmüştür? Newton'un programı tamamen geçersiz kılınmış mıdır?

Lakatos'un tarih yazımına bakışı, iki rakip program arasındaki etkileşimi kavrayabildiği gibi, gerileyen programların ilerleyen bir yola yeniden nasıl oturtulabildiğini de anlayabilmektedir. İncelediğimiz örnekte, Einstein'ın genel görelilik programı, kütleçekimine yeni bir bakış açısı getirir. Bu bakış açısı, Newton'un programının başarılarını da başarısızlıklarını da izah etme yetisine sahiptir. Yani Newton'un programı, Einstein'ın programı içinde bir problem seti olarak ifade edilebilir, bu problemler çözülerek Newton'un başarıları ve başarısızlıkları izah edilebildiği gibi, Newton'un programında yer almayan özgün bulgular da önerilebilir. 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın geride kalan kısmında, fizik literatüründe bu akışın örnekleri birikmiş ve 2017 yılında kütleçekim dalgalarının ilk kez gözlenmesiyle zirveye ulaşmıştır. Bunun yanında, Newton'un programının, Einstein'ın programına bir yaklaştırma olarak hangi fiziksel koşullar altında kullanılabileceği de anlaşıldığından, söz konusu koşullara uyan problemlerde Newton'un programı kullanılmaya devam etmiştir; zira hesaplama usûlleri açısından Einstein'ın programına kıyasla çok daha basittir. Böylece, Newton'un programı, Einstein'ın programında koruyucu kuşağa yerleşmiş olur. Elbette, kendi felsefi temellerinden uzaklaştırılıp Einstein'ın felsefi dayanaklarına tabi kılınmış ve araçsal

bir değer atfedilerek yeniden formüle edilmiş biçimde. Yani, Einstein'ın programıyla uyumlu bir tarih yazımı, Newton'un programının tarih içindeki ilerleme ve gerileme sürecini, Einstein'ın programının sistematığı içinde rasyonel olarak yeniden kurgulayabilmektedir.

SONUÇ

Buraya kadar yaptığımız inceleme Lakatos'un yaşam öyküsü paralelinde bilim felsefesi anlayışının nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır. Bu yaşam öyküsü içerisinde farklı dönemlerde tarihsel materyalizmle farklı ilişkiler kurduğu görülmektedir. Metodolojisini olgunlaştırdığı dönemde artık tarihsel materyalizmden ve Marksizmden siyaseten kopmuş olduğu görülse de akademik açıdan geçmiş Marksist formasyonunu işler tuttuğu ve bundan yararlandığı göze çarpmaktadır. Geliştirdiği "bilimsel araştırma programlarının metodolojisi" kavrayışı Marksist bilim felsefesi açısından teknik ve tarihsel anlamda faydalanılabilecek bir zemin sunmaktadır. Her devrimci atılımda olduğu gibi Lakatos'un metodolojisinin bir adım ötesine geçmek onun çerçevesiyle diyalektik materyalist açıdan hesaplaşmayı gerektirir ve bu uğraş onun felsefesini kapsayarak aşmakla mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

- Bazhanov, V.A. (2008). "Dialekticheskiye osnovaniya tvorchestva I. Lakatos" [Dialectical foundations of I. Lakatos' thought], *Voprosy filosofii*, 2008, no. 9, pp. 147-157. (In Russian)
- Bazhanov, V.A. (2009). I. "Lakatos i filosofiya nauki v SSSR" [I. Lakatos and the philosophy of science in the USSR], *Epistemology & philosophy of science / Epistemologiya i filosofiya nauki*, 2009, vol. 19, no. 1, pp. 172-187. (In Russian)
- Dusek, V. (2015). Lakatos between Marxism and the Hungarian heuristic tradition. *Studies in East European Thought*, 67(1-2), 61-73.
- Gurka, D. (2006). A missing link: The influence of Laszlo Kalmar's empirical view on Lakatos' philosophy of mathematics. *Perspectives on Science*, 14(3), 263-281.
- Kutrovátz, G. (2002). Imre Lakatos' Hungarian dissertation. A documentation arranged by Gábor Kutrovátz. In *Appraising Lakatos* (pp. 353-375). Dordrecht: Springer.
- Lakatos, I. (1989a). Falsification and the methodology of scientific research programmes. Worral, J. ve Currie, G. (Ed.). *The methodology of scientific research programmes* (ss. 8-101). ABD: Cambridge University Press.
- Lakatos, I. (1989b). History of science and its rational reconstructions. Worral, J. ve Currie, G. (Ed.), *The methodology of scientific research programmes* (ss. 102-138). ABD: Cambridge University Press.
- Lakatos, I. (1976). *Proofs and Refutations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakatos, I. (2010). 1. Lectures on Scientific Method. In *For and against method* (pp. 19-112). University of Chicago Press.
- Lakatos, I., Feyerabend, P. (2010). 3. The Lakatos-Feyerabend Correspondence (1968-1974). In *For and Against Method* (pp. 119-374). University of Chicago Press.
- Long, J. (2002). The Unforgiven: Imre Lakatos' Life in Hungary. In *Appraising Lakatos* (pp. 263-302). Springer, Dordrecht.
- Magosh, M.G. (1994). *Vadfa. Múlt és Jövő Könyvek*.
- Motterlini, M. (2002). Professor Lakatos between the Hegelian devil and the Popperian deep blue sea. In *Appraising Lakatos* (pp. 23-52). Dordrecht: Springer.

- Olpak, M. A. (2019). Eleştirel bir Lakatos okumasına nereden başlamalı? *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2(3), 198-206.
- Palló, G. (1996). "Párhuzamok és metszéspontok: Lakatos Imre és Polányi Mihály" [Parallels and intersections: Imre Lakatos and Mihály Polányi]. *REPLIKA*, (23-24), 39-50. (In Hungarian)
- Ropolyi, L. (2002). Lakatos and Lukács. In *Appraising Lakatos* (pp. 303-338). Dordrecht: Springer.
- Şavk, O. (2019a). Euler'in çokyüzlü formülü. *Bilim ve Aydınlanma Akademisi*. Erişim tarihi: 5.12.2021 <https://bilimveaydinlanma.org/eulerin-cokyuzlu-formulu/>
- Şavk, O. (2019b). Euler'in çokyüzlü formülünün kanıtı. *Bilim ve Aydınlanma Akademisi*. Erişim tarihi: 5.12.2021 <https://bilimveaydinlanma.org/eulerin-cokyuzlu-formulunun-kaniti/>

FRANKFURT OKULU'NA VE TEMEL ÖNERMELERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Endam Köybaşı

Tıp Doktoru ve Psikiyatrist
İzmir
drendam@gmail.com

ÖZET

Frankfurt Okulu, 1920'li yıllarda, “doğru” Marksizm'i bulmak için Almanya'da başlayan entelektüel bir girişimler toplamının parçasıdır. İlk on yılında işçi sınıfının mücadele tarihi ve iktisadi süreçler gibi konuları çalışma alanı olarak seçer. 1930'larla birlikte çalışma başlıkları ağırlıklı olarak felsefe ve psikoloji olarak ağırlık kazanır ve okulun daha sonrasında ön plana çıkan isimleri bu dönemde çalışmalara dahil olur.

Marksist düşünsel akımlar içinde yer alsa da okul yeterli bir Marksizm okuması gerçekleştirmez; *sınıf savaşımı, tarihsel ilerleme, devrim, proletarya diktatörlüğü, emperyalizm* gibi kavramalar felsefi soyutlamanın yetersiz basamakları olarak görülür ve terkedilir. Okulun ağırlıklı görüşüne göre modern dünyada temel sorun insanın özgürlüğünü kısıtlayan baskıcı yönetimler ve toplumsal dokudur. Çoğunlukla bu durumun felsefi ve psikolojik kökenlerinin tartışıldığı çalışmalarda toplumsal kurtuluş adına bir önerme sunulmaz. Doğru teorinin geliştirilmesi, yeterli bir faaliyet olarak görülür.

Okulun teorik eleştirilerine hedef olan olgulardan birisi de pozitif bilimledir: Bilimin ağırlığının artması, toplumsal baskı mekanizmalarını arttırmakta, insanı doğaya yabancılaştırmakta, yaşamdaki anlam arayışına zarar vermektedir. İnsanlık ancak uygarlığı kuran bu bilimsel akli yadsıyarak özgürleşecektir. Okulun bu yaklaşımı genellikle “eleştirel teori” tanımlaması ile anılır.

Bu makalede Frankfurt Okulu, öne çıkan isimleri ve eleştirel teorisi eleştirel bir açıdan ele alınacaktır. Okulun bütünlüklü bir Marksizm kavrayışı geliştirmediği; siyasi devrim ve toplumsal kurtuluş fikrine karşı çıktığı; okulun kurucu düşünürlerinin politik her türlü faaliyete karşı olmalarına rağmen, özellikle Soğuk Savaş yıllarında, toplumsal muhalefet alanında anti-komünist ama “yenilikçi, özgürlükçü” adıyla anılan hareketlerin temel başvuru kaynağı olması değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Frankfurt Okulu, Eleştirel Teori, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm.

FRANKFURT SCHOOL AND THE CRITICAL THEORY: A CRITICAL REVIEW

ABSTRACT

The Frankfurt School was a part of an ensemble of intellectual initiatives that began in Germany in the 1920s to explore the “correct” Marxism. In the first ten years, the School focused on explorative subjects such as the history of the struggle of the working class, and economic processes as the main field of studies. With the 1930s, the study titles shifted mainly to philosophy and psychology, and prominent names of the school emerged as the leading names in the studies of this period.

Even though it is included in the Marxist intellectual movements, the School, which cannot carry out a sufficient reading of Marxism, eventually ignored concepts such as class struggles, historical progress, revolution, proletarian dictatorship, imperialism.

According to the School, the main problem in the modern world was the oppressive governments that restrict the freedom of people. In studies in which the philosophical and psychological origins of this situation were discussed, no proposition was presented in the name of social liberation. The development of the appropriate theory was seen as an adequate attempt.

One of the phenomena that was the target of the school's theoretical criticism was science, particularly positive sciences. The increase in the impact of science increases the social pressure mechanisms, alienates people from nature, and harms the search for meaning in life. Humanity would be liberated only by denying this scientific reason that established civilization.

As a result, Frankfurt School which never had a comprehensive understanding of Marxism and opposed the idea of political revolution and consecutive social liberation, became the main source of reference for innovative and libertarian movements in the field of social opposition, especially during the Cold War years, even though the school's founding philosophers were against any kind of open political activity.

Keywords: Frankfurt School, Critical Theory, Adorno, Horkheimer, Marcuse, Fromm.

GİRİŞ

Bu çalışma 1920'lerde kurularak asıl etkisini soğuk savaş yıllarında gösterecek olan Frankfurt Okulu'nu konu edinmektedir. Okulun resmi adı *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü*'dür ama okulun öne çıkan isimleri düşünsel faaliyetlerini "*Eleştirel Teori*" olarak tanımlamışlardır.

İşçi sınıfının mücadele tarihi, toplumların iktisadi yapıları gibi somut nesnel alanların araştırılmasıyla yola çıkan okul, 1930'lu yıllarda çalışmalarını felsefe ve psikoloji alanına yoğunlaştırdı. Marksizm'in bütünlüklü bir okumasından çok, özellikle Marx'ın 1848 Devrimi öncesi eserlerini referans alırlar ve okulun akademisyenleri teorilerinde Freud'un psikanalitik kuramından ya da Max Weber'den de yararlanırlar.

Okulun dikkat çeken bir diğer özelliği de kurulduğu ilk yıllarda sürece dâhil olan birkaç isim dışında siyasete mesafeli entelektüellerce kurulması ve faaliyetlerini de bu düzeyde yürütmüş olmasıdır. Kurucuların çoğu varlıklı ailelerin, geçim derdi olmayan, alanında "başarılı" çocuklarıdır. Bu köken nedeniyle, teorilerini bulundukları konfor alanını terk etmemek üzerine kurdukları, bunu rasyonalize ettikleri sonradan sıklıkla dillendirecektir.

Bunlara rağmen dünya solunda önemli bir ağırlığı bulunan okulun temel tezleri modern yaşamın güçlü bir "Marksist eleştirisi" olarak görülmektedir (Koçak, 1994).

KURULUŞ DÖNEMİ VE İLK ÇALIŞMALAR

Frankfurt Okulu, I. Dünya Savaşı ile açılıp, soğuk savaşla kapanan tarihsel aralığın ürünü olarak görülür. Okul, Marksist bir Alman aydın olan Felix Weil'in çabalarının ürünüdür. Marksizm içindeki çeşitli akımlara tartışma olanağı vererek *doğru bir Marksizme* uğraşma amacıyla başlayan toplantıların ilki 1922 yılı düzenlenir. Bu toplantı kayıtları "Marksist bir çalışma haftası" olarak geçer. Toplantının katılımcıları arasında Georg Lukács, Karl Korsch, Friedrich Pollock ve Karl Wittfogel gibi dönemin, özellikle de Alman coğrafyasının önde gelen Marksist isimleri bulunmaktadır (Slater 1998). İkinci bir çalışma haftası düzenlenmeyecek ama çalışmalar Frankfurt Üniversitesi bünyesinde oluşturulacak bir enstitü ile devam edecektir¹. 1923 yılında *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* ismiyle sürececek çalışmaların başına Carl Grünberg getirilecektir (Koçak 1998).

Grünberg, kendisini Ortodoks Marksist olarak tanımlayan iktisat ve toplum tarihçisidir. Enstitü kurulmadan önce işçi sınıfı mücadeleleri tarihini içeren bir arşiv çalışması bulunmaktadır. Açılış sürecinde kayda giren konuşmalarında Grünberg'in Marksizm'i felsefi soyutla-

malar toplamından öte somut dünya üzerine çalışması gereken tarihsel materyalist bir yöntem olarak gördüğü anlaşılmaktadır (Slater 1998).

1923-1933 yılları arasında Grünberg'in başkanlığı ile geçen sürede, Sovyetler Birliği'nde yer alan ve David Riazanov yönetimindeki *Marx-Engels Enstitüsü* ile bağlantı kurulur. *Marx-Engels Bütün Eserleri* çalışmasının ilk cildi, iki enstitünün ortak çalışmasıdır (Slater, 1998). Yine Frankfurt Okulu'ndan Friedrich Pollock'un 1927 yılında Sovyetler Birliği'ne giderek yerinde değerlendirmeler üzerinden yayınladığı *Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Planlama Deneyimleri: 1917-1927* adlı yapıtı da bu dönemde yayınlanır (Slater, 1998). Karl August Wittfogel ve Henryk Grossman gibi genç ve önemli isimlerin Marksist iktisat teorileri üzerinden hareketle yayınladıkları çalışmalar da bu dönemin ürünleridir (Slater, 1998).

Grünberg'in okula katılmadan önce editörlüğünü üstlendiği *Sosyalizm ve İşçi Hareketi Tarihi Arşivi*, enstitünün çalışmaları kapsamında akademik bir dergi olarak yayınlanmaya devam etmiştir. 1920'li yılların sonlarına doğru dergide felsefe, psikoloji tartışmaları da yer almaya başlayarak sonraki dönemin habercisi olmuştur (Slater, 1998).

Grünberg'in 1927 gibi başlayan sağlık sorunları dolayısıyla ile enstitünün fiili yöneticiliğini bir süre Friedrich Pollock yürütür ve 1930 yılında ise Max Horkheimer enstitünün yeni başkanı olarak atanır. Artık Enstitü'nün tarihinde Marksizme mesafeli ve Marksizm dışı kaynaklara daha net yönelen yeni bir dönem açılmaktadır. Bu dönemde çalışmalar *Toplumsal Araştırmalar* isimli dergiyle yayımlanacaktır (Koçak, 1998).

TEORİK TEMELLERİN OLUŞMA DİNAMİKLERİ

Horkheimer'in başkanlığıyla birlikte enstitünün çalışma başlıkları ve toplumsal konulara yaklaşım biçimi değişecektir. Tarih ve ekonomi çalışmalarından uzaklaşılacak, ilgi alanları temel olarak felsefe ve psikoloji üzerine yoğunlaşacaktır. Çalışmaların yeni katılımcıları arasında, sonrasında okulun düşünsel hattını sembolize edecek felsefeci Herbert Marcuse ve psikanalist Erich Fromm gibi isimler yer bulacaktır (Koçak, 1998). Ancak giderek artan Nazi tehdidi sonucunda kurum mal varlığını ve çalışmalarını 1932'de Paris'e aktarır ve 1935 yılında Paris'in Alman mültecilere yardım etmeyeceğinin ilanı ile okulun tüm üyeleri ABD'ye göç eder (Slater, 1998).

Önemli bir kısmı sürgünde ve savaş koşullarında geçecek olsa da 1930'lu yıllarda Horkheimer ve ABD'ye göç ile girilen yol, okulun sonraki dönemlerde adından söz ettirecek isimlerinin görüşlerini ve önemli çalışmalarını belirleyecek felsefenin temelini oluşturacaktır. ABD'de bulunduğu yıllarda enstitü çalışmalarını Columbia Üniversitesi bünyesinde sürdürür. *Felsefe ve Sosyal Bilim İncelemeleri* isimli dergi 1941 yılına kadar Almanca ve

¹ Bu dönemde Alman entelektüel dünyası, Marksizm ve psikanaliz arasındaki geçişkenlikler ve arayışlar için bkz.: Cihan, N (2020). *1920'ler Almanya'sında Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası*. Madde, Diyalektik ve Toplum, 3 (3): 213-221.

İngilizce olarak iki dilde yayınlanır (Koçak, 1998).

Horkheimer dönemi başlarında çalışmaların felsefi aklını oluşturacak aydınlardan biri olan Theodor W. Adorno, Enstitü'ye daha öncesinde katılmakla birlikte resmi üyeliği 1938 yılında gerçekleşir. Yine okulun en karamsar ve anti-Marksist çalışması olarak bilinen *Aydınlanmanın Diyalektiği* yapıtı bu dönemin ürünüdür (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Savaş yıllarını ABD'de geçiren okul çevresi, savaş sonrasında Federal Almanya hükümetinden geri dönüş için davet alırlar. Bu davet sonucunda Horkheimer, Adorno ve Pollock 1950'de Frankfurt'a dönerler. Enstitü, 1953 yılında, Almanya'da yeniden kurulur; genel müdürlüğünü yine Horkheimer üstlenir. 1955 yılında Adorno profesör unvanı alarak okulun resmi yöneticisi olur. Okulun diğer önemli isimlerinden Herbert Marcuse ve Eric Fromm ise ABD'de kalır (Koçak, 1998).

Bu tarihsel akışta okulun toplumsal mücadelelerdeki konumunu anlamak adına verilmesi gereken bir diğer bilgi de Marcuse'nin göç ettiği ilk yıllardan itibaren ABD Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başlamasıdır. Alman istihbarat dairesinde görevlendirilen Marcuse'nin bu görev dolayısı ile "CIA ajanı" olduğu söylentileri oluşmaktı².

Yine sınıflar mücadelesindeki konumlarını anlamak adına düşünülecek bir diğer not ise gerek Horkheimer gerekse de Adorno'nun, 1960'lı yıllarda yükselen öğrenci hareketlerine yönelik aldıkları karşıt tutumdur. Horkheimer yaşamının son yıllarında gençlerin taleplerini anladığını ve paylaştığını, uyguladıkları siyaset ve şiddet dolayısı ile onlara mesafeli olduğunu söyleyerek aradaki karşıtlığı gidermeye çalışsa da okulun teorik aklının kurucuları her fırsatta öğrenci hareketleri ile ne kendilerinin ne de teorilerinin bir ilişkisi olmadığını dillendirmişlerdir (Wolters, 2013). Bu mesafeli ve hatta karşıt tutumlarına karşın özellikle Marcuse ve Adorno 1968 ile birlikte Batı Avrupa'da şekillenen yeni solun düşünsel olarak en önemli referans kaynakları olacaktır (Çınar, 2020).

Sınıf mücadelesine ve 1968'deki öğrenci muhalefetine açıktan aldıkları cephe aslında şaşırtıcı değildir. Kuruluş yıllarında "doğru" Marksizm'i bulmayı amaçlayan okul, çalışmalarına işçi sınıfı mücadelelerinin tarihiyle ekonomik değerlendirmeleri ile başlasa da açıktan işçi sınıfı mücadelelerinin yanında hiçbir zaman saf tutmamıştır. Kurucuları da dâhil olmak üzere öne çıkan isim-

2 Marcuse'nin, 1940'larda ABD Dışişleri Bakanlığı Almanya istihbarat dairesinde çalıştığı ve bunun kendisi hakkında "CIA ajanı olduğu" suçlamalarına yol açtığı bilgisi farklı kaynaklarda yer alıyor. Örneğin Orhan Koçak'ın Horkheimer'in *Akıl Tutulması* kitabına yazdığı *Horkheimer ve Frankfurt Okulu* adlı, ayrı bir bölüm hacmindeki önsözde yer almaktadır (Koçak, 1998). Yanı sıra Marcuse'nin biyografisinin yer aldığı Wikipedia, Britanica gibi internet üzerinden açık erişim olanağı bulunan ansiklopedi kaynaklarında, kendisinin 1940'lı yıllarda dönemin ABD istihbarat ve savaş stratejileri dairelerinde (önce Office of War Information (OWI) ardından CIA'nin öncülü olarak sunulan Office of Strategic Services (OSS)) çalıştığı bilgisi bulunmaktadır. Bknz.: https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Marcuse#Biography.

lerinin neredeyse hiç birisi herhangi bir sol partinin çalışmalarına dâhil olmamıştır. Frankfurt Okulu'nun kuruluş çalışmalarında yer alan Lukacs ve 1950'li yıllarda, Enstitü'den uzaklaşmasından sonra Amerikan Sosyalist Partisi'ne katılan Fromm hariç tutulursa, Horkheimer'in Rosa Luxemburg'a duyduğu sempati ve Marcuse'in 1918 Devrimi öncesindeki çok kısa süren Sosyal Demokrat Parti destekçiliği dışında üyelerinin siyasi pratikleri oldukça kısıtlıdır (Slater, 1998). Bu mesafe teorik alanda Marksizm'in birçok kavramına karşı da gözlenebilir. Horkheimer dönemi ile şekillenen okulun temel felsefesi *Aydınlanmanın Diyalektiği* ve *Akıl Tutulması* (Horkheimer, 1947 [1998]) isimli yapıtlarda kendisini açığa çıkarır.

ELEŞTİREL TEORİ'NİN TEMEL TEZLERİ

Marx'ın felsefe ve filozoflar üzerine en temel ve en belirleyici görüşü olarak kabul edilebilecek olan "asıl olanın dönüştürücü faaliyet olduğu" tezi³ okulun teorisyenleri tarafından görmezden gelinmekle kalmamış aksine bilerek bu teze karşı argümanlarla "düşünme faaliyetinin" birincilliği okulun teorisinde ön plana çıkarılmıştır. *Aydınlanmanın Diyalektiği* ile temel olarak aktarılabilecek olan, aydınlanma üzerine *düşünmektir*. Bu düşünme faaliyetinin en temel önermesi ise "aydınlanmanın mitolojiye geri dönmek" olduğu tezidir (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Adorno ve Horkheimer için aydınlanmanın en başından beri hedefi insanı doğadan duyduğu korkudan arındırmaktır. Odius'un sfenks bilmecesine cevap olarak verdiği "somut insan"⁴ aydınlanmanın merkezi olarak düşünüldü. Söylencenin kurulması ile uzaklaşılan animizm ve içerdiği büyüsel ritüel gibi öğeler korkuyu yatırtırsa da insanı doğadan uzaklaştırarak yabancılaşmaya yol açtı. Çünkü söylence-mit ile kurulan aydınlanma insanı manadan uzaklaştırmış oldu (Adorno ve Horkheimer, 1944 [2014]).

Bunlara ek olarak, bilim, özellikle de pozitif bilim, doğa üzerinde zaten artık kurulmuş olan erki arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Sayılabilir, yararlanılabilir olmayan her şey kuşkulu hale gelerek gündelik yaşantıdan uzaklaştı. Doğayla değerler üzerinden ilişki kuramızı sağlayan doğaüstü ruhlar yitirilmiştir. Buna göre tüm nesneler artık kendisi için değil insan ve dolayısı ile bilim için nesneler haline gelmiştir (Adorno ve Hork-

3 "Bugüne kadar filozoflar dünyayı sadece düşündü; aslanan onu dönüştürmektir." Marx'ın düşünsel gelişimi, tarihsel materyalizme doğru değişirken oluşturduğu Feurbach Üzerine Tezler'in 11.

4 Antik efsaneye göre Thebai kentine geri dönen Oedipus kenti üstündeki beladan kurtarır. Bu bela bir Sfenks heykelidir ama Sfenks yolcuları gözetleyip, her birine bilmecesini sormaktadır. Bilemeyenleri ise parçalamakta ve yemektir. Thebaililer her gün agoraya toplanarak bilmecenin cevabını bulmaya çalışırlar, kralları yeni öldürülmüş olduğundan kendilerini sfensten kurtaracak olan kimseye sitenin tahtını da söz verirler. Oedipus oradan geçerken bilmecesi ona da sorulur: "O hangi yaratıktır ki bir süre dört ayak üzerinde, bir süre iki, bir süre de üç ayakla yürür ve de, doğa yasalarına aykırı olarak, ayakları en çok olduğu zaman güçsüzdür?" Oedipus söyle bir düşünür ve yaratığın insan olduğunu söyler. İlk çocukluğunda insan dört ayağı üzerindeydi, emekler, daha sonra da iki ayağı üzerinde yürür, nihayet yaşlanınca da bir sopaya dayanır. Sfenks sorusunun çözülmesiyle intihar eder. Bknz.: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Oedipus>.

heimer, 1944 [2014]). Animizmde bir olan düşünce ve nesne, mit ile birbirinden ayrılmış, bilim ile de birbirlerinden iyice uzaklaşmış, dünyaya hükmetme olasılığı ve arzumuz artık gerçekçi bir egemenliğe dönüşmüştür.

Aydınlanma, mitos ve bilim arasında olduğu var sayılan özdeşlik üzerinden kurulan “anlamını yitiren toplum” anlatısı bu sefer din, felsefe ve özellikle bilimin işlevi üzerinden *Akıl Tutulması*’nda da tekrarlanır (Horkheimer, 1947 [1998]). Bu çalışmada akıl, nesnel ve öznel olmak üzere iki alt başlıkta incelenir. Nesnel akıl, insan dışında hakikatin bir parçasıdır; adalet, mutluluk, doğruluk gibi sabit değerleri içerir. Öznel akıl ise kişinin bu nesnel akla uyumunu sağlayacak olandır. Akıllı olmak amaçları anlama ve belirleme işlevidir; öznel aklın çeşitli belirlenimlerle yürüttüğü bir işlevdir (Horkheimer, 1947 [1998]).

Horkheimer’e göre tarih içerisinde öznel aklın nesnel akılla ilişkisini sağlayan öğelerden ilki *dindir*. Din, bir dönem tanrılara ait olup sonrasında ideallara dönüşen özgürlük, adalet gibi soylu değerlere uyumu sağlamıştır. Sonrasında bu işlevi yürütecek olan felsefe bu değerleri kaldırmak için değil sürece rasyonel bir temel kazandırmak üzere görev üstlenecektir (Horkheimer, 1947 [1998]).

Çağımızda ise pozitivizm ve aynı anlama gelmek üzere “bilim”, nesnel akıl ile öznel aklın bağlantısızlığını vurgulamaktadır. Bu bağlantısızlık öznel aklı nesnel akıldan uzaklaştırırken, artık kişisel çıkarların ön planda olduğu biçimsel bir akıl türü oluşmaktadır. Artan toplumsal iş bölümü tinsel yaşantıya da yansarak bireyselleşmeyi derinleştirecek, insanları birbirinden ve değerlerden uzaklaştıracaktır (Horkheimer, 1947 [1998]). Tüm bunlara ek olarak, günümüzde genel nesnel değerler kalmamış, tek otorite olarak olguları sınıflayabilen, olasılıkları en doğru şekilde hesaplayabilen bilim edimi bunların yerini almıştır.

Düşünme eylemi anlamıyla felsefenin itibarını yeniden kazandırma faaliyetleri olarak görülebilecek bu çalışmalar, modern çağın eleştirisini sunarken hedefe bilimi özellikle de pozitif bilimleri oturtmuştur. Ancak bilimin de tıpkı felsefe gibi, din gibi ya da hukuk gibi bir “üst yapı” kurumu olduğuna dair temel Marksist önermeyi reddetmişler ve söz konusu yapıları bağımsız gelişim dinamikleri varmışçasına tartışmışlardır. Toplumlara ve tarihi devindiren esas unsurun sınıflar mücadelesi olduğu, bu mücadelede egemen sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda toplumun her türlü pratik faaliyetine yön verebildiği tezi de temel teoride yerini alamayınca, basit gözlemlerle de ulaşılabilecek “bilimin insanlığın yıkımı adına da kullanılabileceği” doğru önermesi “bilim insanlık için yıkıcıdır” şeklinde idealist bir teze dönüşmüştür.

İnsanlığın günümüzde yaşadığı olumsuzlukları tarif etme sürecinde sınıflardan uzak duran Okul, müdahale

etme sürecini de eleştirme faaliyeti ile sınırlı tutmuştur. Toplumu anlama ve dönüştürme faaliyetini akademik, felsefi bir uğraşa indirgeyen bu temel yaklaşım, Frankfurt Okulu’nun tezleri arasına bu çalışmalar ile oturtulmuştur. Olup bitenlere dair geliştirilecek felsefi bilincin yaşananları tersine çevirme konusunda yararlı olabileceği düşünülür; ancak, Horkheimer’a göre sorunu oluşturan temel güç *akıldır* ve bundan sonra aklın yapabileceği en iyi şey kendini yadsıması olacaktır (Horkheimer, 1947 [1998]).

Sonraki çalışmalarına ayrılarak devam edecek olsa da ilk birikimini Frankfurt Okulu ile oluşturan ve “Yeni Sol” un önemli teorisyenlerinden olan Marcuse de aynı önermeleri farklı anlatımlarla sunar. Marcuse için de “baskıcı iktidarlar” temel sorundur. Bilim ve teknoloji de toplumsal baskı aracı olarak işlev görerek yabancılaşmayı arttırmaktadır (Marcuse, 1955 [1968a]). Bu teorik bakışta burjuvazi ve proletarya temel sınıflar olarak görünse de tarihsel dönüşümün temel araçları değildirler. Baskıcı uygulamalar karşısında her türlü özgürlük mücadelesi için desteklenebilir olsa da birincil olan “zamanın aklının özgürlükler çerçevesinde eleştirilmesi” ile kurulacak yeni düşünme biçiminin oluşturulmasıdır (Marcuse, 1964 [1968b]).

Marcuse’ye göre uygarlık mutluluğa karşıdır. Freud’un psikolojik dinamikleri açıklamak üzere geliştirdiği haz ve gerçeklik ilkeleri arasında çatışma olduğu, aradaki çatışmayı yatıştırmak üzere dürtülerin bastırıldığı ve bunun hoşnutsuzluk yarattığı tezi, toplumsal süreçleri açıklamak üzere devralınmıştır (Marcuse, 1964 [1968b]). Oluşturulan toplumsal baskı mekanizmaları ile insanların temel gereksinimlerini doyurmaya yönelik yaşantıları engellenir. Uygarlığı devindiren temel çelişki burada aranır. Kurtuluş da baskıcı yönetimlere karşı yükseltilecek cinsel ve kişisel özgürlük talepleri ile aranacaktır. Onun için *hayal dünyasının en aşırı fikir ve niteliklerine, gerçek içinde yer vermek, bunları gerçekleştirmeye çalışmak yeni, devrimci, ilerici bir tutumdur* (Marcuse, 1955 [1968a]).

Freud’un psikanalitik kuramından devralınan tezler sadece Marcuse’de değil okulun neredeyse tüm yazarlarında fazlasıyla rağbet görecektir. Fromm gerek enstitüden ayrıldığı zamana⁵ kadar ve gerekse daha sonrasında bu tezlere üretimlerinde en çok ağırlık veren isimlerden birisi olur. Okulun toplumsal dinamikleri kavrama çabasında kullanılan yapıtlarından birisi olan *Otoriter Kişilik* çalışmalarının ilk yıllarında⁶ Marcuse ile birlikte Fromm da yer alacaktır.

Marksist ve psikanalitik tezleri birleştirme çabası güden Fromm her iki kuramı da “özgün” bir şekilde yo-

5 Eric Fromm, 1939’da Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’nden ayrılmıştır.

6 Frankfurt Okulu ve en önemli temsilcilerinden Adorno’nun başını çektiği bir gurubun yapmış olduğu, otoritenin kişilik ve önyargılar üzerinde etkilerinin araştırıldığı, psikanalitik yöntemin kullanıldığı *Otoriter Kişilik* üzerine olan çalışmalar: Adorno, T. W. (2017) Otoriter Kişilik Üzerine - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri (çev. Doğan Şahiner). Sel Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı.

rumlayacaktır. Marx'ın ve Freud'un insanların yaşantılarını "yanılsamalar" üzerinden kavradığını, her ikisinin de doğruları kavrayarak insanların özgürleşeceklerini düşündüklerini iddia eder. Fromm'a göre her ikisinde de insancılık ortak olan temel diğer değerdir; insan doğası hem Marx hem de Freud'da "iyi" olarak görülmüştür. Buradan hareketle Fromm için akıl, bu iyi doğayı soysuzlaştıran bir işlev görmekte olup, doğal dürtülerin hakkını savunmak da insanlığın özgürleşmesinin en temel aracıdır (Fromm, 1962, [1989]).

ELEŞTİREL TEORİ'NİN ELEŞTİRİSİ

Perry Anderson'un Avrupa'da Marksist düşüncenin gelişim dinamiklerini incelediği çalışmasında Frankfurt Okulu da kendisine kapsamlı bir yer bulur. Anderson'a göre Okul Marksizm'in işçi sınıfı hareketlerinin gerilediği bir dönemde siyaset dışı bir düşünsel faaliyet olarak doğmuştur (Anderson, 1976 [2019]). Gerçekte de Okul, işçi sınıfının mücadelelerinin tarihini ve güncel görünümünü asıl çalışma konusu olarak seçtiği ilk çalışma yılları da dâhil olmak üzere akademik çalışmaların ötesine geçmemiş ve sonrasında da bunu aşma niyeti de göstermemiştir. İlk dönemde, özellikle Avrupa'da devrimin geri çekiliş yıllarında Marksizm ve sosyalizm mücadelesi ile kurulan bağ, 1930'larda belirginlik kazanan karşı-devrimci süreçle birlikte hızlıca yerini egemen düşüncenin farklı bir versiyonunun üretimine bırakmıştır.

Okulun temel felsefi çerçevesinin çizildiği yıllarda siyaset dışı gittikçe gün yüzüne çıkmış, kuruluş amacı olan "doğru Marksizme ulaşma çabaları" doğru felsefeyi bulma amacına dönmüştür. Marksist kavramlar üretimlerde yer bulsa da bütünlüklü Marksist bir bakış yerine 1848 öncesi Marx'ın yapıtlarına ağırlık verilmiştir. Çalışmalarda en çok yer bulan kavram "yabancılaşma" olmuştur. Marksizm'i toplumun anlaşılmasında ve dönüştürmesinde biricik bilimsel teorik araç haline getirecek, işçi sınıfının ideolojisi olma özelliği katarak onu kitlelerle buluşturacak olan "asıl olan değiştirmektir" tezi yok sayılmıştır.

Marx'ın geliştirdiği tezler okulun teorik faaliyetlerinde sınırlı bir düzeyde özellikle gençlik dönemi çalışmaları ile yer bulmuştur. Marksizm'in kavramları arasında yer alan *sınıf savaşmaları*, *devrimci sınıf*, *egemen sınıf*, *tarihsel ilerleme*, *proletarya diktatörlüğü* gibi temel tanımlamalar neredeyse hiç geçmemiştir. Aynı şekilde Engels'in gerek kendisi gerek teorik katkıları görmezden gelinmiş, zaman zaman da kaba maddeci bulunarak eleştirilmiştir. Bu eleştiri de okulun Marksist teoriye olan mesafesini gösterir bir başka veridir.

Kurumun fiilen ABD'ye göçü, kurumun teorisyenlerinin, örgütlü işçi sınıfı hareketlerinden ve sosyalizm mücadelesinin enerjisinden uzaklaşmasına neden olacak; Marksizm'le olan mesafelerinin daha da açılmasına yol açacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise okulun bir kısmı Almanya'ya dönerken bir kısmı ABD'de kalmıştır. Her iki kol, teorik olarak benzerliklerini korusa da pra-

tik siyasi faaliyetler açısından farklılaşmıştır ve genellikle anti-komünist bir tavır etrafında dolaşmışlardır.

ABD'de kalan Marcuse ve Fromm ince ayrıntılarda farklılaşan ancak temelde benzeşen "özgürlükçü" önermelerle, işçi sınıfının devrimciliğini merkeze koyan toplumsal kurtuluş hareketlerine karşı argümanların şekillenmesini ve güçlenmesini sağlamış, "Yeni Sol" akımların teorisinin gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir.

Almanya'da çalışmaya ve yazmaya devam eden Horkheimer ve Adorno ise yaşamlarının sonuna kadar teorilerinin herhangi bir siyasal faaliyetin kılavuzu olarak anılmasını tercih etmemişlerse de felsefi önermeleri, benzer şekilde, toplumların işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşebilecek olası devrimci dönüşümlerinin önüne çıkan düşünsel engeller olarak ideolojiler alanındaki yerlerini almışlardır.

Tom Bottomore'a göre Frankfurt Okulu, kuruluşundan itibaren Korsch'un⁷ da etkisiyle Marksizm'i tarihsel materyalizmin yapılandırılması öncesi, genç Hegelci haliyle algılamış ve eleştirel bir felsefe kurmayı yeterli görmüştür. Okul, Marx'ın tarihselci anlayışını ve ekonomik analizlerini ise görmezden gelmiştir. Sınıf ve devrim kavramlarını yok sayan Okul, kapitalizmi de sosyalizm deneyimlerini de uygarlığın eşdeğer parçaları olarak kavramıştır (Bottomore, 1984 [2016]).

SONUÇ

Frankfurt Okulu, yola "doğru" Marksizme ulaşma amacıyla çıkmış bir tartışma platformu fikridir. Temel yönelimleri içinde toplumsal dinamikleri anlamak yer almakla birlikte işçi sınıfı ile politik bir bağ kurma ihtiyacı merkezi bir yer işgal etmemiştir. Üretimleri de yaklaşımları da akademik bir faaliyet çerçevesinde sınırlı kalmıştır. Düşünsel alanda ortaya çıkan sonuçlar, sınıflar mücadelesinin gelgitleri içinde Marksizm'le mesafeli, karamsar, idealist önermeler toplamına dönüşmüştür.

Sınıf savaşmaları, modern zamanlarda sürmektedir; hatta daha çetin halleriyle birlikte sürmektedir. Marksizm'in en temel önermesi olan, devrimci sınıfın öncülüğünde gerçekleşecek bir toplumsal dönüşüm fikrine karşı çıkan her düşünsel akımın başına gelen, haliyle Frankfurt Okulu'nun başına gelmiştir. Devrimci sancılar içindeki Almanya'da yola çıkan Okul, devrimin geri çekilmesiyle birlikte ideolojiler alanında karşı devrimci ve felsefi olarak da idealist bir zemine yuvarlanmıştır.

KAYNAKLAR

Adorno, T. W. (2017). *Otoriteryen Kişilik Üzerine - Niteliksel İdeoloji İncelemeleri* (çev. Doğan Şahiner). İstanbul:Sel Yayıncılık, 1. Baskı.

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (çev. Nihal Ülner, Elif Öztarhan Karaoğlu). İstanbul: Kabaalci Yayınevi, 2. Baskı.

7 Karl Korsch (Ağustos 15, 1886 – Kasım 21, 1961) Alman Marksist teorisyen. 1920'li yıllarda György Lukács ile birlikte Batı Marksizmi'nin temelini atan en önemli figürlerden birisidir.

- Anderson, P. (2019). *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler* (çev. Bülent Aksoy). İstanbul: Birikim Yayınları, 2. Basım, 1. Baskı.
- Cihan, N. (2020). 1920'ler Almanyası'nda Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 213-221.
- Çınar, A. (2020). 1968'in asıl sırrı neydi? *Gelenek*, 149: 115-137.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi* (çev. Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1989). *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum* (çev. Necla Arat). İstanbul: Say Yayınları.
- Horkheimer, M. (1994). *Akıl Tutulması* (çev. Orhan Koçak). İstanbul: Metis Yayınları, 2. Baskı.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Herbert_Marcuse#Biography. (Son erişim: 28.11.2021)
- Koçak, O. (1994). Önsöz: Horkheimer ve Frankfurt Okulu – [*Akıl Tutulması, Max Horkheimer* içinde]. Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Marcuse, H. (1968a). *Aşk ve Uygarlık: Freud Üzerine Felsefi Bir Araştırma* (çev. Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayıncılık.
- Marcuse, H. (1968b). *Tek Boyutlu İnsan* (çev. Seçkin Çağan). İstanbul: May Yayıncılık.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve Önemi - Marksist Bir Yaklaşım* (çev. Ahmet Özden). Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Wolters, E. (2013). Letters Between Adorno and Marcuse Debate 60s Student Activism. *Critical Theory*. <http://www.critical-theory.com/letters-adorno-marcuse-discuss-60s-student-activism/> [Erişim tarihi: 22.11.2021]

PSİKANALİTİK TEORİ 20. YÜZYILDA NEDEN VE NASIL ETKİLİ OLDU?

Tolga Binbay

Doç. Dr., Psikiyatri Anabilim Dalı
Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
tolga.binbay@deu.edu.tr

ÖZET

Sigmund Freud ve psikanalitik teorinin cenazesi 20. yüzyıl boyunca birçok kez kaldırıldı ama mevtta her seferinde mezarından çıkıp geri geldi. Freud düşüncesi ne öldü ne de unutuldu: tam tersine günümüzde yeni bir canlanma, yeniden dikkat çekme dönemi yaşadığı bile söylenebilir. Bu canlanma, klinikten çok özellikle sosyal bilimlerde ya da eleştirel teoride gözlenebilir. İnsanlar Freud'u ve zihnin işleyişine (ve hatta insanın insan olma sürecine, tarihe, topluma) dair geliştirdiği teoriyi hâlâ merak ediyorlar, öğrenmek istiyorlar ve orada açıklamalar arıyorlar.

Psikanalitik teori 20. yüzyıldaki düşünsel mücadelede iz bırakarak, bir yerlere kök salarak çıkmasaydı bugün özellikle siyasal eleştirinin içinde yeni bir canlanma yaşaması da pek mümkün olmazdı. Bu nedenle psikanalitik teorinin bugünkü bir türlü "ölüp gitmeyen" yerini geçen yüzyıla, 20. yüzyıldaki gelgitlere borçlu olduğunu söyleyebiliriz: hem psikiyatride hem siyasette hem toplum bilimlerinde hem de kültür-sanatta.

Bu makalenin temel amacı, psikanalitik teorinin 20. yüzyıl boyunca psikiyatride ve sosyal bilimlerde nasıl bir yer edindiğini tarihsel bir bağlam içinde incelemek ve hatırlatmak. Psikanalitik teorinin psikiyatriden psikolojiye siyaset bilimlerinden sosyolojiye, özellikle "alternatif" düşünce dünyasında nasıl olup da "bu kadar" tuttuğunu tartışmak. Makale, psikanalizin 20. yüzyıldaki merkezi düşünsel yeri iki özelliğinin önemli olduğunu savunmaktadır. Buna göre birincisi, psikanaliz zihin işleyişine dair bütüncül, özgün ve "işe yarar" bir açıklama getirdi. İkincisi psikanaliz özellikle Batı düşünce dünyasında eksikliği duyulan "büyük düşünce" ihtiyacına denk geldi..

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Felsefe, Siyaset, Toplum Bilimleri, Psikiyatri, Psikoloji.

HOW DID PSYCHOANALYTIC THEORY BECOME INFLUENTIAL IN THE 20TH CENTURY? AND WHY?

ABSTRACT

Sigmund Freud and psychoanalytic theory were buried many times throughout the 20th century, but the corpse came back from the grave each time. Freud's thought is neither dead nor forgotten; on the contrary, it can even be said that today it is experiencing a new revival, a period of renewed attention. This revival can be observed especially in social sciences or critical theory rather than clinical. Lots of people are still curious about Freud and his mind theory (and even the process of being human, history, society); they still want to learn and look for explanations there.

If psychoanalytic theory had not emerged from the intellectual struggle in the 20th century, it would not have been possible for it to experience a new revival, especially in political criticism. For this reason, we can say that psychoanalytic theory owes its current "undying" place to the last century, to the tides of the 20th century: both in psychiatry, politics, social sciences, and culture-arts.

The main purpose of this article is to examine and remind in a historical context how psychoanalytic theory gained a place in psychiatry and social sciences during the 20th century. To discuss how psychoanalytic theory is "so much" in the world of "alternative" thought, from psychiatry to psychology, from political sciences to sociology. The article argues that two features of psychoanalysis' central intellectual place in the 20th century were important. Accordingly, first, psychoanalysis provided a holistic, original, and "workable" account of mind functioning. Second, psychoanalysis coincided with the need for "big thought", which was especially lacking in the Western world of thought.

Keywords: Psychoanalysis, Philosophy, Politics, Social Sciences, Psychiatry, Psychology.

1 993 yılında Amerikan haftalık haber dergisi Time kapağına Sigmund Freud'u taşır ve sorar: "Öldü mü?"¹ Ölüp ölmediği sorgulanan sadece Freud değildir; sorgulanan temel olarak psikanalizdir; daha doğrusu Sigmund Freud isminin işaret

ettiği (ve oldukça geniş bir alanı kaplayan) düşünceler ve iddialar toplamıdır. Psikanalizin "ölüp ölmediği" sorusunu ilk kez gündeme getiren ise Time dergisi de değildi; ama mesele hep başka yerde olagelmisti zaten: 20. yüzyıl boyunca özellikle de egemen düşünce dünyası içinde önemli bir yer kaplayan Freud düşüncesi için defalarca cenaze ilanı verilmesine rağmen psikanaliz

¹ Time, 29 Kasım 1993, <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19931129,00.html>.

bir türlü ölmemiştir, ölmemektedir de. Keza, Time dergisi bu kapakla çıktıktan sonra aradan geçen zaman içinde Sigmund Freud ve psikanalitik teorisinin cenazesi 21. yüzyılda da yeniden ve yeniden kaldırıldı ama mevta her seferinde mezarından çıkıp geri geldi. Freud düşüncesi ne öldü ne de unutuldu, tam tersine günümüzde yeni bir canlanma, yeniden dikkat çekme dönemi yaşadığı bile söylenebilir ve bu canlanma klinikten çok özellikle sol yönelimli sosyal bilimler alanında ya da eleştirel teorilerde gözlenebilir. Google’da yapılacak basit bir tarama bile psikanalitik teorisinin 21. yüzyılın ilk çeyreğinde yeni bir geri dönüş yaşadığını kolaylıkla ortaya koyabilir². İnsanlar Freud’u ve zihnin işleyişine (ve hatta insanın insan olma sürecine, tarihe, topluma) dair geliştirdiği teoriyi hâlâ merak ediyorlar, öğrenmek istiyorlar ve orada açıklamalar arıyorlar. Halen!

Bu yöneliş bir tesadüf mü? Açıkçası pek değil. İnsanlar nereden gelip nereye gittiklerini merak ettikleri yeni bir dönem yaşıyorlar ve bu arayış teoride de çeşitli kapıların yeniden çalınmasına, aralanmasına vesile oluyor. Ama psikanalitik teori 20. yüzyıldaki düşünsel mücadelesinden, yolculuğundan iz bırakarak, kök salarak çıkmasaydı bugün özellikle siyasal eleştirinin içinde yeni bir canlanma yaşaması da pek mümkün olmazdı. Psikanalitik teorisinin temel yerini bulacağımız yer orası, yani. Bu nedenle psikanalitik teorisinin bugünkü bir türlü “ölüp gitmeyen” yerini geçen yüzyıla, 20. yüzyıldaki gelgitlere borçlu olduğunu söyleyebiliriz: hem psikiyatride hem siyasette hem toplum bilimlerinde hem de kültür-sanatta.

İşte bu makale, psikanalitik teorisinin 20. yüzyıl boyunca psikiyatride ve sosyal bilimlerde nasıl bir yer edindiğini tarihsel bir bağlam içinde incelemeyi, hatırlatmayı amaçlamaktadır. Ve psikanalitik teorisinin psikiyatriden psikolojiye siyaset bilimlerinden sosyolojiye, özellikle “alternatif” düşünce dünyasında nasıl olup da “bu kadar” tuttuğunu tartışmayı hedeflemektedir.

PSIKANALİZ: KÖKENLER VE ORJİNALLİK

Tarihin özü süreklileşmiş bir değişimdir ama dikkatli bir göz tarih içindeki gelgitleri, içe kapanmaları ve açılmaları görebilir. Psikanalizin ortaya çıktığı ve yayıldığı dönem de hem bir içe kapanma hem de büyük bir canlılığı içeren bir dönemdir. 1890’lardan ve hatta 1870’den 1930’lara uzanan bir dönemden bahsediyoruz. Avrupa’nın büyük toplumsal değişimler, sıkışmalar, büyük buluşlar ve savaşlarla sarsıldığı ama bir yandan da *dolce vitanın*, tatlı hayatın göz kırptığı bir dönemden (Roudinesco, 2014: 13, 115). Bilimde, özellikle de temel bilimlerde günümüze de şekil veren isimlerin ortaya çıktığı yılları içerir bu dönem. Dönemin altüst etkisi hemen her alandadır: Fizikten psikolojiye, toplumsal düşünceden devrimci arayışlara. Hem 19. yüzyılın egemen

düşüncesi ile hesaplaşma vardır hem yeni ve devrimci olanın doğuşu hem de temkinlilik (Hughes 1958: 18-19); hepsi bir aradadır. Freud’un insan zihninin işleyişine dair oluşturmaya başladığı teorisinin arka planında 1890’lardan 1930’lara uzanan, çok canlı ve renkli bir teorisyenler-pratisyenler kuşağı vardır: İçinde Max Weber’in, Emile Durkheim’in ve şimdilerde ancak meraklısının hatırladığı (Jean-Martin Charcot, Wilhelm Wundt, Joseph Breuer, Emil Kraepelin, İvan Pavlov, Santiago Ramón y Cajal), unutulup gitmiş ya da unutulmaya yüz tutmuş isimlerin (Benedetto Croce, Vilfredo Pareto, Henri Bergson, Georges Sorel, Wilhelm Dilthey) ve iz bırakanların (Lenin’in, Gramsci’nin) yer aldığı bir kuşaktır bu (Hughes 1958: 21). Çok özgün; geçmişle köklü bir hesaplaşma içinde; vaadi ve umudu da bol; heyecan dolu ama nereye gittiğini kestirmekte zorlanan bir kuşaktır söz konusu olan.

Bu anlamda psikanalitik düşünce her ne kadar zihnin işleyişine ve insanın ne olduğuna dair yenilikçi, özgün fikirler ve iddialarla dolu olsa da 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın hemen başında şekillenen ve düşünce dünyasında da sıkça tartışılan fikirlerin bir parçasıdır. Orijinal olduğu kadar kendi döneminin damgasını da taşır. Örneğin bilinçdışını, dürtüleri ve libidoyu aynı terimlerle ya da anlamla olmasa da psikiyatri içinde başka isimlerde (örn. Charcot, Kraepelin, Breuer) ve genel düşünce dünyasında da örneğin Friedrich Nietzsche’de, Bergson’da bulmak mümkündür (Hughes 1958: 94-104; Bouchara ve ark., 2010; Lepoutre 2018). Ya da psikanalizin işaret ettiği antropolojiyi, toplumsal olana dair kötümserliği ya da en azından topluma dair çok da vaatkar olmamayı Durkheim’da, Sorel’de de bulabiliriz (Hughes 1958: 120-141). Ancak yine de psikanalitik düşünce 20. yüzyılın ilk günlerinden itibaren hem psikiyatri içinde hem de sanat/siyaset dünyasında kısmi bir temkinlilikle karışık bir heyecanla karşılanmıştır.

Psikanaliz, teorik anlamda hem egemen düşünce dünyası içinde hem de muhalif düşünceler içinde çok erken dönemden itibaren ilgi çekmiştir. Freud’un henüz ikinci kitabı olan ve özellikle bilinçdışının günlük yaşamdaki işaretleri olarak kodladığı süreçler, hatalar, takılmalar (parapraksi) üzerine yazdığı kitabı *Gündelik Hayatın Psikopatolojisi* örneğin çok tutacak ve kısa sürede baskı üstüne baskı yapacaktır. Freud’un yazdıkları, makaleleri kısa sürede farklı dillere çevrilecektir. Büyük dünya savaşı öncesi dönemde psikanaliz Avrupa’da sınıf mücadeleleri zemininde yaşanan değişimlerin, arayışın, heyecanın ve giderek tırmanan gerilimlerin arasına düşecektir: Ve kendisi ana akım psikiyatri içinde şarlatanlıkla, Yahudi mistikliğiyle damgalanırken bir yandan da insan, toplum ve tarihe dair köklü yanıtlar sunmaya başlayacaktır.

20. yüzyılın ilk döneminde, Avrupa’da sınıf mücadeleleri açık bir savaş ve paylaşım halini almadan önceki bu kısa dönemde psikanaliz özellikle genç bir psikiyatrist, psikolog ve düşünürler topluluğu üzerinde etkili ola-

2 Klinik kısmı ise teorik/eleştirel psikanaliz kadar canlı değil. Evet, halen enstitüler, kurumlar ayakta; halen yeni analistler yetişiyor ama özellikle Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da birçok Enstitü ya kapanıyor ya da yeni analist adayı bile bulamıyor. Psikanalize olan klinik ilgi Türkiye’nin dahil olduğu yeni coğrafyalarda yaşıyor.

caktır. Psikanaliz topluluğu daha erken dönemlerinden, henüz sadece bir avuç meraklı ve benzer düşünceler içindeki psikiyatristi etrafına toplamışken teorinin yarattığı heyecan Paris'te siyaset, sanat ve düşünce dünyasından isimlerin (örn. André Breton, Andrée Gide) ilgisini çeker (Roudinesco 2014: 115).

Giderek artan ve farklı alanlara da yayılan bu ilgi sayesinde Freud psikiyatrisi içinde de bir "Yahudi şarlatan" olmaktan çıkar (ya da bu damgalamadan kısmen sıyrılır) ve ortaya attığı zihin teorisinin etkisi giderek artar. Psikanalitik teori Arjantin'den Meksika'ya, Rusya'dan Osmanlı'ya kadar geniş bir alanda ilgi çeker ve yeni isimler bulur kendisine. Örneğin Freud bu yayılma sayesinde, 1909'de ABD'ye, bir üniversitede kendi teorisini, pratiğini anlatmak, paylaşmak üzere davet edilir (Burnham 2012: 25-30). Psikanaliz, etrafını saran büyük yıkımlara ve altüst oluşlara rağmen tam da 1910 ile 1925 arasında klinik pratiğini teoriye adanmış yeni analistler, sayısı giderek artan kurumlar (enstitüler, dergiler, toplantılar) ve "işe yarayan" klinik sonuçlarla yerini sağlamlaştıracaktır. Bu önemsenme, psikiyatrisi ve psikoloji dışında farklı alanlarda (siyaset, sosyoloji, sanat gibi) da karşılığını (Almanya, Fransa gibi önde gelen ülkelerde) bulacaktır (Cihan 2020: 213-221).

AVRUPA'DA KARŞI-DEVİRİM VE PSIKANALİZİN DEĞİŞEN MERKEZİ

Psikanalitik düşüncenin psikiyatrisi içinde görece baskın hale gelmesi ise içinde doğduğu Almanya merkezli 19. yüzyıl psikiyatrisinin yıkımı ile mümkün olacaktır. Almanya, 1890'lardan 1940'lara kadar psikolojide olduğu kadar psikiyatride de (ama özellikle psikiyatride) düşünsel merkez konumundadır. Hem psikiyatrisi uygulamaları hem de psikiyatrisi düşüncesi, teorisi, eğitimi bu dönemde altın zamanını yaşar; sürekli yeni isimler, kurumlar, dergiler ve uygulamalar ortaya çıkar. Hızlı bir kapitalistleşme ve değişim süreci yaşayan Almanya ve Alman coğrafyası (İsviçre ve Avusturya) bu dönemde çok canlı bir araştırma ve kuramsal üretim merkezidir (Roudinesco 2014: 115). Ancak aynı Almanya, uzun zamandır ertelediği devrim ve karşı-devrim hesaplaşmasını I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yaşayacaktır. Ve karşı-devrimci yığınağın ve gerici düşüncelerin ileri ucu olmasının bedelini büyük bir toplumsal yıkımla olduğu kadar örneğin psikiyatrisi uygulaması ve düşüncesindeki merkezi yerini de kaybederek ödeyecektir. Birçok bilim dalında, özellikle de Yahudi kökenli ve ilerici aydınların, bilim insanlarının öldürülmesi, sürgün edilmesi ya da göç etmek zorunda kalmasıyla yaşanan yıkım sonucunda psikiyatrinin düşünsel ve uygulamalı merkezi önce İngiltere'ye, sonra da kısa sürede ABD'ye kayacaktır (Uşak-Şahin, 2012: 126-130).

Bu süreçte, yani psikiyatrinin düşünsel ve pratik merkezinin Almanya'dan ABD'ye kayması sürecinde psikanaliz Orta ve Doğu Avrupa'yı neredeyse tamamen terk edecektir: Önce çok özgün yanlarıyla *Britanya Psikanaliz Cemiyeti* öne çıkacaktır, 1950'lerden itibaren (ve so-

ğuk savaşla birlikte) psikanalizin (ve psikiyatrinin de) düşünsel ve pratik merkezi ABD haline gelecektir (Makari 2012; Roudinesco, 2014; Binbay, 2019). 1970'lere kadar devam eden bir süreçte ise psikanaliz psikiyatrisi içinde neredeyse altın çağını yaşayacaktır: psikanalizden esinlenen yeni psikoterapiler ortaya çıkacak, psikanalitik bakış ve terimler ana akım psikiyatrisi eğitiminin, tanımlarının ve kurumlarının içine yerleşecek ve belki de en önemlisi psikanalitik klinik kuram gerek parlak isimleriyle gerek tartışmalarıyla gerekse çoğalan kurumlarıyla giderek zenginleşecektir. Kapitalizmin giderek çöleşen düşünce dünyasında psikanaliz kapsamlı yanıtları ve derinliği ile bu dönemde sivrilecektir. Ve bu sivrilme aynı dönemde sosyal bilimlerdeki ve siyasetteki eleştirel arayışlarla da çakışacaktır. Psikanaliz, özellikle de Kuzey Amerika'da ve Fransa'da tüm muhalif teorik arayışların (hatta gündelik bildirilerin) içine yerleşecek ve deyim yerindeyse Marksizm'in zaman zaman akranı zaman zaman da rakibi halini alacaktır (Roudinesco, 2014).

SOĞUK SAVAŞ İLE YÜKSELEN YENİ PSIKANALİZ

Kısa tarihçe bu şekilde. Ama yine de genel bir tarihsel çerçeve olarak, psikanalizin 20. yüzyılın en etkili düşünsel akımlarından biri haline gelmesinde bazı dönüm noktalarının öne çıktığı söylenebilir. Psikanalizin şekillenmesinde, yayılmasında ve popüler hale gelip ardından da popülerliğini kaybetmesine üç önemli süreç eşlik ediyor: Devrimci arayışların Avrupa'da kilitlenmesi (1870-1915 arası); Avrupa'yı yıkımın eşliğine getiren karşı-devrimci süreç (1915-1945) ve Amerikan emperyalizminin yükselişi (1945-1980). Bu üçü hem Freud'un hayatına hem psikanaliz camiasının hayatına hem de psikanalitik teorinin seyrine damgasını vuruyor.

Teknolojiden sanata, siyasetten felsefeye devrimci arayışların yaşandığı ilk tarihsel dönem içinde bilimde de devrimci gelişmeler olur. İnsan zihninin işleyişine, beynin anatomik ve fonksiyonel yapısına, histolojisine dair önemli keşifler ortaya çıkar. Bu heyecan uyandırıcı gelişmeler bir yandan psikiyatrisi teorisini ve pratiğini de değiştirmektedir. Psikiyatrik sorunlar, durumlar daha detaylı tanımlanmakta, etiyolojik tartışmalar çeşitlenmekte ve pratik uygulamalarda yenilikler aranmaktadır. Almanya'nın Avrupa'da artan merkezi önemi ve büyüyen kapitalist ekonomisi diğer bilim dalları gibi tıbbı ve özel olarak psikiyatrisiye de yansır. İsimleri halen başvuru kitaplarında anılan Alman psikiyatristler kuşağı ortaya çıkar: Emil Kraepelin, Eugene Bauer. Freud'u ve psikanalitik zihin teorisini de bu kuşak içinde saymak gerekir. Ayrıca verilen ilk Nobel Tıp ödülllerinden birisinin 1903'te sinir hücrelerinin ayrıştırılmasına (Ramón y Cajal) denk gelmesi tesadüf değildir; 1904 tıp Nobel ödülü sahibi İvan Pavlov ise ödül sonrasındaki yıllarda davranış nörofizyolojisine yönelecektir (Binbay, 2019). Psikanaliz de bu gelişmelerin ve arayışların bir parçası olarak şekillenmektedir ve döneminin damgasını taşımaktadır: içinden çıktığı alanı değiştiren ama devrimcileştirmekte kısıtlılıklar yaşayan.

Tam da burada Louis Althusser hatırlanabilir: Althusser, psikanalizi, Freud düşüncesini hem burjuva ideoloji dünyasının istenmeyen (gayri meşru) evladı olarak tanımlar hem de Newton'la aynı kefeye koyar -Freud yeni bir *bilimsel* kıta açmıştır (Althusser, 1969). Bilinçdışının bilimi olarak psikanalizin diğer zihin teorilerinden ya da psikiyatri düşüncelerinden farkı ise iki noktada toplanabilir: kapsamı ve kavrayışı. Psikanaliz aynı dönemde (ve belki de sonrasında şekillenen) diğer tüm teorilere göre insan düşünce ve davranışlarına dair köklü bir açıklama sunar; bu açıklama rüyalardan şizofreniye, gündelik yaşamdan kliniğe, dil sürçmelerden sapkın davranışlara kadar her yere uzanır. Ancak bu kapsam sadece psikiyatri ya da daha genel olarak psikoloji içinde de kalmaz. Tarihten antropolojiye, mitolojiden edebiyata uzanır. Psikanaliz sadece bir zihin teorisi olarak kalmaz, zihin işleyişinin ilişkili olduğu tüm alanlara yani neredeyse tüm insan davranışlarına uzanır. Freud, bu kapsam ve uzamdan hem dönem dönem rahatsız olur (ve çeşitli düzenlemeler, müdahaleler yapmak zorunda kalır) hem de tüm bu uzanımların, çarpıtmaların, anlayamamaların karşısında çaresiz kalır, etkide bulunamaz ve (belki de) seyreder. Daha Freud hayattayken psikanaliz Freud'un öngördüğünden (ya da hayal ettiğinden) çok daha geniş bir kapsama (hem bilimsel olarak hem coğrafi olarak hem de işleyiş olarak) ulaşmıştır.

Ama psikanaliz özellikle yüzyılın ortasında, yani Almanya ve Avrupa'nın düşünsel merkezi yıkıldıktan sonra sınıf mücadeleleri açısından bambaşka dinamiklere sahip yeni bir coğrafyada, yeni bir döneme açılır. Özellikle de kapitalizmin önemli merkezlerinde hem psikiyatrinin hem de sosyal bilimlerin/muhalif kültürel düşüncenin ana belirleyeni haline gelir (Burnham, 2012: 8-10). Egemen düşüncede ve "muhalif" düşüncede Marksizm dışında başka hiçbir düşünce ve eylem akımının elde edemediği kadar yer bulur kendisine. Peki, bu "başarı" nasıl mümkün olur? Şimdi bu soruya yakından yanıtlar vermeye çalışalım.

Psikanaliz Zihin İşleyişine Dair Bütüncül, Özgün ve "İşe Yarar" Bir Açıklama Getirdi

Her ne kadar 19. yüzyılın izlerini taşısa da psikanalitik düşüncenin ve ondan esinlenen görüşlerin psikiyatri içinde ağırlık kazandığı dönem 1950 ile 1980 arası olarak görülebilir. Bu dönemde psikanalitik yaklaşım ve psikanalizden köken alan terimler, tanımlamalar ana akım psikiyatri içinde de kendisine oldukça merkezi sayılabilecek bir yer bulmuştur. Örneğin Amerikan psikiyatrik tanı sistemi DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) 1952 ve 1968'te yayınlanan ilk iki sürümünde neredeyse tamamen psikanaliz kökenli kavramlara yaslanmıştır. Dönem Amerikan tarzı hayatın, siyasetin (Soğuk Savaş ve anti-komünizm) ve düşüncenin (akademide ve sosyal düşüncede) yükseliş dönemidir. Ancak psikanalitik terimlerin, yaklaşımın ana akım psikiyatri içinde karşılık bulması boşuna değildir. İki sebeple: Birincisi psikanaliz ya da psikanalizden esin alan yaklaşımlar klinikte işe yaramaktadır

ve ikincisi özellikle Freud'un insan zihninin işleyişine dair geç dönem yaklaşımından köken alan ve kızı Anna Freud'un da kurucuları arasında yer aldığı "benlik psikolojisi [ego psychology]" bu yeni döneme çok uygundur (Burnham, 2012: 4-5). *Benlik psikolojisi*, üretim süreci içinde özellikle giderek yalnızlaşan, tek başına kalan ve kendi küçük dünyasında "kişisel" sorunlar yaşayan milyonlarca üst-orta sınıf için açıklayıcı bir çerçeve sunar. Bu dönemde psikanaliz sadece benlik psikolojisinden ibaret değildir; daha geleneksel yaklaşımlara sahip çıkan ya da daha köktenci akımlar da ortaya çıkar ama dönemin ruhunu (*zeitgeist*) yansıtan benlik psikolojisi (Burnham, 2012: 13-14).

Psikanaliz, artık tam da Althusser'in önemseddiği biçimiyle bilinçdışının keşfedildiği bir bilimden ziyade benliğin var olana uyum kapasitesinin genişletildiği, yeni türde bir idealizmle hemhâl bir uygulamalar bütününe dönüşür. Psikanaliz esinli birçok uygulama, psikoterapi ve yaklaşım ortaya çıkar. Bunların bir kısmı toplumsal muhalefet hareketlerine teorik kaynak sağlar bir kısmı piyasada yeni ve büyük bir gelir kapısı haline gelir bir kısmı ise neredeyse tarikatlaşır. Tabii ki tüm bunlar olup biterken psikanalitik düşüncenin özüne sahip çıkan ve bu sahip çıkma üzerinden psikanalizi hem Kuzey Amerika'da hem batı Avrupa'da hem de dünyanın yeni farklı bölgelerinde (örn. Arjantin) ilerletmeye çalışan büyük bir toplam da bulunmaktadır. Ama psikanaliz köken aldığı coğrafyadan, Orta ve Doğu Avrupa'dan neredeyse tamamen silinmiştir ve geri dönmemiştir (Uşak-Şahin, 2012: 129).

Psikanalizin bütüncüllüğü ve işe yararlığı sadece klinikle sınırlı kalmaz. Aynı dönemde düşünsel her alanda psikanaliz esinli teoriler ortaya çıkar. Bu dönem klinik psikanalizin yanında, özellikle de Kuzey Amerika üniversitelerinde psikanaliz yönelimli toplum kuramının yerleştiği dönemdir. Ve bu akademik kök salma siyasi düşünceye de sirayet eder: Marksizm'le psikanaliz arasında özellikle Fransa merkezli olarak yeni ve ikinci bir yakınlaşma dönemi yaşanır (ilki 1920'lerde Almanya'da kalmıştır; bkzn. Cihan, 2020).

1980 sonrasında ise özellikle psikofarmakolojinin yükselmesiyle Amerikan psikiyatrisi içinde konumunu oldukça kaybetmiştir. Ta ki psikofarmakoloji geçtiğimiz 10-15 yıl içinde tıkanınca ve psikoterapiler yeniden yükselişe geçinceye kadar. 1950 öncesi dönemde ise psikanalitik yaklaşım ve açıklamalar psikiyatri içinde özellikle Alman biyolojik ve fenomenolojik psikiyatrisinin gölgesindedir. Özellikle Karapelin'de somutlaşan yaklaşım psikiyatride uzun yıllar egemen kalmıştır.

Psikanalizi "kurtaran" bir anlamda Avrupa'da faşizmin yenilmesi ve emperyalizmin yeni merkezinin yükselişi olmuştur. Psikanalizin merkezi Orta ve Doğu Avrupa'dan Amerikan dünyasına kaymıştır. Ancak bu eksen kayması birçok psikanalitik okul için tam bir kurtarılmaya olarak da görülmemektedir.

Psikanaliz Özellikle Batı Düşünce Dünyasında Eksikliği Duyulan “Büyük Düşünce” İhtiyacına Denk Geldi

Psikanaliz sadece klinik işe yararlıktan ibaret kalsaydı psikiyatri ya da psikoloji dışındaki düşünce dünyasında geniş bir etkiye sahip olamazdı. Psikanaliz geniş etkisinin önemli bir kısmını da Batı düşünce dünyasında eksikliği duyulan “büyük düşünce” ihtiyacına denk gelmesine borçludur. Büyük düşünce derken Aydınlanma sonrası dini düşüncenin açıklayıcılığının ve yönlendiriciliğinin yerini alan, tarihsel ve toplumsal ilişkilere dair kapsamlı bir çerçeve sunan ve tüm bunları yaparken de egemen sınıfsal iktidar ilişkilerini mistifiye edebilen bir düşünce sistematığından bahsediyorum. Hiç kuşkusuz Marksizm söz konusu “büyük düşünce” özelliklerinin ilk ikisini taşıyor. Ancak Marksizm egemen sınıf ilişkilerini örtmek değil tam tersine tarihin devindirici gücü olarak sınıflar mücadelesini bir bilime, eyleme dönüştüren bir düşünce sistematığıdır. Bu nedenle zaten ilk günlerinden itibaren, özellikle de Avrupa’da 1848 Devrimleri’nin yenilmesinden sonra, herhangi bir şekilde egemen düşünce içine kabul edilmeyeceği hızla netleşmiştir.

Ancak Marksizm’in kapsayıcılığı ile boy ölçüşecek bir açıklayıcı düşünce sistematığı ihtiyacı da ortada kalmıştır. Bu sistematik arayışı, psikanalizin icadına/kurulmasına da tanıklık eden 1890-1930 arası kuşağı boyunca sürmüş, kimi parlak örneklerle rağmen (örn. Max Weber) tam anlamıyla aranan, ihtiyaç duyulan düşünce bulunamamıştır (Hughes, 1958). Arayışın karşılık bulması için Soğuk Savaş döneminin kodlarına ve egemen sınıfın bir bütün olarak küresel ve anti-komünist bir strateji etrafında buluşmasını beklemek gerekecektir. Ve tam da bu arayışı psikanalizin sistematığı belli bir oranda gidecektir. Bir tarafta psikanaliz içinde bu sürece direnen daha Ortodoks akımlar (örn. Lacan) ortaya çıkacaktır; öbür tarafta ise Britanya Psikanaliz Cemiyeti’nden başlayan yarımla (Kleincılar, Anna Freudcular ve bağımsızlar biçiminde) yeni dönemde yükselen Amerikan emperyalizmiyle bütünleşme sonucunda farklılaşacaktır. Tam da bu nedenle bir tek Sovyetler Birliği’nde, yani geleneksel komünist hareket içinde değil, Batı Marksizmi ve Avro-komünizm içinde de psikanalizin doğası, burjuva ideolojisi olup olmadığı 1930’lardan başlayarak tartışmalı hale gelecektir. Bir anlamıyla sınıflar mücadelesinde taraflar bir kez daha netleşirken psikanaliz de belki de mecburi olarak (Batı uygarlığını ayakta tutmak adına) tarafını seçer. Kendi niyetinden biraz da bağımsız olarak.

Psikanaliz kökenli düşünce sistematığı Soğuk Savaş döneminde bir tek egemen sınıfın bütüncül, derinlikli ve kapsamlı teorik arayışını karşılamakla kalmaz. Aynı zamanda anti-Sovyetik, anti-Marksist bir yeni sol inşasında da kilometre taşlarını döşer. Yan bir anlam psikanaliz gerek antropoloji gerek her alana uygulanabilen yöntemi (ya da yöntemsizliğiyle) giderek karmaşık hale gelen toplumsal olguları açıklamak için benimsenen ana teori haline gelir. Bu ana teori olma hali Batı Avrupa’da

yeni solun ortaya çıkması ve sonrasında da Sovyetlerin çözülmesi, işçi sınıfı mücadelesinin geri çekilmesi ise belirgin hale gelir. Klinikte etkisini ve gücünü kaybeden psikanaliz 20. yüzyılın son çeyreğinde klinik olmayan, eleştirel teori içinde geliştirilmeye/işlenmeye devam eder.

Yine de burada iki noktayı vurgulamak gerekiyor: Birincisi, psikanalizin kendisi de 1900’lerin ilk günlerinden 1930’ların sonuna kadar egemen düşünce içinde aşağılanmış, aforoz edilmiş (ya da edilmeye çalışılmış) ve şarlatanlık olarak görülmüştür. Egemen düşüncedeki “büyük teori” arayışını karşılaması sancılı olmuş, iki büyük savaşın içinde şekillenmiş ve ana olarak Soğuk Savaş’ın dönemsel ihtiyaçlarıyla da çakışmıştır. İkincisi, psikanaliz Marksizme yönelik arayışlarda da daha ilk dönemlerden itibaren kapısı çalınan neredeyse ilk uğraklardan birisi olmuştur. Aşağılanma ve etiketlenme sürse de özellikle düzen karşıtı harekette de bazen utangaçça bazen de açıktan önemsenmiş, kullanılmış ve işlenmiştir.

Geriye kalan nedir? Yani psikanalizin 20. yüzyıldaki seyrinden 21. yüzyıla devrolunan özellik nedir? Bugün egemen sınıf psikanaliz gibi bütüncül bir teoriye bile ihtiyaç duymuyor. Zihinsel dünyayı çok daha ilkel anlayışlarla ele alan akımlar son 30 yıl içinde yükseliyor. Evet, psikanaliz kabalastırılmış kimi şablonları ile bu yönelişe kendinden bağımsız olarak destekte bulundu. Ama bir yandan da insanlığın kurtuluşu için vaatlerini (henüz) güncellemeden saklı tutuyor. Geleceği ise, dün olduğu gibi sınıflar mücadelesinin gelgitleri ve toplumsal sıçrayışlar belirleyecek.

KAYNAKLAR

- Binbay, T. (2020). Psikanalizin bilim sorunu: *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi’nden nöropsikanalize. Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 194-202.
- Bouchara C, Mazet P, Cohen D. (2010). Jean Martin Charcot, 1825–1893: Did he anticipate Freud’s first topology? *American Journal of Psychiatry*. 167 (4): 387.
- Burnham, J. (2012). *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press.
- Cihan, N. (2020). 1920’ler Almanyası’nda Marksizm, Freud ve psikanaliz karmaşası. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3 (3): 213-221.
- Hughes, H. S. (1958) *Toplum ve Bilinç - Avrupa’da Toplumsal Düşüncenin Şekillenışı (1890-1930)*, 1. Baskı, (G. Özkan, Çev). İstanbul: Metis Yayınları, 1985.
- Lepoutre C. (2018) “A true psychiatrist mustn’t see anything that is not in Kraepelin”: What about Freud? *American Journal of Psychiatry*, 175 (6): 580.
- Makari, G. (2012) *Mitteuropa on the Hudson: On the struggle for American psychoanalysis after the Anshluß*. Burnham, J. (Ed.), *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press, s. 111-124.
- Roudinesco, E. (2016) *Sigmund Freud: Kendi çağından bizim çağımıza*, 1. Baskı, (N. Demiryontan, Çev). İstanbul: Metis Yayınları.
- Uşak-Şahin, H. (2012). Another dimension of the Émigré experience: From Central Europe to the United States via Turkey. Burnham, J. (Ed.), *After Freud Left: A Century of Psychoanalysis in America*. Chicago: Chicago University Press, s. 125-149.

ВЕЛИКАЯ ПОБЕДА
И «ЗЕЛЕНАЯ ВЕСНА»
эколого-патриотическая акция

75 ПОБЕДА!
1945–2020

"GEÇMİŞLE ÖVÜNÜYOR, GELECEK İÇİN SORUMLULUK TAŞIYORUZ"

Tüm Rusya Doğa Koruma Derneği'nin (VOOP) 2020'de Anayurt Savaşı'nın kazanılmasının yıl dönümünde yayınladıkları bu afiş ilgi çekicidir.

Bilim insanlarının öncülüğünde kurulan, sonradan her kesimden binlerce üyesi olacak VOOP, bağımsız bir örgütlenme olarak Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürdü.

Kaynak: <http://voop-rf.ru/history/>

DOSYA: REEL SOSYALİZM VE BİLİM

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE EKOLOJİ VE ÇEVRE-TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

Zuhal Okuyan

Prof. Dr., Halk Sağlığı Uzmanı
İzmir
zuhal.okuyan@gmail.com

ÖZET

Sovyetler Birliği'nde ekoloji ve çevre ile ilgili çalışmalar, tüm olumsuz koşullara rağmen, devrimin ilk günlerinden itibaren başlamıştır. Bu çalışmalar devlet politikası olarak da farklı dönemlerde karşımıza çıkmaktadır. Sovyetlerde çevre çalışmalarının temelinde doğal kaynakların devletleştirilmesi ve korunması, doğal kaynakların bilimsel kullanımı yatar. Kurumlar arası işbirliği ve toplum katılımını sağlayan yaklaşımlar belirgindir. Sürekli olumsuz örnekleri gündeme getiren çevreler Sovyetler Birliği'nin bilim insanlarıyla ve politikalarıyla bu alanda insanlığa yaptıkları katkıları uzun süre görmezden geldiler. Örneğin UNESCO'nun 'Biyosfer' projesinin kökeninde Sovyet bilim insanlarının yaptıkları çalışmalar vardır. Yine iklim değişikliği ile ilgili ilk bilimsel kaygılar Sovyetler Birliği bilim insanları tarafından gündeme getirilmiş ve uluslararası toplantılarda dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği'nde Ekoloji, Sovyetler Birliği Çevre Politikaları, Sovyetler Birliği'nde Doğa Koruma ve Toplum Katılımı, Zapovednik, Biogeocoenosis, Biyosfer, Orman Şeritleri Projesi, İklim Değişikliği.

ECOLOGY AND ENVIRONMENT IN SOVIET UNION-A HISTORICAL FRAME

ABSTRACT

Studies and work on ecology and environment in the Soviet Union started from the beginning of the revolution, despite all the negative conditions. The works on this field appear in different periods as a state policy. Nationalization and protection of natural resources and scientific use of natural resources lie on the basis of environmental approach in the Soviets. Inter-institutional cooperation is the official approach in planning and implementing environmental issues. Since long many western circles tend to ignore the contributions of the Soviet Union in this field. For example, Unesco's 'Biosphere' Project has its roots in the scientific work of Soviet scientists. Again, the first scientific concerns about climate change were brought up by the scientists of the Soviet Union and this was declared in international meetings.

Keywords: Ecology in the Soviet Union, Environmental Policies in the Soviet Union, Protection of Nature and Community Participation in the Soviet Union, Zapovednik, Biogeocoenosis, Biosphere, Forest Strip Project, Climate Change.

'Sovyetler Birliği çevre ve ekoloji konularına nasıl bakıyordu?' sorusu çok fazla gündeme geliyor. Ancak bu ve benzeri sorulara çok kestirme yanıt vermek olası değil. Birincisi kapitalist bir dünyanın içinden bakıp başta mülkiyet olmak üzere birçok konuyu çok farklı ele alan bir sistemin kıyaslanması çok mantıklı değil. Öte yandan bugün tartıştığımız çevre ile ilgili bazı başlıklar henüz dünyanın hiçbir yerinde tartışılmıyordu. Bir örnek verecek olursak insanlığın başına her zaman dert olmuş sıtma hastalığı ile savaş için bataklıkların kurutulması, birçok alanın DDT ile ilaçlanması genel kabul gören, Dünya Sağlık Örgütü'nün de resmen onayladığı ama bugün kabul edilemez birer uygulamaydı. Zamanla, bütün bu gereksiz görülen bataklıkların biyoçeşitliliği barındıran, binlerce canlıya ev sahipliği yapan sulak alanlar olduğunu, DDT'nin sadece hedef canlılara değil, tüm canlılara ağır zararlar verdiğini, üstelik daha dayanıklı türlerin oluşmasına neden olduğunu anlayacaktık. Bilim adına yapılan hatalar doğaya diyalektik olarak bakamamanın sonucuydu. Doğadaki öğelerin -canlı ya da cansız- birbiri ile ilişkisi olduğundan, bir öğeye çok fazla yüklenildiğinde denge nin bozulması kaçınılmazdı. Öte yandan sosyalist siste-

mi karalamının en iyi yollarından biri sosyalist ülkele rin çevre felaketlerini sürekli gündeme getirmek oldu. Gerçekten Sovyetler Birliği'nin son zamanlarına denk gelen Çernobil felaketi ve tartışmalı tarım uygulamaları sonucu yok olan Aral Gölü gibi sorunlar ön plana çıkarılarak sosyalist sistemin tüm kazanımlarını yok sayan karşı kampanyalar yürütüldü ve yürütülüyor. Bu yazıda insanlık için çok değerli çalışmalar yapıp ekoloji ve çevre konularına katkı yapmış Sovyet bilim insanlarından söz edeceğiz, tümüne yer veremesek de. Bu bilim insanlarının kendi dönemlerinin çok ilerisinde öngörülerde bulunduklarını görüyoruz. Kurulurken bir iç savaş, daha sonra Büyük Anayurt Savaşı'nı geçirmiş uçsuz bucaksız toprakları ve çok sayıda cumhuriyeti olan bir ülkeden söz ederken bütün o olumsuz koşullarda bile doğanın korunmasına yönelik alınan kararlar, uygulamalar ve tartışmalar daha fazla gündem olabili meli. Bugün çevre ve ekoloji konularının çok konuşulduğu ortamlar için özellikle 1920'lerin genç Sovyetler Birliği'ndeki tartışma ve uygulamalar hem ilginç hem de yol gösterici. Bu incelemenin daha kapsamlı çalış malar için sadece bir giriş olduğunu hatırlatmakta yarar var.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği Anayasası'nın 18. maddesi şöyle der: Şimdiki ve gelecek kuşaklar için, toprağın, maden ve su kaynaklarının korunması ve bilimsel olarak kullanılması, bitki ve hayvanların korunması, hava ve suyun temizliğinin sağlanması, doğal zenginliğin çoğaltılması ve insanın çevresinin iyileştirilmesi için gerekli adımlar güvence altına alınmıştır. Madde 67, her SSCB yurttaşını doğayı ve zenginliğini korumakla yükümlü kılmıştır (Kolbasov, 1987).

Çevre politikaları toplumun ekonomik, sosyal, kültürel ve politik değişimleri ve bunlara bağlı gelişmelerle doğrudan bağımlıdır. 1917 Devrimi ve devrimi hazırlayan süreç bu alanda önemli bilimsel tartışmalara neden olduğu gibi sonradan oluşacak Sovyet devlet politikasını da şekillendirmiştir. Bu dönemin konuyla ilgili terminolojisi zaman zaman günümüzde kullanılanlardan farklı olabilir. Sovyet devlet politikası olarak sık sık karşımıza çıkan 'doğanın korunması' ve 'doğa yönetimi' kavramları bugün çevre ve ekoloji tartışılırken yetersiz kalsa da dikkatle incelendiğinde bu terimlerin Sovyet Birliği politika ve uygulamalarında son derece geniş anlamda ve bilimsel temelli kullanıldığı görülecektir. Doğa koruma ve doğa yönetimi alanındaki Sovyet çevre politikası başlıca şu ilkelere dayanıyordu:

- 1) Doğal kaynakların devletleştirilmesi ve bu kaynakları yağmalayanlara karşı savaş,
- 2) Doğal kaynakların bilimsel temelli kullanımı,
- 3) Doğa yönetiminde entegre yaklaşım, kurumlar arası iş birliği.

Sovyetler Birliği çevre mevzuatı da bu ilkelerden yola çıkmıştır. İnsanlık tarihi için son derece zengin birikim ve olumlu uygulamalar ne yazık ki Sovyetler Birliği ve reel sosyalizmin çözülüşü ile göz ardı edildi.

Gereksinimlere göre geliştirilen veya öne çıkan politikalar ve buna bağlı mevzuat konusunda Sovyetler Birliği ve çevre konularını inceleyen hemen tüm yazarlar üç döneme işaret ederler:

- 1) 1917 Devrimi'nden 1930'ların ortasına kadar olan dönem.
- 2) 1930'ların ortasından 1950'lerin başına kadar olan dönem.
- 3) 1950'lerin başından 1991'e kadar olan dönem. (Cercle Henri Barbusse, 2018; Foster, 2015)

Aslında tarihin bir kesitini sınıflandırmak bir giriş yazısı için zor. Sınıflandırmalar konuları daha iyi anlamamızı sağlasa da bazen yanıltıcı olabiliyor. Bu dönemlerin içinde bir iç savaş bir de Büyük Anayurt Savaşı var. Milyonlarca kişinin öldüğü, kıtlığın sürdüğü, hastalıklarla

boğuşan çok büyük bir ülkeden söz ediyoruz. Üçüncü dönemin de sadece ekolojik yıkımların olduğu bir dönem olduğunu söyleyemeyiz, belki de bu dönemi Kruşçev dönemi ve 1970'lerden sonraki dönem olarak ikiye ayırabiliriz. Kruşçev döneminde uygulanan endüstriyel tarım modelinin çevre üzerine etkisi başka bir inceleme konusudur. 1970'lerde ise durum biraz daha farklıydı, çok sayıda Sovyet bilim insanı bugün yaşadığımız çevre sorunları üzerine araştırmalar yapıp uluslararası toplantılarda tartışıyordu. Sovyet heyetleri Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların toplantılarında küresel bir çevre felaketine doğru gidildiğinden söz ediyorlardı. Küresel ısınma, biyosfer alanları gibi bugün çok konuşulan alanlar ilk defa Sovyet bilim insanları tarafından dile getirildi.

Bu çalışmada tarihi dönemlerin özellikleri tarihçilere bırakılarak Sovyetler Birliği'nin çevre ile ilgili yaptığı çalışmalardan örnekler kronolojik olarak verilip çevre ve ekoloji konusunda değerli çalışmalar yapan bilim insanlarının bir kısmı tanıtılacaktır.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE İLE İLGİLİ ÖNEMLİ KARAR VE UYGULAMALAR KRONOLOJİSİ

Aşağıda Sovyetler Birliği'nde doğanın korunması, çevre ve ekoloji ile ilgili olan en önemli kararlar ve uygulamalar kronolojik olarak verilmiştir (Cercle Henri Barbusse, 2018; Rosenberg ve ark., 2019).

- 1917:** Koruma alanlarının kurulması, ilk aşamada 46 bölgenin koruma altına alınması önerildi.
- 1918:** Ormanların korunması ve kullanılması kararnamesi çıkarıldı (1923'te kanunlaştı).
- 1919:** Su Koruma Merkez Komitesi'nin kuruldu.
- 1920:** Avlanma ile ilgili düzenleme yapıldı.
- 1921:** Doğal anıtların, bahçe ve parkların korunmasına dair düzenleme yayınlandı. Böylelikle bilimsel, tarihi-kültürel özellikleri bulunan doğal alanların resmi olarak rezerv ya da park olması sağlandı.
- 1921:** Kuraklıkla mücadele kararnamesi çıkarıldı.
- 1922:** Balıkçılık ile ilgili düzenleme ilan edildi.
- 1924:** Tüm Rusya Doğa Koruma Derneği'nin (VOOP) kurulması (bilim insanlarının öncülüğünde kurulan, sonradan her kesimden binlerce üyesi olacak VOOP, bağımsız bir örgütlenme olarak Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürdü.) **(EK-1)**
- 1925:** Bilimsel ve kültürel tarih açısından önemli olan doğal kaynakların korunması kararnamesi çıkarıldı.

1926: Çevrenin korunması için devlet komitesi kuruldu. Komite, Eğitim Halk Komiserliği, Maliye Halk Komiserliği, Devlet Planlama Komisyonu, Halk Sağlığı Komiserliği, Bilimler Akademisi ve Coğrafya Kurumu temsilcilerini içeriyordu. Çok farklı disiplinlerin bir arada çalışması hedeflenmişti. Komite, çevre alanında politikaların oluşturulması, çevre ihlallerinin üzerine gidilebilmesi için öneriler oluşturma ve doğadan yararlananlar üzerinde kontrol yöntemleri geliştirme gibi görevler aldı.

1929, 1933: VOOB tarafından organize edilen 'Doğayı Koruma' Kongreleri'nin birincisi ve ikincisi yapıldı.

1935: Hava kirliliği konusunda Birinci Sovyet Konferansı toplandı (Harkov).

1936: SSCB Bilimler Akademisi ve devletin ilgili birimleri soyu tehlikede olan türler için birimler kurdu (özellikle Karadeniz fokları, deniz aslanları, kutup ayıları başta olmak üzere çeşitli memeli hayvanlar ve kuşlar için).

1941: SSCB Bilimler Akademisi'nde bir bölümün sadece kıyı ve sulak alan biyoçeşitliliği üzerinde çalışmasına karar verildi.

1948: Tarlaları koruyacak orman şeritlerinin oluşturulması, ürün rotasyonu ve sürdürülebilir tarım planı başlatıldı.

1950: Moskova çevresinde 25 km. genişliğinde orman yaratıldı.

1972: Volga ve Ural nehirlerindeki kirlenme ele alındı.

EKİM DEVRİMİ'NİN HEMEN SONRASI

Hiç kuşkusuz doğa insan ilişkisi ile ilgili devrimci tartışmalar 1917'den önce de sürüyordu ve bu birikim sayesinde devrim sonrası oluşan kargaşa içinde bile doğanın korunabilmesi için çok önemli kararlar alınabildi. Ekim Devrimi'nden sadece iki gün sonra bütün topraklar, ormanlar, nehirler, göller, kısacası tüm doğal varlıklar kamulaştırılınca doğayı korumak için çıkarılan kararnameler ve kanunların uygulanması kolaylaştı. Bir bakıma yapılan en büyük çevreci eylemin "doğal kaynaklar ve bunlarla ilgili faaliyetlerin" devletleştirilmesi olduğunu kabul edebiliriz. Ormanların merkezi olarak korunması ve yeni ağaçlandırmalar yapılması 1918'de genç Sovyetlerin çıkardığı ilk kanunlardan birinin konusuydu. Ormanlar, tam olarak korunacaklar ve yararlanılacaklar olarak sınıflandırılarak sürdürülebilir ormancılığa geçildi. 1923'te çıkarılan başka bir kanun ile ormanların korunması tamamen garanti altına alındı (Vourtsis, 2017).

'Zapovedniki' uygulamaları (ulusal ekolojik koruma

alanları): Tamamen doğal haliyle bırakılıp korunan alanlara zapovednik deniyordu. Zoolog V. Stançinskiy ekolojik topluluklar üzerinde yoğun olarak çalışmış bir bilim insanıydı, zapovedniki alanlarının kuruluşunda önemli rol oynadı. Ayrıca SSCB'nin ilk resmi ekolojik dergisinin editörlüğünü yaptı. Bu bölgelerde avlanma, ağaç kesme, tarım ya da turizm faaliyetleri kesinlikle yasaktı. Sadece bilimsel araştırma yapılabilirdi (Foster, 2015). 1933'e gelindiğinde toplam 2,7 milyon hektar alanı kaplayan otuz üç tane zapovednik vardı. 1978'den itibaren, Rusya'nın bu doğa koruma alanlarından otuzdan fazlası UNESCO tarafından biyosfer rezervi olarak belirlenmiştir. Ayrıca çok sayıda zapovedniki UNESCO tarafından doğal dünya mirası olarak hâlâ korunmaktadır (Shapashnikov, 1967; UNESCO, ty). Günümüzde de kapladıkları alanlar küçülse bile Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ile başlayan zapovednik uygulamaları hala Rusya Federasyonu'nun doğa koruma ağının çok önemli bir parçası.

1919'da, iç savaş sırasında Lenin, ünlü tarım bilimcisi Podiapolskiy ile buluşarak doğanın korunabilmesi için ulusal parklar üzerinde çalışmasını istedi. Kızıl Ordu toprakları geri kazanınca Podiapolskiy'in hazırlamış olduğu taslak kararname haline geldi ve imzalandı. 'Doğal Anıtların, Bahçelerin ve Parkların Korunması' ve 'Avlanma' ile ilgili olan kararlar arka arkaya çıktı. İç savaş koşullarında örneğin yaban keçilerinin av yasakları konuşulabiliyordu. Lenin, okuma yazma oranı son derece düşük olan ülkede alınan kararların toplum içinde uygulanabilmesi için Halk Eğitim Komiseri Lunaçarskiy'in görüşlerine başvurdu. Bu dönemin devrimcilerini etkileyen ve 1920'de ölen bir başka bilim insanı G.Morozov'du. Rusya'da bilimsel ormancılığın kurucusu olarak kabul edilen Morozov'un çalışmaları ekoloji alanında çalışan ve düşünen Sovyet bilim insanlarını etkilemiştir. Morozov, daha sonraları Sukaçev tarafından geliştirilen 'biyocoenosis' kavramını sistematik bir şekilde işlemiştir. Bu dönemde 'Yaşamın Kökenleri' konusundaki teorisıyla Sovyet bilim insanlarını etkileyen bir başka isim ise Oparin'dir. Oparin, biyolojide diyalektik yöntemleri kullanarak bir çığır açmıştır.

Oparin'e göre *canlı organizma ile cansız madde arasında kökten bir farklılık yoktur. Bugün canlılığa özgü olarak kabul edilen özellikler, maddenin hareket yasaları ve evrimsel süreci sonucunda oluşmuş olmalıdır. Canlı varlıkların, belirli bir yapıda olması, metabolizma faaliyetleri göstermesi, üremesi ve uyarana cevap vermesi gibi çok temel özelliklerin cansız olarak kategorize ettiğimiz maddelerin molekül yapılarında da görülebilecek özelliklerdir* (Gül, 2018).

VERNADSKİY VE BİYOSFER KAVRAMI

1943'te Stalin ödülünü alan Sovyet bilim insanı V.I. Vernadskiy, 1926'da yazdığı Biyosfer isimli eseriyle tanınır. 19. yüzyılda ortaya atılan biyosfer kavramını geliştiren Vernadskiy, jeokimyanın, biyojeokimyanın ve radyojeolojinin de kurucularından sayılır. Asıl alanı minera-

lojidir, ancak biyoloji ile de ilgilenmiştir. Biyolojik etkileşimler sonucu atmosferde oluşan oksijen, nitrojen ve karbondioksidi ilk tanımlayan bilim insanlarından biridir. Ona göre dünya hareket eder, dinamiktir ve canlıdır, statik olarak gözlem yapılamaz. Sovyet ekoloji tarihinin en önemli kişilerinden olan Vernadskiy batılılarca 1980'lere kadar görmezden gelinmiştir (Polunin ve Grinevald, 1988). 1971'de UNESCO 'İnsan ve Biyosfer' programını kabul ederek yıllar önce Vernadskiy'nin önermelerini bir bakıma pratiğe geçirmiş oldu. 1988'de Leningrad'da Bilimler Akademisi bünyesinde Uluslararası Vernadskiy Vakfı kuruldu (Polunin, 1988).

Biyosferin sözlük anlamı 'canlıların oluşturduğu küre' olsa da bu çok dar bir tanımdır, Vernadskiy daha geniş, diyalektik ilişkileri tanımlıyordu. Yerküre, insanlar ve uzay arasında maddenin değişimine bağlı bir ilişki olduğunu söyleyen Vernadskiy, çok değişik bilim dallarını incelemiş, doğadaki olay ve ilişkilere bütüncül bakmıştır.

Şekil 1. V.I. Vernadskiy; 1921'de çalışma odasında
Kaynak: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10533-020-00708-0>

TÜM RUSYA DOĞA KORUMA DERNEĞİ'NİN (VOOP) KURULMASI

Bilim insanlarının öncülüğünde 1924'te kurulan bu örgüt özerk bir yapıdaydı ve toplumun katılımıyla oluşmuş bir kitle örgütüydü. Uzun süre V.N. Makarov'un liderliğini yaptığı örgütün 'Ohrana Prirodi' (Doğa Koruma) isimli dergisi yayın hayatını on yıllar boyunca sürdürebilmiştir. Zaman zaman üye sayısı iniş çıkış gösteren VOOP'un Sovyetler Birliği dağılmadan önce 38 milyon üyesi vardı. Derneğin amaçları arasında çevre eğitimi vermek, yurttaşları çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gönüllü etkinliklere katmak, devletin, kuruluşların ve bireylerin çevre ile ilgili uygulamalarını izleyerek kamuoyu yaratmak vardı. Dernek, bunların dışında Genç Komünistler Birliği, sendikalar ve birçok bilimsel derneğin çevre politikalarına dair çalışmalar yapıyordu (Kolbasov, 1987).

LENİNGRAD TOHUM ENSTİTÜSÜ VE VAVİLOV

N. I. Vavilov, bitkilerin çeşitliliği ve yabani akrabalarının önemini ilk açıklayan ve onları toplayan kişidir. Çalışmaları ile bitkilerin "orijin merkezleri" hipotezini

formüle etmiştir. 1921'de Leningrad'da kurulan Enstitü'nün 1924 ile 1934 arasında başkanlığını yapmış, Leningrad'daki merkezin dünyanın en büyük tohum merkezi olmasını sağlamıştır. Vavilov ve arkadaşları bitki gen havuzlarının eski tarım uygulamalarıyla ilişkileri üzerine ilginç çalışmalar yürüttü. Merkez'de çalışan bilim insanları sadece Sovyetler Birliği'nde değil, başka ülkelerde de araştırmalar yaptılar. Bu nedenle aynı ekipten botanist P.M. Jukovsky, 1925'te Türkiye'ye geleerek Anadolu'nun biyoçeşitliliği ile ilgili bir çalışma yaptı. Bu değerli çalışma sonradan kitap haline getirildi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı nedeniyle 1933'te Rusça basıldı (Gonçarov, 2013). Leningrad kuşatması sırasında Vavilov ve arkadaşları tüm olumsuz koşullara rağmen binlerce örneği koruyabildiler. Tohum örneklerinin bir bölümü savaş sırasında güvenli bölgelere gönderildi (Rensberger, 1992).

SUKAÇEV VE 'BİOGEOCOENOSİS' KAVRAMI

1941'de bitki bilimci ekolog Sukaçev'in ortaya sürdüğü ve 1944'te geliştirdiği bir kavram olarak 'biogeocoenosis', canlı ve cansız her şeyin birbiriyle ilişkisi üzerine kurulmuş bir kavramdır. Sukaçev, ekosistem kavramının bütünü açıklamada yeterli olmadığını, diyalektik bir bakışla nesneler arasındaki enerjinin de çok önemli olduğunu vurgulamıştır (Anime-net, ty).

Sukaçev'e göre Marx ve Engels'in geliştirdiği diyalektik materyalizm doğa olayları arasındaki ilişkiyi açıklayan en önemli araçtır.

1949 TARIMSAL ALANLARIN KORUNMASI VE ORMAN ŞERİTLERİ PROJESİ

1948'de merkezi olarak sonradan Stalin Projesi ya da Stalin Orman Şeritleri de denilen çok büyük bir dönüşüm projesi kararı alındı. Başlıca amaç, uygulama alanlarında tarımda sürdürülebilir yüksek verim alınması ve ağaçlandırma alanlarının artırılmasıydı. Step ve yarı step iklimin sürdüğü bölgelerde tarlaları korumak için ağaç şeritleri oluşturma ve dönüşümlü ekim yapma olarak özetlenebilecek bu dev proje, yıllarca birlikte çalışan toprak ve orman bilim insanlarının eseri idi. Projenin bir diğer amacı ise yakın zamanlarda görülen büyük kuraklıkların ve kum fırtınalarının önüne geçmekti. Su havuzları ve rezervleri de plana eklendi. Ağaçlandırma şeritleri ile ekili alanlar zararlı rüzgarlardan korunacaktı (Rosenberg ve ark., 2019). Ne yazık ki sonraki dönemlerde bu proje devam edemedi. Ağaçların önemli bölümü kesildi, proje için oluşturulan su kaynakları yok edildi. Doğaya doğal yöntemlerle müdahale etme yerine fazlasıyla endüstriyel yöntemler tercih edildi. Bugün hala kalabilen şerit ormanlara halk arasında Stalin ormanları denmektedir (Cercle Henri Barbusse, 2018).

15 yıl süren bu uygulama sadece üretimi artırma programı değil, doğayı koruma programıydı aynı zamanda. Toprağın organik yapısına müdahale edilmedi, tarımda su tasarrufu yapıldı.

Kolhoz ve sovhozların tarlalarındaki nem korundu, rotasyonla ürün ekildiği için toprak fakirleşmedi, hayvancılık yapılabilmesi için dönüşümlü ürünlerin içine bu yemlik bitkiler de eklendi. Monokültür (tek ürün) yerine ürün çeşitliliği gözetildi (Zon, ty). Bugün perma-kültür uygulamaları içinde tartışılan birçok uygulama bu projenin içinde vardı.

Ünlü Sovyet besteci Şostakoviç bu süreç ile ilgili 'Ormanların Şarkısı' isimli bir eser bestelemiştir¹¹.

Şekil 2. Stalin ve Orman Kuşağı Projesi planını gösteren temsili resim. 'Kuraklığın da üstesinden geliriz' isimli afiş ressam V.I.Govorkov tarafından 1949'da yapıldı.

Kaynak: Cercle Henri Barbusse, 2018

1970'LER VE SOVYET BİLİM İNSANLARININ ÇALIŞMALARI

Bu dönem Sovyetler Birliği'nin çevre ile ilgili konularda dünyada, uluslararası örgütlerde sözünün geçtiği bir dönemdir. Bu dönemin en önemli olayları kronolojik olarak verilmiştir.

- 1970'te toprak bilimci Viktor Kovda (1904 – 1991) başkanlığındaki bir Sovyetler Birliği heyeti Birleşmiş Milletler Merkezinde bir uluslararası toplantıya katıldı. Heyet, emperyalist ülkelerin ve büyük şirketlerin gelişmekte olan ülkelerin doğasını nasıl sömürdüğü konusunda ve çevrenin yok edilmesinin sosyal ve ekonomik nedenleri ile ilgili bir rapor sundu.
- 1972'de Stockholm'de yapılan BM Çevre Konferansı'nı Sovyetler Birliği boykot etti. Boykotun nedeni Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin toplantıya kabul edilmemesiydi. Buna rağmen Sovyetler Birliği Konferans kararlarını tanıyarak biyosfer rezervlerinin kurulması ve ekolojik izleme programlarındaki sorumluluğunu yerine getireceğini açıkladı. Bilim insanları I. Gerasimov ve Y. Izrael tarafından ekolojik izleme programı başlatıldı.
- 1973'te UNESCO'nun İnsan ve Biyosfer Programı'na uygun olarak Sovyet Bilimler Akademisi'nde A. Sidorenko başkanlığında bir konsey kuruldu (Sobiseviç ve ark., 2019).

- 1974'te Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) bir çevre izleme programı başlattı. Aynı yıl Y. Izrael SSCB Hidrometereoloji Hizmetleri'nin başına getirildi, yazdığı birçok makalede insan eliyle biyosferin nasıl değiştiğini, bu faktörlerin neler olduğunu vurguladı. V. Sokolov ise biyosfer problemleri ile ilgili bilimsel konseyin başında bulunuyordu. Bugün biyosferdeki değişimlerin sonuçlarıyla ilgili bilinen birçok konu o dönemde araştırıldı ve bilgi üretildi. 1975'te I. Gerasimov ve Y. Izrael biyosferi etkileyen faktörler konusunda ortak bir rapor hazırlayarak önemli bir katkı sağladılar (Sobiseviç ve ark., 2019).

- Sovyetler Birliği'nin çevre konusunda uluslararası arenada yaptığı önemli bir diğer çıkış ise 1979'da dünyada ilk kez yapılan 'Dünya İklim Konferansı'dır. Burada ünlü Sovyet bilim insanı Fyodorov'un başkanlığında 'Bütün Ülkelere Çağrı' isimli bir metin tüm dünyaya duyuruldu. Bu metinde askeri ve endüstriyel faaliyetler bu şekilde giderse büyük bir iklim değişikliği felaketi yaşanacağı vurgulandı (HSS, 2019; WMO, ty).

- 1980'de yine Fyodorov, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 'Doğanın Korunması için Ülkelerin Tarihsel Sorumluluğu' konulu tarihsel oturumunda Sovyet Delegasyonu adına bir rapor sundu. Bu raporda tropikal ormanların yok olması, toprak kalitesinin bozulması, çölleşme, atmosfer, denizlerin ve tatlı suların kirlenmesi gibi çevre sorunları vurgulanarak tüm ülkelere şimdiki ve gelecek kuşaklara olan sorumlulukları hatırlatıldı (HSS, 2019; WMO, ty).

SOVYETLER BİRLİĞİNDE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇALIŞMALARI

Sovyet bilim insanları, başta coğrafya ve biyoloji alanından gelenler olmak üzere iklim değişikliği ile ilgili konularda 1920'lerden itibaren çok değerli çalışmalar yaptılar. Bu bilim insanlarından biri Sovyet coğrafyacı, biyolog ve balık bilimi uzmanı (ihtiyolog) L.S. Berg, 'İklim ve Yaşam' adlı kitabında (ilk basım 1922), iklim ve doğanın organik ve organik olmayan unsurlarının ilişkisini anlattı. Sovyet bilim insanları arasında iklim değişikliği ve insanın buna etkisi konusundaki ilk ciddi tartışmalar ise 1961 ve 1962'de Leningrad'da yapılan iklim değişikliği toplantılarında ele alındı. Birçok uzmanlık alanından gelen bilim insanları dünyadaki iklim değişikliğini, insan eliyle yapılan müdahaleleri ve enerji üretiminin iklime olan etkisini tartıştılar. Sovyet bilim insanı Budiko 1969'da yayınlanan makalesinde artan ekonomik faaliyetlerin ve enerji üretiminin yağmur modlarını etkileyeceğini, denizin yükselmesine ve kutupların erimesine neden olacağını yazdı (Lapenis, 2020). Kuzey Kutbu'nun erime miktarı ile ilgili 1972'de yaptığı tahminler uzun yıllar sonra çok az farkla doğru çıktı. Budiko, daha 1960'larda insan faktörü nedeniyle Kuzey Kutbunda erime olabileceğini öngören bir bilim insanıdır.

11 Şostakoviç'in 'Ormanların Şarkısı' isimli oratoryosu (1949), 1978'de SSCB Devlet Senfoni Orkestrası Japonya Konseri'nden: <https://www.youtube.com/watch?v=lcby0Yriu2Q>

Şekil 3. M. Budiko; Sovyet iklim bilimci

Kaynak: <https://notivory.com/press-center/news/mikhail-budyko-chelovek-preds-kazavshiy-globalnoe-poteplenie/>

İnsan eliyle oluşabilecek iklim felaketi konusunda çalışmalar yapan bilim insanlarının en ünlüsü ise E.K. Fyodorov'dur (1910-1981). Jeofizikçi, kutup kâşifi ve iklim uzmanı olan Fyodorov, Sovyetler Birliği Hidrometeoroloji Merkezi'nin başındaydı ve Kuzey Kutbu'nda yaptığı çalışmalardan dolayı 1938'de Sovyetler Birliği Halk Kahramanı olarak Lenin ödülünü, 1946'da ise Stalin ödülünü almıştı. Sovyetler Birliği Barış Komitesi başkan yardımcılığını da yürüten Fyodorov, 1979'da ilk kez yapılan Dünya İklim Konferansı'nda yukarıda söz edilene konuşmayla hatırlanmaktadır (WMO, ty). Fyodorov, yazdığı 'İnsan ve Doğa, Ekolojik Kriz ve Sosyal İlerleme' isimli kitapta doğanın artık kendi kendini temizleyemeyeceğini vurgulayarak doğal fiziksel özelliklerin değişiminin çok ağır sonuçlar doğuracağı konusunda uyarır; insanlığın karşılaşacağı tüm problemlerin Marksist bir bakış açısı ve örgütlü bir toplum aracılığı ile çözebileceğini savunur (Fyodorov, 1980).

Şekil 4. E.K.Fyodorov; Sovyet kutup kâşifi, iklim bilimci

Kaynak: <https://public.wmo.int/en/about-us/awards/international-meteorological-organization-imo-prize/evgeny-konstantinovich-fedorov>

SONUÇ

Bu yazıda Sovyetler Birliği tarihi içinde her biri ayrı araştırma konusu olabilecek sayısız çalışma ve uygulamanın bir bölümü kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Ekoloji ve çevrenin korunması konusu Ekim Devrimi'nin ilk gününden itibaren çok ciddiye alınmış, buna uygun yasalar hemen çıkartılmıştır. Sovyet bilim insanlarının dünya ekoloji tarihine yaptıkları katkılar ne yazık ki

Sovyetler Birliği'nde oluşan çevre ile ilgili bazı olumsuz örneklerin gölgesinde kalmış, anti sovyetik propagandanın yoğun etkisi altında kalan solcu aydınların da büyük çoğunluğu bütünü görmek konusunda isteksiz davranmışlardır. Bu konuda yeterli kaynağın olmaması, geçmişte ekoloji ve çevre konularına yeterince ilgi gösterilmemesi gibi nedenleri de hesaba katmak gerekir. Oysa Sovyetler Birliği, bilim tarihi, doğanın korunması, ekoloji konularında kendi içindeki tartışmalar ile birlikte keşfedilecek, bazen şaşırtacak büyük bir düşünsel birikim ve uygulama içeriyor. Tekrar hep birlikte düşünmekte yarar var:

"İnsanlığın yaşamını sürdürmesi için; ormanlar gibi doğal kaynaklar ulusal tekellerin mülkiyetinde veya egemenliği altında mı bulunmalı, yoksa dünya emekçi sınıflarının egemenliği altında mı?" (Nalçacı, 2021)

KAYNAKLAR

- Anime-net (ty). What is biogeocenosis. The concept of biogeocenosis. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://anime-net.ru/en/chto-takoe-biogeoceno-ponyatie-biogeocenoza/>
- Cercle Henri Barbusse de culture ouvrière et populaire (2018). Le plan de transformation de la nature de 1948 les enseignements de l'agroecologie sovietique il y a 70 ans. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://germinallejournal.jimdofree.com/app/download/7653935556/Plan+de+transformation+de+la+nature.pdf?t=1526654358>
- Fyodorov, Ye.K. (1980) Man and Nature, The Ecological Crisis and Social Progress. Moskova: Progress Publishers.
- Foster, J.B. (2015). Late Soviet Ecology and the Planetary Crisi. Monthly Review, 67(2).
- Gonçarov, N.P. (2013). К 125ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ВЫДАЮЩЕГОСЯ БОТАНИКА ПЕТРА МИХАЙЛОВИЧА ЖУКОВСКОГО, Н. П. Гончаров. Gene-tika, 49(5), 549-557.
- Gül, G. (2018). Yaşamın Başlangıcı ve Oparın. Madde Diyalektik ve Toplum, 1(4), 323-328.
- HSS (2019). Narrating Global Environment Change: Soviet Interventions In The Climate Change & Earth Science Debates of the Late Twentieth Century. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://hss2019.hssonline.org/meeting-program/abstract-archive/program/142/narrating-global-environment-change-soviet-interventions-in-the-climate-change-amp-earth-science-debates-of-the-late-twentieth-century>
- Kolbasov, O.S. (1987). Environmental Policy and Law in the USSR. Environmental Law Reporter. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://elr.info/sites/default/files/articles/17.10068.htm>
- Lapenis, A. (2020). A 50-Year-Old Global Warming Forecast That Still Holds Up. Eos, Science News by AGU. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://eos.org/features/a-50-year-old-global-warming-forecast-that-still-holds-up>
- Nalçacı, E. (2021) 21. Yüzyılda neden ulusların sosyalist bütünleşmesine ihtiyacımız var? Sosyalist Gelecek ve Planlama Sempozyumu, Bahar-21 Çalıştayı. Erişim tarihi: 24.10.2021 <http://bilimveaydinlanma.org/21-yuzyilda-neden-ulusların-sosyalist-butunlesmesine-ihtiyacımız-var/>
- Polunin, N. (1988). What Its Human Component is Attempting for The Biosphere, Editorial. Environmental Conservation, 15(2), 97-98.
- Polunin, N., Grinevald, J. (1988). Vernadskiy and Biospherical Ecology. Environmental Conservation, 15(2), 117-122.
- Rensberger, B. (1992). Scientists died guarding seeds during WWII. The Washington Post. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://www.sun-sentinel.com/news/fl-xpm-1992-05-13-9202080144-story.html>
- Rosenberg, G.S., Saksonov, S., Senator, S. (2019). Global and regional aspects of transformations of nature in Russia: environmental view. <http://dx.doi.org/10.30884/vglob/2019.01.11>

Shapashnikov,L.K. Nature Reserves in the Soviet Union (1967) ,National Parks-A World Need, Ed.V.Cahalane, 65-71. Union <http://npshistory.com/publications/np-world-need.pdf>

Sobisevič, A.V., Vnitko,V.A., Postnikov, A.V. (2019). The surrounding environment monitoring in the Soviet Union: a review of establishing new "ecological" science. IOP Conference Series, Earth Environment Science, 350 012017.

UNESCO (ty) Biosphere reserves in Europe& North America Erişim tarihi: 24.11.2021 <https://en.unesco.org/biosphere/eu-na#russia>

Vourtsis, D. (2017). The protection of nature by the Soviet government . Australian Marxist Review, 65. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://archive.cpa.org.au/amr/65/amr-65-04-the-protection-of-nature.html>

WMO (ty). Yevgeniy Konstantinoviç Fyodorov. Erişim tarihi: 24.10.2021 <https://public.wmo.int/en/about-us/awards/international-meteorological-organization-imo-prize/evgeny-konstantinovich-fedorov>

Zon, R. (ty) Plan de conservation de 15 ans de l'URSS. Erişim tarihi: 24.10.2021 <http://www.fao.org/3/x5349f/x5349f02.htm#TopOfPage>

EK -1

BİR DERNEKTEN ÖTE, ÇEVRE VE EKOLOJİ KONULARINDA TOPLUM KATILIMI ÖRNEĞİ: VOOP

Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında kurulan dernek, Sovyetler Birliği dağılırken ve sonrasında da ayakta kalabilen nadir örgütlenmelerden biridir. Halen Rusya Federasyonu'nda yayınlarıyla, eğitimleriyle faal bir örgütlenme olup dünyanın en büyük çevre örgütlerinden biridir. Dernek, 1924'te kuruluşundan bugüne tüm faaliyetlerine sahip çıkmaktadır.

2020'de Anayurt Savaşı'nın kazanılmasının yıl dönümünde yayınladıkları bu afiş ilgi çekicidir:

ВЕЛИКАЯ ПОБЕДА
и «ЗЕЛЕНАЯ ВЕСНА»
эколого-патриотическая акция

75 ПОБЕДА!
1945-2020

'Geçmişle övünüyor, gelecek için sorumluluk taşıyoruz'

1924'ün başında, Halk Eğitim Komiserliği'nin doğa koruma birimi, kısaca Doğayı Koruma Derneği şeklinde tercüme edebileceğimiz bir halk örgütlenmesi için teklif sundu. Toplumu çevre konularında örgütlenme fikri Halk Eğitim Komiserliği önderliğinde Lunaçarski, Krupskaya ve Pokrovski'nindir. Zamanın ünlü bilim insanları tarafından tartışılan tüzük aynı yıl içinde onaylandı. Derneğin kuruluş amacı, ülkenin acımasız sömürü ve iç savaş nedeniyle tahrip olan doğal kaynaklarının restorasyonu ve rasyonel kullanımı için bilimsel birikimin halkın gücü ile birleştirilmesiydi. Böylelikle bilim insanların yönlendirmesiyle Sovyetler Birliği'nin en büyük demokratik kitle örgütlerinden biri kurulmuş oldu. Topluluğun ilk başkanı bir zooloji profesörü olan G.A. Kojevnikov'dur.

Örgütün ilk aşamada başlıca görevleri şunlardı: Doğal kaynakların korunması ve restorasyonu ile ilgili bilimsel konuların geliştirilmesi, devletin doğanın korunması için yaptığı çalışmalara toplum katılımının sağlanması. Halka yönelik doğanın korunması ile ilgili tartışmalar,

kurslar, sergiler gerçekleştirildi, bu konuda yayınlar çıkarıldı. Her yaştan yurttaş grupları için özel geziler düzenlendi. Dernek, doğal kaynakların kullanımı ve çevre mevzuatının uygulanması üzerinde kamu kontrolü işlevini binlerce kişiyi örgütleyerek gönüllü olarak üstlenmiş oldu.

1928'de, bilimsel makalelerin de yer aldığı "Doğa Koruma" dergisi yayına başladı (Ohrana Priodni Dergisi).

1930 yılında, dernek bünyesinde bir bitki ve hayvan koruma bölümü kuruldu.

1935 yılında çalışma alanlarından biri de kuşların incelenmesiydi. Bu dönemde çocuklar arasında doğanın korunmasına yönelik fikirlerin geliştirilmesi için Moskova'daki Gorki Parkı'nda çocuklarla sürekli çalışma yapan bir grup oluşturuldu.

1938'de örgüt bünyesinde doğal anıtların, rezervlerin ve kaynakların korunması ve rasyonel kullanımı yoğun olarak tartışıldı, 1939'un sonunda ise jeologlar, sismologlar ve mağara bilimciler birleşerek yer bilimleri birimini kurdular.

1940'ta bir propaganda bürosu kuruldu.

1941 baharında, suların korunması ve balıklar için bir bölüm oluşturuldu.

1946'da Bakanlar Kurulu "doğanın korunması hakkında" bir kararname yayınladı. Asıl amaç halkın, savaş yıllarında zarar gören doğal rezervlerin korunması, hızlı restorasyon sağlanmasına katkısı konusunda kitlesel desteğinin örgütlenmesiydi. Böylece VOOP faaliyetlerinde yeni bir dönem başladı. Kararname, yerel makamları Doğa Koruma Derneği'nin yerel şubelerini düzenlemeye ve onlara günlük çalışmalarında gerekli yardımı sağlamaya mecbur etti.

1947 kongresinde özel bakım ve korunmaya gereksinim olan tüm değerli doğal varlıkların kayda alınması ve bunların korunması için bir metodoloji geliştirilmesi kararı alındı. Görev bilim insanlarının ve örgütlü halkın olacaktı.

Yeni başkan N.V. Tsitsin (ismi Moskova'daki ünlü Botanik Park'a verilen Sovyet genetikçi) önderliğinde eğitim bakanlığının da yardımıyla toplumun doğa koruma konusunda devletin başlattığı sürece nasıl katılacağı tartışıldı. "Bahçe Haftası", "Kuş Günü", "Orman Ayı" gibi etkinlikler düzenlendi. Kentlerin ve kasabaların yeşillendirilmesine katılım, arıcılığın geliştirilmesi, balık yetiştiriciliği, tıbbi hammaddelerin ve değerli bitki tohumlarının sağlanması gibi etkinlikler örgütlendi.

Şekil 1. N.V. Tsitsin anısına derneğin posteri

1953'te VOOP, bir diğer büyük örgütlenme olan "Tüm Rusya Kentsel Yeşil Alanlar Oluşturma ve Koruma Yardım Derneği" ile birleşti.

1957 yılında 200 kişi tam zamanlı olarak alanda çalışmak üzere görevlendirildi.

1960 yılında, Tüm Rusya Doğa Koruma Derneği, Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Birliği'ne katıldı.

1974'te dernek, faaliyetleri için Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ile ödüllendirildi.

Aynı yıl çeşitli ülkelerde "Çevre Kirliliği Olmadan İlerleme" sergileri gerçekleştirildi.

1984 yılında Dernek, Birleşmiş Milletler Çevre Programının (UNEP) Gümüş Madalyası ile ödüllendirildi.

VOOP'un 95. yılı için tekrar düzenlenen farklı tarihlere ait doğa koruma ile ilgili Sovyet posterlerinden örnekler:

Şekil 2.1960 posteri: 'Doğayı yıkanlar'

Şekil 3. 1974 posteri: 'VOOP'a Kızıl Bayrak İşçi Nişanı verildi'

Şekil 4. 1955 posteri

(Bu bölüm için <http://voop-rf.ru/history/> isimli VOOP resmi sitesinden yararlanıldı.)

SSCB'DE SİBERNETİĞİN GELİŞİMİ VE EKONOMİK PLANLAMAYA UYGULAMA GİRİŞİMLERİ

Onur Güngör

Dr., Yapay Zeka Komisyonu
BAA Kolektif Yaşamı Kurgulama Bilim Alanı, İstanbul
onurgu@gmail.com

ÖZET

Sibernetik, matematiksel modelleme, bilgi teorisi, sistem teorisi ve kontrol teorisi gibi çeşitli bilim alanlarına bir sözcükle atıf vermeye yarayan, bilişim teknolojilerinin diğer tüm bilimlerin ve teknolojilerin ayrılmaz bir parçası olmasıyla birlikte yerini yenilerine bırakan bir kavramdır. SSCB'de sibernetik en başlarda emperyalistlerin kendi amaçlarını yüceltmek amacıyla ortaya koyduğu dikkat dağıtıcı bir unsur olarak uzak durulması gereken bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Ancak kısa bir süre içinde üretimde teknolojik imkanların sağladığı otomatikleştirmeden daha çok faydalanılmasına dair vurgunun yarattığı atmosferde Kitov, Lyapunov ve Sobolev'in öncülüğünde hak ettiği önemi görmeye başlamıştır. Bu makalede bu gelişim dönemi ele alındıktan sonra, sibernetik alanındaki fikir ve teknolojilerin ekonominin merkezi planlamasının eniyileştirilmesi için nasıl kullanılabileceğine dair çabalara değinilmektedir. Bu dönemde önemli görevler almış Aksel Berg'in daha önce Türkçe'de yayımlanmamış olan 'Sibernetik ve Ekonomi' adlı bir makalesi de paylaşılmaktadır. Sonuç bölümünde bu çabaların daha fazla büyümemesinin olası nedenleri üzerinde kısaca durulup ilerisi için araştırma fikirleri verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sibernetik, Ekonomik Planlama, SSCB.

THE DEVELOPMENT OF CYBERNETICS IN THE USSR AND ITS APPLICATION TO ECONOMIC PLANNING

ABSTRACT

Cybernetics is a concept that is used to refer to various fields of science such as mathematical modeling, information theory, systems theory and control theory with one word. It left its place to new concepts as information technologies become an integral part of all other sciences and technologies. In the USSR, cybernetics was initially evaluated as an approach that should be avoided as a distraction that the imperialists put forward in order to glorify their own aims. However, in a short time, under the leadership of Kitov, Lyapunov and Sobolev, it started to receive the attention it deserved in the atmosphere created by the emphasis on making more use of the automation provided by technological opportunities in production. After discussing this period in the article, several efforts about how the ideas and technologies in cybernetics can be used to optimize the central planning of the economy are introduced. We also share an article titled 'Cybernetics and Economy' by Aksel Berg who took important roles in this period for the first time in Turkish. In the conclusion section, possible reasons that hinder the further growth of these efforts are briefly discussed and future research ideas are given.

Keywords: Cybernetics, Economy planning, USSR.

GİRİŞ

Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin (BAA) düzenlediği Moskova Arşiv ve Kütüphane Gezisi'ne katılmaya karar vermemin önemli nedenlerinden biri bugün internet olarak bildiğimiz elektronik ağın bir karşılığının Sovyetler'de var olup olmadığını uzun süredir merak ediyordum. Bu kadar büyük bir teknolojik gelişkinlik düzeyine erişip internet gibi bir ağı geliştirmemiş olmaları anlaşılabilir gelirdi. Yoksa bunun yerine başka bir yöntem mi kullanıyorlardı? Veya hiç bilmediğimiz ama etkin olarak kullanılan bir ağ zaten vardı da genellikle Batılı kaynaklara dayanarak edindiğimiz bilgilerde bunlara rastlamamamızın nedeni bu kaynakların tarafıllığı mıydı?

Bu sorulara yanıt ararken ulaştığım Benjamin Peters'in kitabı (2016) bu konuda birçok soruya yanıt veriyor gibi duruyordu. Ben de ziyaret edilmesi planlanan arşivler-

de bu bilgilere yenilerini eklemeye yarayacak bir belge olup olmadığını öğrenmeyi umarak geziye katıldım.

Ne yazık ki bu makalede ilk çıkış noktamdaki soruların hepsine yanıt veremeyeceğim. Şimdilik sibernetik kavramının Sovyetler'deki gelişimini ele aldıktan sonra bu kavram altında ele alınan ve sosyalist planlamada bilgisayarlardan yardım alınması için atılan adımlardan bahsedeceğim. Ayrıca gezi sırasında elde ettiğim ve bildiğim kadarıyla daha önce Rusça dışında bir kaynaktan yayımlanmamış olan bir monografi paylaşacağım.

SİBERNETİK VE SSCB

Sibernetikle Tanışma

Sibernetik kavramı matematiksel modelleme, bilgi teorisi, sistem teorisi ve kontrol teorisi gibi çeşitli bilim alanlarını ilk olarak bir arada ele almış olan; ancak günümüzde bu konularda konuşulurken pek atıf veril-

meyen bir kavramdır. Tek cümlelik bir tanımını yapmak oldukça zor olan bu kavramın genel çerçevesi ilk olarak Norbert Wiener'in 'Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine' (Türkçesi: Sibernetik veya Hayvan ve Makinedeki Yönetim ve İletişim) adlı kitabında çizilmiştir (Wiener, 1948). Bu kitapta Wiener, insan vücudunda ve doğada olduğunu fark ettiğimiz süreçlerin matematiksel modellerle benzerliklerini araştırmıştır. Örneğin canlı organizmalardaki homeostatik¹ süreçler, astronomik olayların matematiksel modellerle tahminin mümkün olması, canlılardaki sinir sistemlerinin bilgisayarların yapısına benzerliği gibi analogiler makinelerin kontrolü için canlı organizmalardaki sistemlerden ilham alma veya tersi yönde canlı organizmaları anlamak için makinelerdeki yöntemlerle benzerlik kurmanın önünü açıyordu.

Bu tür bir yaklaşımı ilerletince akla gelenler birçok bilim insanına heyecan veriyordu. Acaba insanlar gibi düşünen makineler yapılabilir miydi? Canlı organizmaların doğaya uyum için evrimleşerek geliştirdiği çözümler yeni tür makineler icat etmekte kullanılabilir miydi? Bu heyecanın SSCB'deki karşılığını araştırdığımızda ise İkinci Dünya Savaşı sonrası birkaç yılda başlıca yayın organlarında sibernetiğin bir 'sahte bilim' olduğunu iddia eden yazılara rastlıyoruz (Şekil 1). Örneğin Sovyetler Birliği'nde yayımlanan 'Literaturnaya gazeta' dergisi Wiener'in kitabını eleştirirken Wiener'ı da 'kapitalistlerin gerçek bilim insanları yerine koyduğu şarlatanlar ve gericiilerden' sayıyordu (Peters, 2016: 30).

i)

1 Bunlar kanın asitlik derecesinin, vücut sıcaklığının, hücre dışı sıvısındaki sodyum, potasyum, glikoz gibi çeşitli element veya molekül derişimlerinin belirli sınırlar dâhilinde tutulması ve benzeri süreçlerin tümünü kapsar.

ii)

Şekil 1. Bu dönemde yayımlanan sibernetik karşıtı yazılardan bazı örnekler:

i) K. Gladkov. Cybernetics, or Yearning for mechanical soldiers // Technika-molodezhi. 1952. № 8. Pp. 34-38. (Sibernetik, ya da Mekanik askerleri arzulamak)

ii) B. Bykhovsky. "Cybernetics - The Science of Modern Slaveholders" // "Nauka i Zhizn", 1953, № 6. (Sibernetik – Modern Köle Sahiplerinin Bilimi).

Boris Agapov adındaki bir gazetecinin yazdığı 1950 tarihli bir makalede ise ABD basınının 'düşünen makineler çağının gelişini' sevinçle karşılamaları eleştiriliyor ve Time dergisinde yayımlanan bir karikatür üzerinden asıl amaçlarının ortaya çıktığı ifade ediliyordu. Karikatürde ABD ordusunun üst düzey bir üyesine ait üniforma giymiş bir bilgisayar resmedilmmişti (Şekil 2). Yazıda bu durum 'düşünen makineler' üretmekteki asıl amacın savaş makinesi üretmek olduğuna kanıt olarak sunuluyordu (Peters, 2016: 30).

Şekil 2. Time dergisinde sibernetiğin kullanım alanları üzerine yayımlanan bir yazıya eşlik eden karikatür (Kitov ve Shilov, 2010).

İddiaya göre Agapov'un bu makalesinden sonra Wiener'in kitabı bilimsel araştırmalar için kullanılan tüm kütüphanelerden kaldırılmıştır.

Sibernetiğe ilişkin bu yaklaşımın sibernetiğin herhangi bir konusunun gerici bulunmasından çok fikrin çıkış kaynağının ABD olmasından kaynaklandığı düşünülüyor (Peters, 2016: 33). Zaten Stalin'in sibernetiğe karşı özel bir karşıtlığı da kayıt altına alınmış değil. Bilindiği üzere 2. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin Sovyetler'e karşı takındığı düşmanca tutum sosyalizmin dünya üzerinde sınırlandırılması amacına hizmet ediyordu. Bu kapsam-

da ABD başta nükleer fizik olmak üzere birçok bilim ve teknoloji alanında Sovyetler'in ilerlemesini durdurmayı amaçlıyordu. Dahası bu yeni teknolojileri savaşlarda kullanmaktan çekinmeyeceğini Hiroşima'ya atılan bomba ile kanıtlamıştı. Dolayısıyla sibernetiğe verilen ilk yanıtın bu şekilde olmasının nedenini sibernetiğin Sovyet ideolojisiyle çelişen yanları olmasında değil, fikrin Sovyetler'e etkin bir düşmanlık stratejisi içinde olan ABD'den kaynaklanmasında aramak daha mantıklı olmaktadır.

Yeniden basımı ancak 1950'lerin sonuna doğru mümkün olacak bu esere bir süre için sadece askeri arşivlerden erişilebildiği tahmin ediliyor.

Sibernetikle Barış

Hruşçov, 1956'da toplanan 20. SBKP Kongresi'nde yaptığı konuşmada sibernetik kavramından esinlendiği belli olan "Makinelerin ve süreçlerin otomatikleştirilmesi fabrikaların ve teknolojik süreçlerin otomatikleştirilmesine olduğu gibi tam otomatik (ekonomik ç.n.) planlamanın gerçekleştirilmesine de genişletilmelidir." sözleriyle planlamanın otomatikleştirilmesi için adımlar atılması çağrısında bulundu. Gerçi Hruşçov'un bazı icraatları bu çağrının, planlamanın otomatik olarak bilgisayarlar tarafından yapılmasının üretimi artırıp sosyalist ekonominin daha verimli çalışmasını sağlayacağına inanmasından ziyade başka saiklerle yapıldığını düşündürür. Örneğin, Hruşçov planlamada merkezileşmenin azaltılarak, piyasa rekabetçiliği gibi kapitalizmin özünde olan düşüncelerin hayata geçirilmesini savunmuştur (Keeran ve Kenny, 2009: 56). Bu kapsamda, birçok merkezi planlama dairesini lağvetmiş ve yerlerine daha küçük ölçekli çok daha fazla sayıda yerel ekonomi konseyi kurmuştur. Ayrıca tüketim mallarına üretim planlarında daha fazla yer ayırmak istemesi planlama sürecini teknik açıdan daha da zor hale getirmişti. Hayata geçirdiği bazı girişimlerin enine boyuna iyice düşünülmeyeceği, en azından kongrede ifade ettiği gibi hesaplama yeteneklerinden yararlanılmadığı da görülmüyordu. On binlerce traktör ve biçerdöverin çok büyük bir araziye yayılmasını öngören bakir topraklar kampanyası bunlara verilebilecek örneklerden biridir. Bu proje üzerine yapılan araştırmalar Hruşçov'un doğal koşulların olumlu olmasına fazlasıyla bel bağladığını, oysa üretim döneminin kısa sürmesi, yetersiz yağışlar ve benzeri doğal olumsuzlukların verimliliği düşürdüğünü ve maliyetlerin artmasına neden olduğunu ortaya çıkardı (Keeran ve Kenny, 2009: 54).

Yine de, üretimde teknolojik imkanların sağladığı otomatikleştirmeden daha çok faydalanılmasına dair vurgu sibernetiğe karşı var olan önyargıyı kırmış oldu. Yapılan araştırmalara göre bu süreci hızlandıran etmenlerden biri de Anatoliy Kitov adındaki bir Kızıl Ordu subayının sibernetik kavramını oluşturan fikirlere dair inancı oldu.

Kitov, teğmen olarak katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın

sonunda binbaşı rütbesine terfi etmişti. Savaş sonrası 1945-1950 yılları arasında öğrencisi olduğu Moskova Top Mühendisliği Akademisi'nden en yüksek notla mezun oldu. 1952'de verdiği tezi Sovyetler Birliği'nde programlama üzerine yapılan ilk tezdi. 1952 ve 1954 yılları arasında Sovyetler Birliği'ndeki ilk bilgisayar bölümünü aynı okulda kurdu (Kitov ve Shilov, 2010).

Kitov, 1952'de Wiener'in Sibernetik kitabını akademinin kütüphanesinde bulup okuduktan sonra sibernetiğin daha önceden yazıldığı gibi sahte bilim olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğuna ve ciddiye alınması gereken bir kavram olduğuna kanaat getirir. Bu görüşünü anlatmak için sibernetiği iyi bir şekilde tarif eden ve neden ciddiye alınması gerektiğini açıklayan bir makale yazar. Bunu matematikçi Aleksey Lyapunov'a anlatması ve ikna etmesi üzerine Lyapunov da makaleye katkıda bulunmayı kabul eder. Lyapunov, bu fikirle diğer bir matematikçi Sergey Sobolev'in de ilgileneneceğini düşünerek, makaleye Sobolev'i de dahil eder. Sobolev'in makalenin yazımına katkıda bulunup bulunmadığı bilinmiyor ama sibernetik destekçisi olduğu kesin. Ancak yayımlamak için 'Felsefenin Sorunları' dergisine gittiklerinde ufak bir sorunla karşılaşır. Derginin editörleri yazıyı beğenmiş ve yayımlamak istemiştir; ama önce partiden izin almalarını da şart koşmuştur. Bunun üzerine Kitov ve Lyapunov partinin bilim kurulundan şartlı bir izin almayı başarır. Şart makalenin yayımlanmasından önce kamuya açık sunumlar ve özel katılımlı atölye çalışmaları yapmalarıdır (Peters, 2016: 35).

Sonuçta 'Felsefenin Sorunları' dergisinin Ağustos 1955 tarihli sayısında yayımlanan bu makale Sovyetlerdeki sibernetik araştırmalarını başlatan çalışma olur.

Makalenin içeriğine bakınca amacının sibernetiğin gerici veya sahte bir bilim olmadığını göstermek ve bunu kolaylaştırmak için bazı uyarlamalar yapmak olduğu görülüyor (Sobolev ve ark., 1955). Örneğin makale sibernetiği diğer bilim dalları ile eşitlemek için sibernetik kavramlarını kapsamlı bir kontrol ve iletişim teorisine dayandırmış. Buna ek olarak Wiener'in kitapta kullandığı sözcük dağarcığını Sovyet bilim diline tercüme etmişler. Örneğin Wiener 'geribildirim mekanizması' diyorsa, onlar 'geribildirim teorisi' ('feedback mechanism' ve 'the theory of feedback') demişler. Wiener, 'ikili (dijital) hesaplamanın temel ilkeleri' sözlerini kullandıysa onlar 'yüksek hızlı otomatik elektronik hesaplama makineleri teorisi' demişler. Son olarak da 'insan düşünce sisteminin sibernetik modelleri' yerine 'kendi kendini örgütleyen mantık süreçleri' sözlerini kullanmışlar.

Makalede Shannon'ın bilgi teorisinin² olasılıksal analizini genişletmişler; ama bunu yaparken Wiener'in organizma ve makine arasındaki analojisini de politik izdüşümlerinden arındırmışlar. Bilgisayarı genel bir

2 Shannon'ın kurucusu olduğu bilgi teorisi herhangi bir iletişim kanalı üzerinden kanal kapasitesinin altındaki hızlarda hatasız iletişimin sonucunda (asimptotik olarak) mümkün olduğunu göstermiştir.

kontrol edici ve yönlendirici araç olarak ortaya koyarak, Wiener'in sibernetiği yaşayan organizmalar ve makineler bağlamındaki iletişim ve kontrol aracı olarak görmesini dikkatlerden kaçırmak istemişler (Sobolev ve ark., 1955).

Genelleştirme düzeyini bu kadar ileri taşımalarının Rusça'daki 'kibernetika' (yani sibernetik) kelimesinin anlamı üzerinde de etkisi olmuş. Günümüz Rusya'sında bile, Türkçe'de bilişim kelimesiyle tarif edilen işlemlere yani bilgisayar bilimi teknolojileri kullanılarak yapılan işlemlerin tümüne 'kibernetika' denmekte.

Yazarlar, Wiener'in 'Sibernetik' kitabında yaptığı sert kapitalizm eleştirisini de makaleye dahil etmişler. Wiener'in kapitalizmin kaotik koşullarında gerçekleşecek bir otomatikleştirme furiasının emekçilerin makineleştirilmesine yol açacağına ve bundan tek kurtuluş yolunun insanların insan olduklarından dolayı değer gördükleri, alınır satılır bir şey olmadıkları bir toplum kurmaktan geçtiğine dair görüşlerini aktarmışlar (Sobolev ve ark., 1955).

Yazarlar ilk endüstri devriminin el işi yerine makineleri koyduğunu hatırlattıktan sonra, sibernetiğin insan aklının işini yapacak teknolojilerin önünü açarak büyük bir otomatikleştirme, dolayısıyla verimlilik imkânı yaratacağı ve ikinci bir endüstri devrimine yol açacağını iddia etmişler (Sobolev ve ark., 1955).

Makale bu noktada günümüzde yapay zekâ alanı içinde düşünülen birçok uygulama alanı hakkında gerçekçi tahminlerde bulunuyor. Örneğin sibernetik yöntemlerin geliştirilmesiyle bir dilden başka bir dile otomatik olarak çeviri, elektronik makinelerin kendilerini yönetecek programları kendi kendilerine yazmaları, kendi kendilerine çalışan fabrikalar, demiryolu, havayolu ve karayolu trafiğini yönetecek sistemler veya görme engelliler için kitap okuma sistemleri (Sobolev ve ark., 1955).

Yazarlar makalede, Sovyet popüler bilim yazınında hâkim olan sibernetik karşıtlığının nedeni olarak pratik gelişmelerden habersiz olmayı ve sibernetiği anlayamamış olmayı göstermiş. Aslında sibernetiğin önerdiği gibi insan sinir sisteminin elektronik sistemler kullanarak veya onlara benzetilerek incelenmesinin başlı başına materyalist bir uğraş olduğunu ve bu çalışmaların tüm gücüne ancak materyalist bir bakış açısıyla ulaşmasının mümkün olacağını vurgulamışlar. Sibernetik karşıtı olma hatasına düşenleri konuyu kendi başlarına anlamaya çalışmadan, burjuva gericiliğinin temsilcilerinin sibernetik fikirleri aşırı övmesine ve kendi ideolojik görüşlerine uydurmasına kanarak yanlış karar vermekle suçlamışlar. Üstelik bu yüksek derecedeki övgünün tam da bu şekilde bir yanılgıya yol açmak için burjuvalar tarafından kasten yapılmış olabileceğini de göz ardı etmemek gerektiğini vurgulamışlar (Sobolev ve ark., 1955).

Bu makalenin etkisiyle oluşan ve genel olarak üretimin otomatikleştirilmesinin bir ihtiyaç olarak tanımlanmasının yarattığı atmosferde yayımlanan diğer yazılar, sibernetiğin kapitalist kullanımlarını tespit eder ve eleştirir, ama sosyalist bir sibernetiğin de mümkün olduğunu söylemeye başlar.

Şekil 3. Kitov, Lyapunov ve Sobolev.

Kitov, Lyapunov ve Sobolev'in makalesi, sonrasında Andrey Kolmogorov ve Aksel Berg'in de desteği ile 'Sibernetik Konseyi' 1959'da kuruldu (Şekil 3). Bu konseyin en önemli icraatlarından biri de 1961 yılında 'Sibernetik: Komünizmin Hizmetinde' adlı bir bilimsel sempozyum serisini düzenlemek oldu. Bu sempozyumda komünist bir toplum inşa etmek için gereken en önemli araçlardan birinin sibernetik olduğu ilan edildi.

Sempozyumdan kısa bir süre sonra toplanan 22. SBKP Kongresi'nde Hruşçov 'sibernetik, elektronik hesaplama ve kontrol sistemlerini üretim, bilimsel araştırma, tasarım, planlama, muhasebe, istatistik ve yönetim alanlarında kullanılmak üzere örgütlemek zorunludur' açıklamasında bulundu.

Bu iki gelişme o kadar büyük bir enerji ortaya çıkarmış olmalı ki 1963'te Amerikalı bir gözlemci "Eğer dünyada sibernetiğin sunduğu olanakları hayata geçirmeye muktedir bir devlet varsa o da Sovyetlerdir" yorumunda bulunmuş (Peters, 2016: 44). Bu sempozyumun bilimsel bir dergide yayımlanan değerlendirmesinde Hruşçov'un "batıyı ezmek" için kullanmayı düşündüğü en büyük silahın sibernetik olabileceğini, zira Sovyetler'in daha verimli ve üretken bir ekonomiye sahip olmasının Batı'nın politik ve ekonomik amaçlarını baltalayabileceği söylenmiş (Malcolm, 1963).

Sovyetler'in sibernetik alanındaki istekli girişimleri CIA tarafından da raporlanmış (İsimsiz (CIA), 1964). Bu tür çalışmaları yoğunlaştırırlarsa 'karmaşık dinamik sistemlerin istenen yönde kontrol edilmesi bilimi' olarak tanımlanan sibernetiğin tüm Sovyetler Birliği'ni yönetmekte kullanılıp verimliliğin çok artırılabilceğinden korkulduğu anlaşıyor.

EKONOMİK SİBERNETİK

Bu bölümde sibernetiğin yeniden üzerinde çalışılabilir bir konu haline gelmesinden sonra ortaya atılan, ekonomi yönetimi için kullanılmak üzere tasarlanmış dört farklı elektronik ağdan bahsedeceğiz. Sibernetik kavramının diğer alanlara olan etkisini incelemeyi başka çalışmalara bırakmakla birlikte bu çalışmada da bu dört önerinin tüm ayrıntılarına giremeyeceğiz³.

Sibernetiğin kendini akladığı koşullarda Kitov, Hruşçov'a Ocak 1959'da yazdığı bir mektupta, tüm birlik çapında kurulacak bir elektronik ağın aynı anda farklı amaçlar için kullanılabileceğini ama en başta ekonomiyi idare etmek için kullanılması gerektiğini anlatıyordu. Ancak bu önerinin modern bilgisayarların üretimi ve üretimi otomatikleştirmekte kullanılması kısmını hayata geçirme kararı alınırken ekonominin idare edilmesi ile ilgili kısmı kabul görmemişti. Kitov, bunun üzerine çabasının vazgeçmek yerine önerisini biraz daha geliştirerek ikinci bir mektup daha yazdı. Bu mektupta Kitov, hem ordu hem de kamu kurumları tarafından kullanılacak ortak bir ağ kurulmasının maliyetleri çok düşüreceğinden, Savunma Bakanlığı tarafından idare edilen merkezi noktalara yoğunlaşmış bilgisayarların kullanımının verimliliğini artıracığından bahsetmişti.

3 Bu dört önemli girişimde bahsi geçen bazı kişiliklerin burada aktardığımız okuyucuya ilginç gelecek hikayeleri olduğu anlaşıyor. Örneğin, OGAS projesinin yürütüldüğü Kiev'deki Sibernetik Enstitüsü'ndeki çalışma hayatı ve yaşam, Viktor Gluşkov'un matematik ve bilgisayar alanlarında ortaya koyduğu çok değerli eserler ve Kitov'un SSCB bilgisayar bilimleri tarihindeki önemli yeri ayrı çalışmalarda daha ayrıntılı olarak okuyucunun dikkatine sunulmayı hak ediyor.

Ancak iddiaya göre bu notta orduyu bilgisayar kullanımına başlamakta yavaş davranmakla suçlaması amirlerinin hoşuna gitmediğinden, konu merkez komiteye bile ulaşmadan Kitov'un soruşturulmasına dönüşmüş. Bu soruşturma, Kitov'un bir sonraki yıl SBKP'den ve askeri yöneticilik rollerinden ihracı ile sonuçlanmış (Kitov, 1996). Sovyetler Birliği'nde günümüzün internetine benzer bir ağı kurulmasına dair ilk girişim böylece sonuçsuz kalmış.

İkinci girişim Aleksandr A. Harkeviç tarafından 1962 yılında gerçekleştiriliyor. Harkeviç'in çabası ABD'deki günümüzün internetinin temeli olan ARPANET'e benziyor. Aynı ARPANET gibi, ne tür bir bilginin taşındığına önem vermeksizin her tür bilginin taşınabileceği bir 'birleşik iletişim sistemi'nin mevcut telefon hatları ve diğer elektronik iletişim hatları üzerinde kurulabileceği hayal ediliyor. 1963'te İletişim Bakanlığı tarafından bu çabanın Harkeviç'in başkanı olduğu Bilginin İletimindeki Sorunlar Enstitüsü'yle koordinasyon içinde sürdürülmesi için bir konsey kuruluyor. Ancak Harkeviç'in 1965'te kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmesiyle birlikte bu çaba da hiçbir somut çıktı vermeden son buluyor. Görevin neden başkaları tarafından devralınmadığı da hâlâ açıklanabilmiş değil (Peters, 2016: 101).

Üçüncü bir çaba ise Devlet Ekonomi Konseyi direktörü N. İ. Kovalyov tarafından 'Ekonomik Geçişin Sorunları' dergisinin 1963 sayısında Hruşçov'un 1957'de kurduğu bölgesel bilgisayar merkezlerini endüstriyel üretimi ve onun yönetimini otomatikleştirme amacıyla birleştirmeyi öneren bir yazı kaleme alınmasıyla başladı. Bu makalede bakanlık düzeyi ile bölge ve yerel düzeylerdeki bir ekonomi yönetiminin bu düzeylerde kurulacak bilgisayar merkezleriyle nasıl sağlanacağı anlatılıyordu. Yapılan hesaplamalara göre sağlanacak verimlilik artışı projenin maliyetlerini kat be kat karşılayacaktı. İddiaya göre bu proje de Devlet Planlama Komitesi (Gosplan), Merkezi İstatistik Kurumu, Devlet İkmal Kurumu (Gossnab) ve başka bazı komiteler tarafından projeye muhalefet edildiği için gerçekleşmedi (Peters, 2016: 102).

Sonuncu çaba ise kabaca "Tüm Birlik Çapında Otomatik Sistem" olarak çevrilebilecek, kısaca OGAS olarak adlandıracağımız bir girişim. Girişimin mimarı Viktor Gluşkov, 1962'de İzvestiya'ya yazdığı bir makalede sibernetiğin sosyalist ekonomiye 'eldiven gibi uyan' bir doğası olduğunu yazıyor ve önceki girişimleri bir adım daha ileriye taşıyarak ekonomik yönetim kararlarını da otomatik olarak alınmasını öneriyor, böylece öznel faktörlerin etkisinden kurtulmanın mümkün olduğunu iddia ediyordu. Gluşkov, bu yazıyı yazdığında çok başarılı bir matematikçi olarak tanınıyordu ve Kiev'deki bilgisayar merkezini 'Sibernetik Enstitüsü' olarak yeniden adlandırmak üzereydi. Buradaki çalışmalarıyla OGAS fikrini geliştirecek ve 1971'deki 24. SBKP Kongresi'nde OGAS projesi tam anlamıyla hayata geçirilmek üzere taslak kararlar arasına girecekti. Ancak bu karar geri alındı. Ulaştığımız kaynakların yorumuna göre Politbüro,

OGAS projesi hayata geçerse mevcut siyasi dengelerde büyük bir oynamaya yol açacağı için projenin kapsamını tüm birlik ölçeğinden fabrika ölçeğine indirmeye karar vermişti. Tüm ülke çapında çalışacak bir ağ tasarımı geliştirilmeye devam ediyordu, ama sadece kâğıt üstünde. Bununla birlikte bakanlıkların çoğu kendi bilgisayar merkezlerini ve fabrika ölçekli yönetim sistemlerini kurmaya başlamıştı. Ancak bunların hiçbiri birbiriyle uyumlu değildi. Bu uyumsuzluğun bakanlıkların diğer bakanlıklarla bilgi paylaşmak zorunda kalmayıp kendi alanlarındaki veriye daha da iyi sahip çıkmalarının önünü açtığı not ediliyor. OGAS projesini tüm birlik çapında etkinleştirmek için 25. ve 26. SBKP Kongreleri'nde de girişimler söz konusu olduysa da sonuç değişmedi (Gerovitch, 2008). OGAS projesi bu çabalardan en uzun süreni ve dolayısıyla hakkında en çok bilgiye ulaşılabilir olanı. Ancak bu çalışma kapsamında bu kadar ayrıntı vermekle yetinmeyi tercih ediyoruz.

Harkeviç'inkini dışarıda tutarsak, tüm bu girişimler ekonomik bilginin iletilmesini kolaylaştırarak ekonomiyi yönetmek için kullanışlı olmayı hedefliyordu. Ancak OGAS girişimi merkezi planlama organlarının karar almasına yardımcı olma fikrinin bir adım daha ötesine geçerek planlama rolünü de üstüne almayı hedefliyordu. İnsanlığı ileriye taşımayı hedefleyen ve bunun için devrimci müdahalelerde bulunmaktan çekinmeyen bir devlet için, merkezi ekonomik planlamanın teknik personel tarafından hazırlanan bir matematiksel modele verilerin girilmesi ve en iyi plan kararlarının hesaplanmasından ibaret olamayacağı açıktır. Diğer girişimlerin bu konuya neden değinmediklerine bu tespit bağlamında anlam verebiliyoruz. Bu eğilimin o yıllarda konuyla ilgili yapılan araştırmalarda da tespit edildiği görülebilir (Boratav, 1982: 275).

Makalenin bir sonraki bölümünde BAA'nın Moskova Arşiv ve Kütüphane Gezisi'nde elde ettiğimiz bir belgeyi tanıtacağız. Belgenin şu ana kadar anlattığımız ekonomik sibernetik çabalarının geliştiği düşün ortamındaki önemli kişiliklerden Aksel Berg'in özgün yaklaşımını yansıtması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

AKSEL BERG: 'SİBERNETİK VE EKONOMİ'

Aksel Berg

Şekil 4. Aksel Berg.

Aksel İvanoviç Berg (1893-1979) Orenburg'un önde gelen soylu ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya geldi (Şekil 4). Babası Çarlık ordusundan emekli bir generaldi. Berg, 1. Dünya Savaşı'nda İmparatorluk Donanması'nda hizmet verdi. Ekim Devrimi'nden sonra Kızıl Ordu'da denizaltı komutanı olarak hizmet vermeye devam etti. Leningrad Donanma Akademisi'nden 1925'te radyo mühendisliğinde uzmanlaşarak mezun oldu. Donanma'ya bağlı bazı araştırma merkezlerinde çalıştıktan sonra 1932 yılında Donanma Haberleşme Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nün müdürlüğüne atandı. 1937 yılında hakkındaki bazı iddialar nedeniyle hapse girdi, ama 1940 yılında hakkındaki iddialardan vazgeçilmesi üzerine yine Donanma'da önemli bir pozisyona atandı. Berg, 1943'te Radar Hakkındaki Devlet Güvenlik Komitesi'nde ve Sovyetler Birliği Elektrik Endüstrisi Halk Komiserliği'nde başkan yardımcılığı görevini yürütmeye başladı. 1944'te Komünist Parti'ye girdi ve hayatının sonuna kadar adanmış bir komünist olarak kaldı. Sovyet Bilimler Akademisi'ne 1946'da tam üye olarak seçildi. 1953'te Savunma Bakan yardımcısı oldu ama dört sene sonra kalp rahatsızlığı nedeniyle emekli olmak zorunda kaldı. 1957-1960 yılları arasında Savunma Bakanlığı'na danışman olarak hizmet verirken bir yandan da Devlet Planlama Komitesi'nde üretimin mekanizasyonu ve otomatikleştirme ile ilgili çalışan Bilimsel Teknik Konseyi'nin başkanı olarak görev yapıyordu (Gerovitch, 2004: 205).

10 Nisan 1959'da Bilimler Akademisi'nin Prezidyumu'na sunduğu raporda Sovyetler Birliği'ndeki siberetik araştırmalarının çok sayıda enstitüye yayılmış olduğunu ve bu durumu düzeltmek için merkezi koordinasyon işlevi görecektir bir örgüte ihtiyaç olduğunu söylüyordu. Bunun üzerine Aksel Berg'in başkanı, Aleksey Lyapunov'un da başkan yardımcısı olduğu 'Sibernetik Üzerine Bilimsel Konsey' adında bir konseyin kurulmasına karar verildi. Berg bu konsey aracılığıyla Sovyet bilim insanlarının siberetik üzerine çalışmalarını mümkün kılacak çeşitli kitap çevirileri yaptırdı, popüler bilim yazıları yazdı, radyo ve televizyonda katıldığı panellerde siberetiki tüm ülkeye tanıtmaya çalıştı. 1967'ye doğru konseyin kapsadığı alt alanların sayısı on beşe ulaşmıştı (Şekil 5). Bu çabalarından dolayı Berg, Sovyet siberetik çalışmalarının en önemli figürlerinden birisi sayılır.

Arşiv Belgesi

Arşiv çalışmamızda, Sovyet Bilimler Akademisi'nin arşivlerini günümüzde muhafaza etmeye devam eden Rusya Bilimler Akademisi'nin Moskova'daki arşivinde (ARAN) Aksel Berg'in 'Sibernetik ve Ekonomi' başlıklı monografına erişildi (Berg, 1968). Belge büyük olasılıkla Berg tarafından bizzat daktilo edilmiş halde bize sunuldu. Belgenin içeriğine bakınca yukarıda tarif ettiğimiz siberetiki tanıtmaya ve alanını sağlamlaştırma çabası kapsamında yazılmış olduğu anlaşılıyor. Ancak nerede yayımlanmak üzere yazıldığı veya yayımlanıp yayımlanmadığı hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Yazı genel olarak ekonomiyi yönetmek için hesaba katılması gereken değişkenlerin sayısının çok arttığı verili durumda, yönetim işlevinin pratik deneyimlere veya ekonominin genel ilkelerine dair bilgiye dayanmasının yetersiz kalmaya başladığını konu ediniyor. Bu durumu alt etmenin tek yolunun da ekonominin her alanında siberetik yöntemlerin kullanılması gerektiği olduğunun altı çiziliyor. Hatta siberetigin sadece ekonomi yönetiminin mevcut haline eklenmiş hızlandırıcı bir araç olmasının da ötesine geçip, ekonomi yönetiminin bütününde de verimliliği artırıcı niteliksel değişiklikler yapılmasında kullanılmasının gerekliliğinden bahsediliyor. Makalenin Türkçe çevirisini **Ek 1'**de bulabilirsiniz⁴.

SONUÇ

Bu çalışmada siberetigin SSCB'de kendini kabul ettirmesine ilişkin çabalara ve sonrasında ekonomik planlamadaki etkisine kısaca değindik. Siberetik kavramı Sovyetler Birliği'nde başlangıçta haksız bir şekilde karalansa da kısa zaman içinde siberetik altında ele alınan tüm bilim alanlarının öneminin anlaşılmış olduğu görülüyor. Bunu sadece siberetik kavramı özelinde faaliyet gösterecek özel bir konseyin Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi bünyesinde kurulmasından, üretimin otomatikleştirilmesi kapsamında olsa da SBKP Merkez Komitesi düzeyinde önem gösterilmesinden ve ekonomi alanında siberetigin uygulanması için birkaç tane fikrin ciddi bir emek sarf edilerek ortaya konulmasın-

dan anlayabiliriz.

Makalenin Ekonomik Siberetik başlıklı bölümünde bahsedilen dört önerinin hiçbirinin sonuca ulaşamamasından siberetik kavramının getirebileceği hiçbir yararlı uygulamanın geliştirilmediği sonucu çıkarılmalıdır. Her dört projede yapılan çalışmalar ve edinilen deneyimler, çeşitli tasarım bürolarında, enstitülerde ve üniversitelerde çalışan mühendis veya bilim insanlarının konuya aşina olmasına ve kendi alanlarında bu konuda çeşitli girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Örneğin matematikçi Nemçinov'un geliştirdiği 'matris modeli' kullanılarak Kareliya ve Tataristan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ekonomik planlama verilerinin kolayca toparlanması ve işlenmesi bunlardan biridir. Diğer bir örnek ise Kiev'deki bir elektronik devrenin Dneprodzerjinsk'teki bir çelik üretim sürecinin yönetimini oradaki bir ustanın yapabildiği kadar iyi yapmayı öğrenmesi olayıdır (Cherniak, 1962). Ancak bu girişimlerin boyutu, sayıları, tekrar edip etmedikleri ve neden tekrar birleşik bir çaba altında toplanamadığı araştırılması gereken bir konudur.

Ulaştığımız kaynaklar bunun nedenini birbirleriyle çakar çatışmasında olan bakanlıklar olarak değerlendirmektedir. Diğer yandan bu durumun Sovyetler Birliği içindeki liberal eğilimli ekonomi yönetimi anlayışının planlamanın kâr odaklı gerçekleştirilmesini tercih etmesi ve büyük ölçekli planlamadan ziyade fabrika ölçeğinde planlamanın daha öncelikli olduğunu düşünmesi gibi nedenleri de olabilir (Peters, 2016: 122,140). Özellikle OGAS projesiyle ilgili daha fazla inceleme yapılması bu noktada daha önce açığa çıkmamış bağlantıları göstermek açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Berg, A. I. (1968). "Кибернетика и экономика", ARAN F.1810 Envanter 1.
- Boratav, K. (1982). Sosyalist Planlamada Gelişmeler. Ankara: Savaş Yayınları.
- Cherniak, Iu., I. (1962). Economic Cybernetics at the Service of Planning, Problems in Economics, 5(3), 54-62.
- CIA Office of Scientific Intelligence, (1964). "The Meaning of Cybernetics in the USSR", Intelligence Memorandum No. 0757/64, 26 February 1964, 3.
- Gerovitch, S. (2008). InterNyet: why the Soviet Union did not build a nationwide computer network. History and Technology, 24(4), 335-350.
- Gerovitch, S. (2004). From newspeak to cyberspeak: a history of Soviet cybernetics. Cambridge, MA: MIT Press.
- Keeran, R., Kenny, T. (2009). İhanete Uğrayan Sosyalizm. İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Kitov, A. I. (1996). "Chelovek, kotoryi vynes kibernetiku iz sekretnoi biblioteki" ["Siberetiki gizli bir kütüphaneden bulup çıkaran adam"], röportaj, Kompiuterra 43.
- Kitov, Vladimir V., Shilov, Valery V. (2010). "Anatoly Kitov – Pioneer of Russian Informatics", IFIP WCC-2010. 'History of Computing' Konferansı.
- Malcolm, D. G. (1963). "Book review: Cybernetics at the Service of Communism, Vol. 1", Operations Research, 11(6).
- Peters, B. (2016). How not to network a nation: The uneasy history of the Soviet Internet. Cambridge, MA: MIT Press.

⁴ Belgenin ARAN'dan elde edilmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen Yaşın Çalış'a teşekkürlerimi sunarım.

Sobolev, S. L., Kitov, A. I., Lyapunov, A. A. (1955). "Voprosy filosofii", No. 4. (<https://www.computer-museum.ru/books/cybernetics.htm> adresinden erişilebilir.)

Wiener, N. (1948). Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. Cambridge, MA: MIT Press.

EK 1

SİBERNETİK VE EKONOMİ

A. İ. Berg

Son yıllarda, ülkemizde sibernetik ve onun uygulamaları durmaksızın birçok alanda geliştirilmiştir. Bu alanlar arasında özellikle umut vadeden birisi de ekonomidir. Bu çaba elektronik hesaplayıcıları kullanarak çeşitli problemleri çözmenin tekil ve rastgele adımlarından birisi olmaktan çok, ekonomiyi en iyi şekilde planlamak ve yönetmek için sibernetiği kullanmanın teorik temellerinin geliştirilmesi üzerinedir.

Bu kısa makalede, bu çabanın sadece kaba bir çerçevesini çizebiliriz. Bir kişi belirli bir üretim sahasının -örneğin hadde makinesinin, kimyasal bir reaktörün veya benzeri bir karmaşık tesisin- yönetimini kotarabilecek özel yeteneklere sahip olmasa bile herhangi bir şey üretmenin tekniklerini az çok biliyorsa, o kişinin büyük bir endüstri tesisini de yönetebileceğini düşünmeye alışkınsızdır. Başka bir örnek verelim. Bir havaalanının müdürü düzinelerce, hatta yüzlerce modern uçağın iniş ve kalkışlarını yönetir. Ama deneyimli bir pilot bile bırakın yüzlerceyi, tek bir uçağı bile otomatikleştirilmiş gereçlerin veya cihazların yardımı olmadan uçuramaz. Bir pilot aynı anda en fazla 10 gerecin değerlerine hâkim olabilir. Eğer uçağın oluşturduğu bu tür bilgiler elle işlenecek olsaydı, her uçak için en azından 200 tane rütbesiz pilot, 50 tane çeşitli rütbelerden komutan ve 15 tane de bakım personeli gerekirdi.

Bugünkü hallerine bakarsak, endüstri tesislerini veya ekonominin belirli kollarını veya tüm ekonomiyi yönetmek uçak gibi modern araçları yönetmekten daha kolay gibi duruyor.

Bu izlenim tam anlamıyla tutarlı gibi görünebilir. Öncelikle tesis veya bir endüstri dalının müdürü kararlarını alırken bir uçuş kontrol sisteminden çok daha az bilgiye dayanır. İkinci olarak bu müdür uçuş kontrol sistemiyle karşılaştırılırsa en iyi kararları veremez, verdiği kararlar sadece öyle veya böyle idare eder kararlar olur.

Ekonominin büyüyen karmaşıklığı, yani branşları arasında çok çeşitli ve hassas bağlantıların oluşması, sürekli yapılan yatırımlar ve diğer bazı sebepler ekonomik etkinliği düzenleyen ekonomistleri -tabiri caizse- en iyi kararlardan en ufak bir sapmanın faciaya yol açacağını bilen ama 2000 gerecin sadece 10 tanesini okuyabilen bir pilotun pozisyonuna oturtuyor.

Ekonominin yönetiminin görece az miktarda veriyle yürütülebiliyor olması, karar almaktan sorumlu olan planlama ve diğer bazı organların sibernetiği kullanmadan işini yapmayı becerebilmesini mümkün kılıyor.

Şimdi, durum temelinden değişiyor. Üretimin, bazı teknolojilerin ve uygulamaların otomatikleştirilmesi tek-

nolojik gelişmelerin ölçeğini ve karmaşıklığını hızlı bir şekilde yükseltti. Üretim hızları arttı, bu da yöneticilerin bazı kararları daha az zaman harcayarak almasını zorunlu kıldı. İşlenmiş verinin miktarı her geçen yıl artıyor, verinin işlenmesi için ayrılan süre ise azalıyor. Aynı zamanda da ekonomik kararları eniyileştirme ihtiyacı gittikçe daha acil hale geliyor.

Bu koşullar altında, hangi seviyede olursa olsun ekonomik kararların geliştirilmesi sırasında öznellik, yani pratik deneyimlere dayanmak veya ekonomik teorinin genel ilkelerine yaslanmak, gittikçe daha kabul edilemez hale geliyor. Halihazırda ekonomik verimliliğin artış hızının üretim ve teknolojik gelişmenin artış hızına yetiemediğini gözlemliyoruz. Dolayısıyla ülke ekonomisini yönetmek konusunda zorluklar kaçınılmaz olarak yaşanacak.

Bu zorluklarla karşılaşmanın tek yolu sibernetiğin ekonomide geniş bir biçimde kullanılmasıdır.

Ekonomik sibernetik çok genç. Birçok ekonomik sürecin matematiksel olarak genelleştirilmesi ve programlanmasının mümkün olduğunun anlaşılmasının üzerinden en fazla on yıl geçti. Bununla birlikte, 50'lerin sonu ve 60'ların başında araştırmacılar önemli ama dar kapsamlı sorunları çözmeye odaklanmışlardı. Örneğin bazı malların en hızlı dağıtım yollarını bulmak, bir bölgede, bir birlik ülkesinde veya tüm birlik çapında inşa edilecek fabrikaların tam olarak nerelere yapılması gerektiğini bulmak gibi. Bu sorunları çözerken elektronik hesaplayıcıların insanlardan farklı yaptıkları tek şey daha fazla veriyi işleyebilmeleriydi. Verinin tipi veya temel veriyi oluştururken kullanılan yöntemler aynı kaldı. Bu hesapları yaparken bilgisayarların kullanılması ekonominin çeşitli parçalarında yapılan işlerle ilgili verileri içeren bu temel belgelerin taşındığı kanalları hiç etkilemedi. On yıllar veya yüzyıllar boyunca oluşan iş süreçleri değişmeden kaldı. Deyim yerindeyse, sibernetik, yönetim aygıtının yerleşmiş yapısına eklenmişti.

Öte yandan, başta karmaşık ekonomik problemleri bile -örneğin sektörler arası dengenin kurulmasını- çözmek için elektronik bilgisayarların birkaç dakikaya ihtiyacı olduğu bulunmuştu. Ancak buna karşılık ortaya çıkan modeli kurmanın ve elektronik bilgisayar için bir program yaratmanın ekonomistler, istatistikçiler, matematikçiler ve programcılardan oluşan geniş bir ekibin en az bir yılını aldığı görüldü.

Bundan bağımsız olarak, yönetilen kurumlar ve yönetim organları arasında var olan iletişim kanalları, iş sürecine dair kuryeler, mektup, telefon, telgraf, radyo vb. kanalların, buradan gelecek bilgilere göre karar vermek durumunda olan kişilere zamanında bilgi sağlayamadığı daha da açık hale geldi. Bunun sonucunda, ekonomik kararların sıklıkla tamamlanmamış ve güncelliğini ciddi derecede yitirmiş veriler üzerinden alındığı görüldü. Elektronik bilgisayarların ortaya çıkışı ve özel ekono-

mik problemlerin çözümünde bunların kullanılması girişimleri, belge yönetiminde verili biçim ve yöntemlerin teknik gelişkinlik seviyesindeki tutarsızlığını mutlak bir açıklıkla ortaya koymuştur. Uygulamada, yönetsel işlevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak için tasarlanmış olan sibernetik araçlar, ekonomistleri bir bütün olarak bilgi sistemlerini ve sanayi, tarım, ulaşım, inşaat gibi bütün alanlarda bilgilerin kaydedilme yöntemini değiştirmeye zorlamıştır.

Söylenenlerden anlaşılan o ki, ekonomik sibernetik, hangi alanda bilgisayarların kullanılmasının önerileceğini bulmaya ek olarak yeni ilkeler geliştirmeyi de içeriyor.

Bazı veriler içeren bir belgenin birçok farklı amacı olabilir. Bir tarihçi için büyük önemi olan bir belge bir ekonomist için tamamen yararsız olabilir. Farklı seviyelerdeki yöneticiler tarafından elde edilen belgelerde sıklıkla uygun kararları vermek için gereksiz birtakım bilgiler bulunurken, en uygun kararları vermek için mutlak olarak gerekli veriler ise yoktur. Temel belgenin karşılaması gereken gereklilikleri belirlemek, bunların tasarımı için kuralları oluşturmak, işlevsiz bilginin bulunmadığına ve gerekli tüm bilginin de bulunduğuna emin olmak çok büyük bir görevdir.

Ekonomik sibernetik önümüze, daha az zor olmayan, başka bir problem daha çıkarmıştır. Konuya ulusal ekonominin tüm kısımları için yeni yönetim sistemleri ve yeni iletişim şemaları yaratarak yaklaşıldığında, ekonomik problemlerin çözümünde sibernetiğin etkin kullanımının büyük bir mesele olmadığı ortaya çıkmıştır. Yönetim aygıtı, tesis yönetiminin yapısından başlayıp bakanlığın yapısında bitecek şekilde inşa edilmiştir ve halen de daha yüksekteki halkanın görece daha az belgeye sahip olacağı şekilde inşa edilmeye devam etmektedir. Bu hiyerarşik yapının tümü insan kapasitesine uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Ancak sibernetik yöntemlerin karar vermek için bu veriyi işlemekte kullanılması ve mantıklı sonuçlar üreteceğini de peşinen düşünmemek gerekir.

Son zamanlarda, ekonomi basını ulusal ekonominin tüm birlik çapında en uygun şekilde planlanması ve yönetimi için birleşik otomatikleştirilmiş bir sistemin yaratılmasını tartışmaktadır. Bu bir yandan ulusal ekonomi altındaki ayrı alanlara ait otomatikleştirilmiş kontrol sistemlerinin "işbirliği" kuracağı, devlete ait bir bilgisayar merkezleri ağının teknik temellerinin yaratılması fikrini akla getirmiştir. Diğer yandan, otomatikleştirilmiş kontrol sistemlerinin verimliliğinin bütün bir ulusal ekonomi yönetimi sisteminin ne kadar hızlı ve kesin bir şekilde yeniden inşa edilebileceğine bağlı olduğu açığa çıkmıştır. Bununla birlikte, böyle bir yeniden inşa için hazır reçeteler bulunmamaktadır; bunların hâlâ çözülmesi ya da temin edilmesi gerekmektedir.

Sibernetik araçlar genelde üzerinde çalışılan sorunun

özelliklerini net bir şekilde ve tam olarak yansıtan karmaşık sayılabilecek modellerle çalışır.

Ancak ekonomik sistemleri modellemek için yeterli olabilecek modeller geliştirirken büyük zorluklarla karşılaşıldı. Sibernetiğin “tüm kurallarına uygun bir şekilde” geliştirilen birçok modelin gerçek hayatta çalışmadığı görüldü. Bunun nedeni bu modellerin inceledikleri nesneye -bizim durumumuzda ortaya çıkan ekonomik gelişmeye- kapalı ve izole bir sistem olarak yaklaşmalarıydı. Ancak ekonomi gibi bazı inceleme nesnelerinin sadece başka sistemlerle sürekli bilgi değiş tokuşu içinde çalışan açık sistemler oldukları bir gerçektir. Öyleyse ekonomik süreç modelleri kimyasal reaktörleri yöneten sistemlerden farklı bir şekilde geliştirilmelidir. Dolayısıyla açık sistemler, sibernetiğin teorik temellerinin daha fazla geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik sibernetiğin ortaya çıkışı çok yenidir. Önündeki görevler henüz yeterince açık olarak belirlenmemiştir. Bilimde bu yönde gerçekleştirilecek tüm olasılıklar üzerine konuşmak için çok erkendir. Ancak bir şey çoktan bellidir: Ekonomik sibernetiği ilerletmek ekonomistleri, matematikçileri ve ülkemizdeki birçok başka uzmanı bekleyen en acil problemlerden biridir. Her zaman olduğu gibi, bu problemin çözümünde, araştırma çalışmalarının uygun şekilde örgütlenmesi, herkesin çabalarının koordinasyonu, bilim ve uygulama alanındaki emekçilerin oluşturacağı ekipler büyük öneme sahiptir.

Görülmektedir ki, SSCB Bilimler Akademisi’nin Sibernetik Üzerine Bilimsel Konseyi’nin yanında, bu türden bir koordinasyon merkezi Tüm Birlik Bilimsel ve Teknik Konseyi’nin bazı bilimsel ve teknik branşlardaki toplulukların uygulamalı matematik yöntemleri ve bilgisayar mühendisliği üzerinden bir araya geldiği bir komite haline gelebilir ve gelmelidir.

Ne olursa olsun, otomatik bir kontrol sisteminin yaratılmasının yakın geleceği ilgilendiren bir konu olduğu ve bu sistemin temellerinin şu anda atılmakta olduğu daima akılda tutulmalıdır. Gelişmelere dair bilgi paylaşımı, deneyim alışverişi ve çabaların koordinasyonu görevleri bilim topluluğunun, bilimsel ve teknik cemiyetlerin etkin olmalarını gerektirmektedir.

REEL SOSYALİZM DENEYİMİNDE AĞIZ VE DİŞ SAĞLIĞI HİZMETLERİ

Mustafa Güven

Toplum, Ağız ve Diş Sağlığı Komisyonu
BAA-Toplum Sağlığını Geliştirme ve Koruma Bilim Alanı
mustafa.guven17@hotmail.com

ÖZET

20. yüzyıldaki sosyalizm deneyimlerinin birçok konuda insanlığa kazandırdıkları, günümüz kapitalizmin ulaşamayacağı ve topluma sunamayacağı bir konumdadır. Günümüz Küba'sı, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve başta Alman Demokratik Cumhuriyeti olmak üzere 20. yüzyıldaki sosyalist ülkeler gerek coğrafi, gerek kültürel ve gerek tarihsel olarak birbirlerinden ayrılışlar da sosyalizmin onlara kazandırdıkları ortak, "evrensel". Ağız ve diş sağlığı özelinde, dünya nüfusunun yaklaşık üçte birinin sosyalizmle elde ettiği kazanımlar da ana hatlarıyla benzerdi. Ağız ve diş sağlığı hizmetleri herkes için ücretsiz ve erişilebilirdi, hizmetlerin sunumundan tüm nüfusun yararlanabilmesi için Sağlık Bakanlığı'nın inisiyatifinde planlamalar yapıldı. Ağız içi hastalıkların tedavisi, sadece ağız içi sorunların giderilmeyip genel sağlık düzeyinde değerlendirildi ve bireylerin hastalanıp sağlık merkezine başvurmaları beklenmeden tüm toplumu kapsayan koruyucu ve önleyici uygulamalar yapıldı. Koruyucu uygulamalar sadece birey düzeyinde değildi, tüm toplumu kapsayacak şekilde uygulanırdı; okullarda, çiftliklerde, fabrikalarda ve atölyelerde düzenli periyotlarda genel, koruyucu tedaviler yapıldı ve bu sektörlerin bulunduğu yerleşkelerin çoğunda ağız-diş sağlığı klinikleri bulunurdu. Ağız ve diş sağlığı alanında gelişen teknolojilerin nüfusun tümü için kullanılmasından çekinilmiyordu. Bu makalede gölgede kalmış olan 20. yüzyıl reel sosyalist ülkelerin ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin tüm hatlarına belirli ölçüde ışık tutulmak istenmiş; özellikle inceleme konusundaki ülkelerde bulunan yabancı araştırmacıların çalışmalarıyla yerli araştırmacıların verileri kıyaslanıp derlenerek sunulmuştur. Sosyalist sistemler içerisinde hemen hemen aynı yapıyı gösteren ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin planlanması, örgütlenmesi ile eğitim ve tedavi süreçlerini kapsayan teknik ve pratik yöntemlerin irdelenmelerine ve belirli tarihsel aralıklar içerisinde ülkenin ağız ve diş sağlığındaki iyileşmesinin yüzdelerle ve rakamlarla karşılaştırmalarına yer verilmektedir. Ayrıca makalenin üstüne kurulduğu temel zemin, reel sosyalizm deneyiminin tüm insanlığın karşısına koyduğu gerçekliğin hayal olmadığını, tüm insanlık için hak olduğunu ve bu kazanımlar için mücadelenin zorunlu olduğudur. Günümüz şartlarında, insanlığın bulunduğu bu noktada, geçmişi özlemle yâd edip kapitalizme boyun eğmek, artık, sosyalizmin mücadelesini vermekten daha zordur. İnsanlık özgürlüğünü, kendine yakışanı bir kez tattığından, geçmişinden aldığı güçle, er geç kopacaktır ve bir daha kaybetmemek üzere, sonsuza kadar

ORAL AND DENTAL HEALTH SERVICES IN REAL SOCIALISM EXPERIENCE

ABSTRACT

What the experiences of socialism in the 20th century have brought to humanity in many issues is in a position that today's capitalism cannot reach and present to the society. Although today's Cuba, the Union of Soviet Socialist Republics and the socialist countries of the 20th century, especially the German Democratic Republic, were separated from each other geographically, culturally and historically, what socialism brought them was mutual, in other words, "universal". In particular of oral and dental health, the gains that approximately one third of the world's population achieved with socialism were similar in general. Oral and dental health services used to be free and accessible to everyone, and plans used to be made at the initiative of the Ministry of Health so that the entire population could benefit from the provision of services. Treatment of oral diseases was not only considered locally, but also evaluated at the general health level, protective and preventive practices covering the whole society were carried out without waiting for individuals to get sick and apply to the health center. Protective practices were not just at the individual level, they were applied to cover the whole society; general, preventive treatments were given at regular intervals in schools, farms, factories and workshops, and most of the campuses where these sectors were located had oral and dental health clinics. There was no hesitation to use the developing technologies in the field of oral and dental health for the whole population. In this article, it is aimed to shed a light on all aspects of oral and dental health services of 20th century real socialism. In particular, the studies of foreign researchers in the countries in question and the data of domestic researchers were compared and presented. It includes the analysis of technical and practical methods covering the planning, organization, education and treatment processes of oral and dental health services, which show almost the same structure within socialist systems, and comparisons of the improvement in the oral and dental health of the country within certain historical intervals with percentages and numbers. In addition, the essential ground on which the article is built in that this experience of real socialism, this "reality" that confronts all humanity, that all these are not dreams to the world, that they are rights

sahip çıkacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalizmde Diş Hekimliği, Ağız Ve Diş Sağlığı Hizmetleri, Küba, Sovyetler Birliği, Toplum Sağlığı.

for all humanity and that the struggle for these gains is mandatory. In today's conditions, at this point where humanity is, now, it is more difficult to remember the past with longing and submit to capitalism than to fight for socialism. Since humanity has once tasted what is befitting it, with the strength coming from its past, will eventually take its freedom, and will protect it forever, never to lose it again.

Keywords: Dentistry In Socialism, Oral And Dental Health Services, Cuba, Soviet Union, Public Health.

1. SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (SSCB)

1.1. İnsangücü ve Eğitim

1917 yılında Çarlık Rusya'sında gerçekleşen Bolşevik devriminden sonraki süreçte 'herkese ücretsiz ve erişilebilir sağlık hakkı' anlayışı yeni sosyalist cumhuriyetin temellerinden biriydi; ancak 1917 yılının sonlarına doğru ülkede sadece 4.900 diş hekimi kalmıştı (McDonald, 1972). Devrimden sonra başta genel sağlık hizmetleri olmak üzere, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin tüm topluma acil olarak ulaştırılması gerekiyordu. Bu amaçla üç yıllık bir eğitim programına tabi tutulan ve toplumun ağız-diş hizmeti ihtiyacını temel düzeyde karşılayan, günümüz diş hekimlerinden daha az yetkin diş hekimleri yetiştirilmeye başlandı. Hedefin 'acil ihtiyaçların karşılanması' olmasından dolayı hem eğitimde hem de hizmette öncelik niceliğe verildi. Yeni sosyalist cumhuriyette ilerleyen zamanlarda ağız ve diş sağlığı hizmetlerini sunan hekimlerin üç yıllık eğitim süresinin yetersiz kaldığı ve bu hizmetlerin yeterince sağlanamadığı görüldü. Bunun üzerine 1936 yılında 'stomatolog' adı verilen tıbbi diş hekimlerinin eğitimine başlandı ve eğitim kısa sürede yaygınlaştı (McDonald, 1972).

SSCB Sağlık Bakanlığı, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin eğitiminde, uygulamasında ve planlamasında kontrol sahibiydi. Bakanlık diş hekimliği müfredatının uzunluğunu ve içeriğini, kabul edilecek öğrenci sayısını, kabul koşullarını ve ders kitaplarının içeriğini belirtir; yeni fakülte ve eğitim tesisleri planlar, diş malzemeleri ve ekipmanlarının tahsisini sağlardı.

SSCB'de ağız ve diş sağlığı hizmeti sunan personelleri eğiten iki tür enstitü bulunmaktaydı: Stomatoloji fakültesine sahip bir Tıp Enstitüsü ve Tıbbi Stomatoloji Enstitüsü (McDonald, 1972). Birinci enstitü 'stomatolog' yetiştirirken ikincisi 'diş hekimi' yetiştirmekteydi. İkisi arasındaki fark; 'diş hekimleri' günümüzdeki diş hekimlerine benzerken, stomatologlar bir tür tıp uzmanlık alanında uzmanlaşmışlardı. Stomatologlar başta dişlerin nasıl oluştuğunu incelemekle birlikte ağız ve ilgili yapıları referans alarak vücudun anatomisini ve fizyolojisini, maya enfeksiyonlarından çene nekrozuna kadar her şey dâhil olmak üzere ağızdaki hastalık süreçlerinin patolojisini incelemekteydi. Bir stomatolog, dişlerin

tıbbi cihazlar ile görüntülenmesi, bakteriyel enfeksiyon olasılığını araştırmak için kültürel yöntemler, fizik muayene bulguları ile uyumlu olup olmadığını anlamak için kan tahlili dahil olmak üzere, genel sistemik durumu da değerlendirerek ağızdaki sorunları tanımlamak için çeşitli teşhis araçlarını kullanmaktaydı.

Enstitülerin kendilerine ait klinikleri yoktu, bunun yerine toplum sağlığı merkezlerinde, yerel 'stomatoloji' polikliniklerinde klinik eğitim verilir. Beş yıllık program süresince öğrenciler, dördüncü sınıfın başında bir poliklinikte iki ay, beşinci sınıfın başında iki ay ve beşinci yılın kış döneminde bir ay klinik eğitim görürlerdi. Mezun olduktan sonra Sağlık Bakanlığı'nın atadığı bölgelerde üç yıl zorunlu hizmet görevine giderlerdi. Üç yıllık hizmetlerinin ardından, il veya ilçe sağlık kurumlarında çalışmaya başlardı (McDonald, 1972).

1960'lı yıllarda SSCB'de 35 stomatoloji fakültesi vardı ve her sınıfta 250 kadar öğrenci bulunurdu. Öğrencilerin fakülteye kabulü ilköğretimde ve lisedeki beceri ve notlarına göre değerlendirilirdi ve 18 ila 35 yaşları arasındaki bireyler yerleşirdi. Her yıl yaklaşık 8.000 stomatolog mezun oluyordu, beş yıllık programı tamamlayan öğrenciye 'Stomatoloji Uzman Doktor' diploması verilir ve mezunların yaklaşık %80'i kadındı. Sovyetler Birliği'nde eğitim ve sağlık gibi temel, insani haklar ücretsiz ve çoğu öğrenciye de geçim masraflarına yardımcı olmak için burs verilmekteydi (McDonald, 1972).

Laboratuvar teknisyenlerinin eğitimi için üç yıllık bir program mevcuttu. Teknisyenler günümüzde olduğu gibi hastalara girişimsel işlemlerde bulunmazlar, polikliniklerin laboratuvarında çalışırlardı. Laboratuvar teknisyenleri iyi eğitilmişti ve diğer ülkelerdeki laboratuvar teknisyenleriyle aynı prosedürleri yerine getirirlerdi (McDonald, 1972).

Polikliniklerde çalışan yardımcı asistanlar iki yıllık bir eğitim görürlerdi. Yardımcı asistanlar her stomatoloğa yardımcı olacak şekilde, belli bir planlamaya göre eğitilip atanırdı ve kliniklerde üç veya dört stomatolog için bir asistan bulunurdu. Stajlarını tamamlamak için atanan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencileri için, bazı kliniklerde yatılı yurt imkânı vardı. Poliklinikteki stomatoloji personeli eğitmen olarak hizmet eder, öğrencilere başarılarına göre not verir ve enstitüsünün dekanına

raporlar gönderirdi (McDonald, 1972).

Her stomatolog her beş yılda bir 'tazeleme programına' katılmak durumundaydı. Hem teori hem de pratikle ilgili tazeleme kursu üç ila altı ayı kapsardı. Leningrad'daki Devlet İleri Beceri Geliştirme Enstitüsü 60'lı yıllardaki gerekli sürekli eğitimi sunan tek enstitüydü. Sovyetler Birliği'nin her yerindeki diş hekimi ya da stomatologlar her beş yılda bir Merkez Enstitüye geri dönüyorlardı. Yüksek lisans eğitimi, lisansüstü eğitim ve araştırmaları, tıp ve stomatoloji alanlarında ileri seviyede olan SSCB Tıp Bilimleri Akademisi tarafından verilmekteydi. 35 yaşın altındaki herhangi bir 'diş hekimi' bir lisansüstü programa kabul için başvurabilirdi. Klinik uzmanlık programlarına kabul için yaş sınırı yoktu. Klinik alanlarda daha yüksek dereceye hak kazanmak isteyen stomatologlar, Leningrad'daki Merkez Polikliniği gibi bir klinikte çalışmak üzere seçilir ve tedavi, periodonti (ağız içinde dişi destekleyen ve çevreleyen dokuları tutan hastalıkların incelenmesi), ortodonti veya ağız cerrahisi kurslarına gidebilirlerdi. Moskova'daki Merkez Stomatoloji Araştırma Enstitüsü, stomatologların daha yüksek derecelerden birine doğru çalışmalarını veya temel araştırmalarını tam zamanlı olarak sürdürebilmeleri için bir fırsat sunuyordu. Örnek olarak, bir stomatolog gastrointestinal sistemin florasının periodontal hastalıklar üzerindeki etkisini araştırıyordu. Çeşitli alerjilerin diş eti iltihabı ve periodontal hastalık üzerindeki etkisi de araştırılmaktaydı. Merkez Araştırma Enstitüsü klinik araştırmalar için de fırsatlar sağlardı. Enstitü, tam bir hastane tesisine de sahipti ve büyük cerrahi prosedürler gerektiren hastalar yatarak tedavi görüyorlardı. Daha az karmaşık cerrahi işlem gerektiren hastalar polikliniklerde ayakta tedavi edilmekteydi. Polikliniklerde, diş çürükleri ikincil bir husus olarak kabul edilirken periodontal hastalıkların teşhis ve tedavisi üzerine büyük bir vurgu yapılmaktaydı (McDonald, 1972).

Merkez Araştırma Enstitüsü programında diş malzemeleri araştırmalarına da vurgu yapılmaktaydı. Diş malzemeleri departmanı, seramik, metalurji ve plastik bölümleri başkanlığı ile birkaç bölüme ayrılmıştı (McDonald, 1972).

Merkez Araştırma Enstitüsünde ağız cerrahları yarık damak onarımından ve majör yüz travmalarının tedavisinden sorumluydu. Cerrahlar, maksillofasiyal (çene ve yüze ilişkin) protez uzmanları ile yakın çalışırlardı. Silikon implantların yerleştirilmesinde ve hastalık veya travma sonucu kaybedilen yüz yapılarının yerine konulmasında önemli deneysel çalışmalar yapılmaktaydı (McDonald, 1972).

SSCB'deki tüm diş araştırmalarına yönelik planların derlenmesinden Stomatoloji Merkezi Sorunlar Komisyonu sorumluydu. Komisyon, her eyalet için araştırmayı koordine eder, ekipman veya teknik yardım taleplerini onaylardı. Komisyon üyeliğine her uzmanlık alanındaki stomatoloji uzmanları ile tüm temel bilimlerden temsil-

ciler seçilirdi. Komisyon, belli dönemlerde stomatoloji alanında araştırma planlarını içeren özel bir bülten yayımlardı (McDonald, 1972).

Başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin diş hekimliği okullarında öğretilen komplike restoratif tekniklerin çoğu, Sovyetler Birliği'nde öğretilmiyor veya uygulanmıyordu; ancak bununla birlikte, SSCB'de diş eğitimi ve diş sağlığında önemli başarılar elde edilmekteydi. Polikliniklerin genelinde görülen çocuk ve yetişkin hastaların ağız ve diş sağlığı, yabancı araştırmacılara göre olumlu değerlendirilmişti (McDonald, 1972). 3 yaşından itibaren çocuklar için zorunlu ağız ve diş bakımı programı işçi sınıfının sağlık alanındaki kazanımlarından biriydi ve gençlerin iyi bir diş sağlığına sahip olmalarının nedenlerinden biriydi. SSCB'deki genişletilmiş ağız ve diş sağlığı eğitim programı, tüm nüfusa ağız-diş bakımı sağlamak için programlanmıştı. Kliniklerde çalıştığı gözlemlenen stomatologlar ve yardımcı personellerin iyi motive olduğu ve toplumdaki insanlara yeterli diş bakımı sağlamak için çaba sarf ettiği raporlanmıştı (McDonald, 1972).

SSCB'de yılda altı kez 'Stomatology' adında diş hekimliği dergisi yayımlanmaktaydı. Küçük ağız cerrahileri, diş kaplaması diye bilinen kuron ve köprü protezleri, ortodontik tedaviler, impaksiyonlar (çene-yüz ameliyatlarından sonra kemik veya yumuşak dokuların kaynaşması), kistler ve çekim sırasında diş soketinde kalan kökler gibi konularda az sayıda makale yayımlanıyordu, doğuştan dudak-damak kusurlarının tedavisi, çeşitli karsinomların (kanser dokusu) çıkarılması ve tedavisi, yüz kırıkları ve bazı plastik prosedürler hakkındaki makaleler ağırlıktaydı. Örneğin; 1961 yılında çıkan altı sayıda toplamda tedavilerle ilgili 53, cerrahi üzerine 66, protez üzerine 34 ve klinik notlarla ilgili 54 makale bulunmaktaydı (Dyce ve Dow, 1963).

1.2. Planlama ve Örgütlenme

1968 yılı SSCB Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre SSCB'de 230.000.000 nüfus için yaklaşık 80.000 diş hekimi bulunmaktaydı. Kliniklerde çalışanların yaklaşık %70'i stomatolog, %30'u üç yıllık diş hekimiydi. Kliniklerde çalışan üç yıllık diş hekimliği mezunları, stomatoloji diploması için Stomatoloji Okulu'na gidebiliyorlardı (McDonald, 1972).

Poliklinikler haftanın altı günü sabah 8'den akşam 9'a kadar açıktı. Her biri günde 6,5 saat çalışan iki klinik personeli, hastalara diş bakımı sağlamaktaydı. Klinikler; başvuran insanların uzun süre beklememesi amacıyla yeterli personele sahipti (McDonald, 1972).

Bazı üniversitelerin ve enstitülerin öğrencilere bakım sağlamak için kendi poliklinikleri bulunurdu. Bunun dışında bazı fabrikalarda, kolektif çiftliklerde ve anaokullarında da ağız ve diş sağlığı polikliniği mevcuttu. Örneğin, bir mühendislik okulunda, öğrencilere ağız ve diş bakımı sağlaması için birkaç stomatolog görevlen-

dirilmişti.

Sovyetler Birliği, diş protezlerinin genel tıbbi bakım sistemine dâhil edildiği dünyadaki ilk ülke oldu. Sovyetler Birliği'nde diş protezlerinin devlet tarafından sağlanması yeterlilik, evrensel erişilebilirlik ve önleyici yönelim ilkelerine dayalı olarak koşullandırıldı. 1950'lerde ülkede diş protezlerinin üretiminde modern yöntemler vurgulandı ve protezlerin kalitesi ve erişilebilirliği arttı (Gonchar, 2016).

Polikliniklerde diş çürük ve kırıklarının tedavisinde kullanılan restoratif malzemeler arasında gümüş amalgam, silikat simanlar, reçine ve çelik kronlar bulunmaktaydı. Hastalar için ağız içi kısmı ve tam protezler yapıldı ve tekli veya çoklu dişlerin kaybında fonksiyon ve estetiğin geri kazandırıldığı kaplama, köprü diye bilinen protetik restorasyonlar yeterli kalitedeydi (McDonald, 1972).

'Özel' muayenehaneler SSCB'de sınırlı bir ölçüde mevcuttu. Özel muayenehanelerde yapılan tedaviler Sosyal Güvenlik Sistemi'nin dışında tutuluyordu ve ücretliydi. Ayrıca, özel muayenehanelerin ekipman ve malzemeler temini, önceliğin halk sağlığı polikliniklerine verilmesinden dolayı zordu (McDonald, 1972).

Şehirlerde içme sularına katılan florür¹ içeriğinin 0,03 ppm (parts per million; milyonda bir birim) ve Moskova özelinde 0,16 ppm gibi düşük düzeylerde olmasına rağmen, yaygın çürüklere dair çok az bulgu vardı. 3 yaşından itibaren çocuklar için diş bakımı zorunlu kılınmaktaydı, tüm çocuklar her altı ayda bir diş muayenesinden geçerdiler. Çoğu klinik her yaştaki nüfus için ağız ve diş bakımı sağlıyorken bazı poliklinikler de sadece çocuklar için bakım sağlardı. Stomatologlar ve diş hekimleri, kreşleri ve anaokullarını ziyaret ederdi ve çeşitli bilimsel araştırmaları yürütürlerdi. Rutin muayene ve ziyaretlerin dışında çocukların diş bakımına ihtiyaçları varsa, polikliniklere öğretmenleri veya okulun bir görevlisi tarafından getirilirdi (McDonald, 1972).

1.3. Ağız-Diş Sağlığı Hizmetleri

1.3.1. Koruyucu Hizmetler

SSCB'de çocuklara yönelik koruyucu programlar bireyin ihtiyacına göre hepsi birlikte veya en az biri uygulanacak şekilde düzenlenmişti: (1) Programın planlanması, (2) Ağız hijyeninin iyileştirilmesi, (3) Şeker tüketiminin azaltılması, (4) Diş hastalıklarının tedavisi, (5) Koruyucu önlemler (Nyyssönen ve ark., 1984).

Topikal (yüzeyel) florür uygulamalarının kullanımı

¹ Dişin en diş ve sert kısmı olarak bilinen minenin yapısını oluşturan apatit kristalleri ağız içinde asit artışıyla çözünmeye başlar ve bu olaya demineralizasyon denir. Ters olduğu durumda ise çözünen mineraller tekrar çöker ve bu remineralizasyon olarak adlandırılır. Flor içerikli uygulamalar da demineralizasyonu engeller ve remineralizasyona katılarak minenin sert yapısını güçlendirir. Ayrıca ağız içindeki şekeri kullanarak asit üreten ve diş çürüklerine sebep olan bakterilerin dişle olumsuz etkilerini engeller (Ökte, 2019).

Sovyetler Birliği'nde pek yaygın değildi; ancak florür uygulamaları yapılan bazı okullarda, öğrenciler arasındaki çürükler %19 ile %55 oranında azalmıştı. Buna bağlı olarak ağız hijyeni ve dişeti sağlığında iyileşme gözlenmiştir. Ağız hijyeni eğitimi, topikal florür tedavisi ve remineralize edici (dişin sert yapısını oluşturan ve kaybedilen minerallerin geri kazandırılması) tedaviler verilen öğrenciler arasındaki çürüklerde de %59 ile %78 oranında azalma görülmüştür (Nyyssönen ve ark., 1984).

Polikliniklerdeki stomatologların genel felsefesi, genel sağlığın iyileştirilmesinin diş çürüklerinde ve periodontal hastalıklarda azalma ile sonuçlanacağıydı. Örneğin diş çürüklerinin en büyük nedeni olan hazır gıdalarda bulunan fruktozun az tüketimi hem genel sağlık için hem de ağız ve diş sağlığı için daha olumlu olacaktı (Güven, 2020). Stomatologlar diş çürüklerinde, beslenme gibi dış faktörlerin etkisini en aza indirirdi ve ağız-diş hastalıklarını kontrol etmek için balık yağları gibi yeterli diyet programları ve gıda takviyeleri önerirlerdi (McDonald, 1972).

1.3.2. Tedavi Edici Hizmetler

Çocuklara ve genç yetişkinlere ortodontik bakım (doğuştan veya sonradan gelişen dişlerdeki pozisyonel bozuklukların fonksiyon ve estetik açısından düzeltilmesi) sağlamak için Leningrad'daki gibi merkezi klinikler kurulmuştu. Ortodontik tedavi için sevkler diğer kliniklerden yapıldı. Ana tedavinin çoğu, ağız dışı çıkarılabilir cihazların yardımıyla gerçekleştirilirdi. Kliniklerde ve genel nüfus taramalarında elde edilen veriler, ABD'deki ve Batı Avrupa'daki verilerle karşılaştırıldığında Sovyet toplumlarında daha az iskeletsel maloklüzyona (alt ve üst çenenin kapanışındaki bozukluklar) sahip olduğu belirtilmiştir (McDonald, 1972).

Leningrad Merkez Polikliniğinde bazı stomatologlar damak yarığı tedavisinde uzmanlaşmışlardı. SSCB'de damak yarığı prevalansı (1000'de 1), ABD'dekinden daha azdı (McDonald, 1972). Yarık dudak vakaları doğumdan sonraki ilk hafta onarılabılırken, damak yarığı, çocuk 10 ila 12 yaşına gelene kadar tedavisi yapılmazdı. Ameliyattan önce, çocuğun kemik gelişiminin yeterli düzeye ulaşmasına kadarki süreçte protez kapatıcılar kullanılırdı. Damak yarığı olan bir çocuk düzenli aralıklarla muayeneye çağrılır ve ameliyatının uygun olduğu saptanınca, ameliyat sonrasında, ortodontik bakımı da dâhil olmak üzere yakın gözetimde tutulurdu.

2. KÜBA

2.1. İnsangücü ve Eğitim

Devrimden önce Küba, ağız ve diş sağlığı hizmetlerinde görevli, donanımlı olmayan, haftada ortalama 10 saat çalışan ve - birkaç istisna dışında - çekim ile acil bakım için sınırlı tedavi yapan yaklaşık 250 civarı diş hekimine sahipti. Çok az olmasına ek olarak, %62'si Havana Eya-

leti'nde, özellikle de metropol bölgesinde yoğunlaşmıştı. Devrimden sonra kurulan Devrimci Hükümet, çözüm için, yüzleşmek zorunda kaldığı kötü ağız sağlığı durumuna 'sağlık halkın hakkı ve devletin görevidir' ilkesiyle müdahale etmeye başladı. Bu doğrultuda temel amacı ağız sağlığının geliştirilmesi ve hastalıkların önlenmesi olan bir stomatoloji hizmetleri ağı oluşturuldu (Rosales, 2009).

Stomatologların çoğunluğu 'Kapsamlı Genel Stomatoloji Uzmanlığı' olarak isimlendirilen eğitim süreciyle alanlarında uzmanlaşmışlardır. Buna ek olarak, önemli sayıdaki stomatolog, birinci basamak ve acil ağız-dış hizmetleri alanlarında yüksek lisans dereceleri edinmişlerdir (Rosales, 2009).

Tüm sağlık hizmetlerinde mükemmelliği sağlamaya yardımcı olmak için tasarlanmış bilimsel disiplinler de dâhil olmak üzere ağız ve diş sağlığı hizmetlerini geliştirme amacıyla, lisans ve yüksek lisans düzeylerinde kurslar bulunmaktadır. Genç nesilleri sağlıklı yaşam tarzlarını benimsetmeye teşvik etmeye yönelik okul programları, Küba nüfusunun kapsamlı bir genel, kişisel ve halk sağlığı koruma kültürü geliştirmesine yardımcı olmuştur. Tütün bağımlılığı ve kanserin önlenmesi ile kontrolü, cinsel sağlık ve üreme sağlığı eğitimi, beslenme ve ağız-dış sağlığı programları ile önleyici ve kontrol programları gibi, ağırlıklı olarak eğitimsel ve davranışsal bileşenlere sahip bir dizi ulusal proje bulunmaktadır (PAHO, 2007).

2005 yılındaki verilere göre, Ulusal Sağlık Sisteminde, nüfusun %99,4'ü için sağlık sigortası sağlayan, 33.769'u aile hekimi olmak üzere 70.594 hekim (10.000 kişi başına 62.7) bulunmaktadır. Aynı zamanda 10.554 ağız sağlığı uzmanı (10.000 kişi başına 9.4), 110.483 üst düzey teknisyen (hemşirelik diplomasına sahip 25.022) ve 158.726 orta düzey teknisyen (64.440 hemşirelik teknisyeni) bulunmaktadır. 1959'dan beri 87.690 hekim, 12.937 ağız sağlığı uzmanı, 29.983 hemşire ve sağlık teknolojisi alanında 501 uzman Ulusal Çalışma Programlarından mezun olmuştur (PAHO, 2007). 2016 yılına gelindiğinde ise Küba'da, 16.000'den fazla diş hekiminin bulunduğu belirtilmiştir (Owen, 2016).

2.2. Planlama ve Örgütlenme

1968'de, Villa Clara ve Havana'da tüm ilkökul çocukları için sodyum florür durulamalarının uygulanmasıyla ilk kitlesel önleyici faaliyetler başladı ve 1970'te tüm ülkeye yayıldı, daha sonra da ortaöğretimde uygulandı. Daha yakın zamanda, 1998'de, üniversite öncesi nüfusa mevcut teknolojiler değerlendirilerek diş çürüklerinin önlenmesine yönelik çalışmalar başlatıldı. 1980'lerde hamile kadınlar ve zihinsel engelli yurttaşlar için, 1990'larda bir yaşın altındaki çocuklar, yaşlılar ve aneler de dâhil olmak üzere; özellikle çocuk ve ergen nüfusu dikkate alarak ağız sağlığının teşviki geliştirilmişti. Ayrıca, periodontal hastalık ve maloklüzyonlarla (iskeletsel veya dişsel kaynaklı olarak çenelerin kapanışın-

daki bozukluklar) ilişkili unsurlar üzerinde sistematik bir çalışma başlatıldı. 90'ların sonlarına doğru ağız kanseri ve diş çürükleriyle ilgili farkındalık artırıcı eğitimlere başlandı (Rosales, 2009).

1969 yılından itibaren 2-5 yaş arasındaki nüfusa kendi evlerinde topikal florür uygulamasına başlanmış, aynı şekilde doğru ağız bakımıyla ağız hijyeninin sağlanması ve alışkanlıkların oluşturulması için tüm nüfusa yönelik eğitim faaliyetleri yürütülmüştü. Buna paralel olarak, çalışma planları değiştirilerek sağlık teşviklerine ve kapsamlı çalışmalara vurgu yapılmış, uzmanların ve teknisyenlerin nüfusla çalışmasını mümkün kılacak duygusal, psikolojik ve katılımcı teknikler konusunda eğitim programları geliştirilmişti (Rosales, 2009).

Çürük ve periodontal hastalıkların önlenmesinde temel bir unsur olan diş plağı kontrollerinin, özellikle çocuk popülasyonunda ve ağız-dış sağlığı hizmetlerine devam eden nüfusta, evlere ve okullara kadar uygulanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştı. Bu sistematik çalışma, Küba'nın başta çocuklar olmak üzere nüfusun ağız sağlığı durumunu yükseltmesini sağlamış ve 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılara rağmen bu nüfus grubunun ağız sağlığında iyileşme devam etmişti (Rosales, 2009).

1992 yılında, ağız ve diş sağlığı alanında gerçekleştirilen dönüşümlerle, oral epidemiyolojik profildeki değişikliklere ve bireylerin, ailenin ve toplumun ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için 'Nüfus İçin Kapsamlı Stomatolojik Bakım Ulusal Programı' uygulanmaya başlanmıştı (Femenías ve Rosell, 2018).

1996 yılında çürüğün önlenmesinin tüm popülasyona yaygınlaştırılması ve çocuklarda daha etkili ve verimli bir şekilde geliştirilmeye devam edilmesi için yeni bir teknolojinin tanıtılması gerektiği belirlendi: Tuza flor eklenmesi, Panamerikan Sağlık Örgütü / Dünya Sağlık Örgütü (PASÖ / DSÖ) tarafından diş çürüklerinde % 60'a varan azalma sağlayan önleyici bir önlem olarak gösterilen, dünya genelinde yaygın olan ve dünyadaki başlıca ağız sağlığı sorunlarını oluşturduğu bilinen periodontal hastalıklar ve diş çürüğü gibi diş kaybının ana sebeplerini önemli ölçüde azaltacağı öngörüldü. Böylelikle 2000 yılında, Küba nüfusunun ağız sağlığı durumunu iyileştirmeye yönelik tüketim için tuzun florlanması başlandı (Rosales, 2009).

2005 yılı verilerine göre planlı sağlık sisteminin sonucu olarak 5 ve 6 yaşındaki çocukların %55'i yeterli ağız sağlığına sahipti. 12 yaşında çürük, eksik ve dolgu diş indeksi %1,62'di. Dişler üzerine 5-14 yaş arası çocuklara 14.682.226 topikal florür işlemi, 12 yaş altı çocuklara ise 1.337.471 florür vernik tedavisi uygulanmıştı (PAHO, 2007).

Küba'daki ağız ve diş sağlığı hizmetleri, ulusal sağlık sisteminin bileşenlerinden biridir (PAHO, 2007). Ağız

ve diş sağlığı hizmetleri tüm nüfus için erişilebilir ve ücretsizdir. Küba'nın 'Nüfus İçin Ulusal Diş Hekimliği Bakımı Programı', ağız ve diş sağlığı hizmetlerinde kalitenin memnuniyetin sağlanmasını ve geliştirilmesini hedefleyen çalışmaları kapsamaktadır (Femenías ve Rosell, 2018).

Küba, vatandaşlarına ücretsiz ağız ve diş sağlığı hizmeti sağlarken, nüfusun sağlık durumunun yanı sıra sağlık hizmetlerinin kalitesi ve verimliliği ile hastaların, aile üyelerinin ve çalışanların memnuniyet düzeyinde sürekli bir iyileşme sağlamaktaydı (PAHO, 2007).

Son yıllarda, daha önceleri ikinci ve üçüncü basamak düzeylerinde sunulan ağız ve diş sağlığı hizmetlerinin birinci basamak düzeyinde sunulması, insan kaynakları eğitime büyük yatırım yapılmasını gerektirmiştir (PAHO, 2007).

Küba'da, Ulusal Sağlık Sistemi'nin ayrılmaz bir parçası olarak, gelişmiş ülkelerle karşılaştırılabilen ve uluslararası alanda kabul gören ağız ve diş sağlığı hedeflerinin belirtildiği bir 'Stomatoloji Stratejisi' mevcuttur. Ulusal Sağlık Sistemine 'aile hekimi ve hemşire' temel bakım modelinin getirilmesiyle, kapsamlı stomatolojik bakım geliştirildi ve stomatologlar ile aile hekimleri, coğrafi olarak sınırlandırılmış bir nüfusun bakımından sorumlu bir sağlık ekibinde birbirine bağlandı. 18 yaşından küçük, hamile, zihinsel ve bedensel engelli ve 60 yaş üstü bireyleri önceliklendirerek önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetler sunulmaktadır.

Küba'daki sağlık durumunun 1984'ten 2009'a kadarki gelişimi incelendiğinde, sağlıklı bir ağız yapısına sahip 5 yaşındaki çocukların yüzdesinin %68'e yükseldiği gözlemlenmiştir. Küba'nın böylesi bir hedefe ulaşması, uzun yıllar süren emeğin meyvesidir ve bireyin 'hastalanmasını' beklemeden, iyi bir ekonomik, sosyal ve kaynak planlamasıyla, önleyici çalışmalarla mümkün olmuştur (Rosales, 2009).

Başta eğitimciler ve öğrenciler olmak üzere birçok sektörde stomatolojik bakım her bölgenin sorunlarına göre planlanmış ve entegrasyon çalışmaları yürütülmüştür. 18 yaşındaki nüfusun tüm dişlerini sağlıklı bir şekilde ağızda tutma yüzdesi 1984'ten 2009'a kadarki süreçte %54,1 oranında artış göstermiştir. Bunu mümkün kılan tek şey sadece koruyucu önlemler değildir; bireyin 'iyileşmesini garanti eden ve gerçek ihtiyacına yanıt veren', tam bir altyapı gerektiren iyileştirici tedavilerdir (Rosales, 2009).

Sosyalist Küba'nın kuruluşundan bu yana, toplumsal kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, tüm insanların sağlık ve esenlik hakkına dayalı olarak, sağlık gelişimi ve hastalıkların önlenmesi çabası sürmektedir. Küba'nın ağız ve diş sağlığı alanı da dâhil olmak üzere sağlık alanında bu kadar başarı kazanmasının nedeni, tüm nüfusun örgütlü katılımıyla sağlanan sosyal kalkınmaya dayalı

stratejisi ve iradesidir.

2.3. Ağız-Diş Sağlığı Hizmetleri

Hastane ağı, tüm nüfusa önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetler sunan hastanelerden oluşmaktadır. Küba, bu tesislerin her birinde kaliteyi iyileştirmek, hastane düzenlemelerini güçlendirmek ve yüksek standartlarda kalite, verimlilik ve hasta güvenliği sağlayan yenilikçi, karmaşık ekipman kullanımıyla tıbbi teknolojiyi çağdaşlaştırmaya yönelik temel yaklaşımlar geliştirmekte ve hastanelerin epidemiyoloji departmanlarını geliştirmek için yoğun bir şekilde çalışmaktadır (PAHO, 2007).

Küba'da ağız ve diş sağlığı hizmetleri diş kliniklerinde, polikliniklerde, hastanelerde ve diğer birinci ve ikinci basamak sağlık tesislerinde sunulmaktadır. Ayrıca, üçüncü basamak multidisipliner hizmetler, klinik-cerrahi hastaneler ve çene ve yüz protezleri gibi hizmetler sağlanmaktadır (PAHO, 2007).

Aile hekimleri ile çalışan diş hekimleri ve kapsamlı genel ağız sağlığı hizmetleri sunan uzmanlarla birlikte birinci basamak sağlık hizmetleri düzeyinde kapsamlı bir genel ağız ve diş sağlığı bakım programı geliştirilmiştir (PAHO, 2007).

Küba'nın ağız sağlığı konseyi, 0-18 yaş arası sağlıklı çocuklar için ağız-diş sağlığı hizmetlerini ve hekimlerini -özellikle gereksinimlere yönelik- çocuklar için özel ağız-diş hizmetlerinde ve geliştirilmesinde JUVEDENT adlı programla görevli kılınmıştır. Programın amacı, birinci ve ikinci basamak bakımın gerekli olduğu durumlarda danışmanlar yoluyla önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici hizmetlerin herkes için erişilebilir ve hızlı olmasıdır. Florür uygulamaları ve erken ağız kanseri teşhis programları yaygınlaştırılmış, klinik uygulama kılavuzları geliştirilmiş ve ağız sağlığı hizmetleri, nüfus dinamiklerindeki değişikliklere göre yeniden düzenlenmiştir (PAHO, 2007).

3. ALMAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ VE DOĞU AVRUPA'DAKİ DİĞER SOSYALİST ÜLKELER

3.1. Alman Demokratik Cumhuriyeti (ADC)

Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin 7 Ekim 1949 Anayasası, her vatandaşa sağlık, çalışma, eğitim, eğlence, hastalık durumunda ücretsiz bakım ve yaşlılık sigortası hakkını garanti ederdi. Tıp ve sağlık hizmetlerinin planlanması Sağlık Bakanlığı tarafından yapıldı, ancak sosyal ve sağlık sigortası parasının idaresi, yerel düzeyde sendikaların bir işleviydi. Her istihdam yerinin, 'Fabrika Sağlık Görevlisi' ile iş birliği içinde harcamalar üzerinde kontrole sahip bir "Sosyal Sigorta Komitesi" vardı (Gebhard, 1964).

ADC, her biri tam zamanlı bir stomatoloğun sorumlu olduğu 220 yerel idari bölgeye ayrılmıştı. Sağlık hizmetleri, istihdam yerlerinde 'polikliniklerde' ve kırsal nüfus

için de 'land ambulatorien' denilen koruyucu ve tedavi edici hizmet sunan kurumlarca yürütülürdü. Okullarda da ağız ve diş bakımı iyi organize edilmişti (Gebhard, 1964).

ADC'de, stomatologlar ağırlıklı olarak yetişkinlere hizmet vermekte, %21 kadarı da çocuklara, pediatrik tedavi ve koruyucu hizmetler vermekteydi. Ayrıca ülkedeki stomatologların %64'ü kadındı ve Federal Almanya'da bu oran %40'tı (Splieth ve ark., 2009).

3.2. Doğu Avrupa'daki Diğer Sosyalist Ülkeler

Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerde, hükümetin merkezi planlamayla sağlık hizmetlerini organize ve finanse etmedeki rolü güçlüydü. Stomatologlar dâhil neredeyse tüm sağlık çalışanları, devlete ait kliniklerde çalışan devletin maaşlı çalışanlarıydı. Tüm vatandaşlara ağız ve diş sağlığı hizmeti ücretsiz verilir (Widström ve ark., 2001).

Ağız ve diş sağlığı hizmetleri birçok Doğu Avrupa ülkesinde 'stomatologlar' tarafından sağlanmaktaydı. ADC, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde bir stomatolog, Batı Avrupa'daki diş hekimleriyle aynı bakım ve tedaviyi sağlardı (Widström ve ark., 2001).

Bulgaristan ve Çekoslovakya, Avrupa'nın geneliyle kıyasla 10.000 kişi başına en fazla sayıda diş hekimi ve teknisyene sahipti. Doğu Avrupa'daki ülkeler, 10.000 kişi başına Avrupa Birliği ortalamasından daha yüksek sayıda diş hekimi bildirmişti (Widström ve ark., 2001).

Çekoslovakya'da, sağlık sisteminin temel birimleri 'İlçe Ulusal Sağlık Merkezi' idi ve sayıları 95 kadardı. Sağlık Bakanlığı tarafından kontrol edilen bu merkezlerde ağız ve diş sağlığı hizmetleri de mevcuttu (Widström ve ark., 2001).

Polonya'da birincil ağız sağlığı hizmetleri; devlete ait bölgesel diş hekimliği muayenehaneleri, istihdam yerlerine bağlı diş hekimliği büroları ve okullarda diş hekimliği büroları tarafından birçok bölgeye ve çalışma/ eğitim alanlarına sunulmaktaydı. Devlet bütçesinden finanse edilen ve ücretsiz tedavi sağlayan kamu ağız ve diş sağlığı hizmetlerine ek olarak, bireysel hastalara yüklenen maliyetlerle hizmet sunan kısıtlı bir özel sektör de vardı. Bununla birlikte, özel muayenehanede çalışan diş hekimlerinin aynı zamanda devlete bağlı kurumlarda tam zamanlı çalışmaları nedeniyle özel sektörün boyutu ciddi şekilde sınırlandırılmıştı (Widström ve ark., 2001).

KAYNAKLAR

- Dyce, J.M. ve Dow, J.A. (1963). Soviet dentistry and ideology. *Dental World (Quarterly Journal Of The Pierre Fauchard Academy)*, 17(3). 179-184.
- Femenías, J.L.C. ve Rosell, A.P. (2018). *Estado actual de la evaluación de la calidad en los servicios de Estomatología en Cuba*. Erişim tarihi: 29.03.2021 <http://medisur.sld.cu/index.php/medisur/article/view/3754>

- Gebhard, B. (1964). Public Health In East Germany. *American Journal of Public Health (AJPH)*, 54(6). 928-931.
- Gonchar, V.V. (2016). Soviet dental prosthetics in the second half of the 20th century: availability and quality issues. *History of Medicine*, 3(3). 255-265.
- Güven, M. (2020). *Gıda tekelleri ağız ve diş sağlığını nasıl zarar veriyor*. Erişim tarihi: 29.03.2021 <http://bilimveaydinlanma.org/gida-tekelleri-agiz-ve-dis-sagligimiza-nasil-zarar-veriyor/>
- McDonald, R.E. (1972). Observations on dental education and dental care in the Soviet Union. *JADA*, (84). 565-570.
- Nyyssönen, V., Paunio, I. ve Borovsky, J. (1984). Oral health in Finland and the Soviet Union. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, 12(4). 195-199.
- PAHO (2007). Cuba. *Scientific and Technical Publication No. 622. Health in The Americas (Cuba)*. 262-279. Erişim tarihi: 29.03.2021 https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2010/Health_in_the_Americas_Vol_2_Country_Profiles_2007.pdf
- Rosales, M.S. (2009). *Consideraciones sobre la estomatología y la situación del estado de salud bucal en Cuba*, La Habana: Ministerio De Salud Pública Area De Asistencia Médica Y Social Dirección De Estomatología. Erişim tarihi: 29.03.2021 https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2010/OH_Cuba_Ministerio2009.pdf
- Splieth, C.H., Bünger, B. ve Pine, C. (2009). Barriers for dental treatment of primary teeth in East and West Germany. *International Journal of Paediatric Dentistry*. 19(2). 84-90.
- Owen, B. (2016). Health Care in Cuba: What We Can Learn. *A Fact-Finding Mission By A Delegation From Washington State*.
- Ökte, Z. (2019). Çürük Profilaksisinde Floridler. *Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri*. Erişim tarihi: 25.11.2021 <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=3848#section-16>
- Widström, E., Eaton, K.A., Borutta, A., Dybizbánska, E. ve Broukal, Z. (2001). Oral healthcare in transition in Eastern Europe. *British Dental Journal*. 190(11). 580-584.

SÖYLEŞİ: PROF. DR. MURAT TÜRKEŞ

PROF. DR. MURAT TÜRKES: “İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİ DİKKATE ALAN BİR GELECEĞİN PLANLANMASI GEREKİYOR.”

Röportaj: Bahar Yıldız

Madde, Diyalektik ve Toplum Dergisi'nin bu sayısında Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin son raporunun yayımlanması ve Paris Anlaşması'nın onaylanması sonrasında Türkiye'de hem iklim bilimi hem de iklim diplomasisine büyük katkıları olan Prof. Dr. Murat Türkeş ile söyleştik.

Prof. Dr. Murat Türkeş

Hocam merhaba. Öncelikle söyleşi talebimizi kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz. Biraz sizi tanıyabilir miyiz? Hakkâri doğumlusunuz. Ankara Üniversitesi'nde Fiziki Coğrafya ve Jeoloji lisansını tamamladığınızı biliyoruz. Biraz ilk gençlik yıllarınızdan bahsedebilir misiniz? Hakkâri'den Ankara'ya uzanan süreç nasıl oldu? Bilinçli bir tercihle mi üniversiteye gittiniz yoksa rastlantısal mı oldu?

Evet, 23 Haziran 1957, Hakkâri doğumluyum. Memur bir babanın çocuğu olunca nereye gideceğiniz hakikaten belli olmuyor. Babam ben 1,5 aylıkken Hakkâri'den Manisa'nın Demirci ilçesine ilk görevine gidiyor mal müdürü olarak. Aslında o da böylece yeni bir hayata açılmış oluyor. Yaklaşık 5,5 sene Demirci'de kalıyoruz. Sonra yine yollar... 2,5 sene Bursa'nın Gemlik ilçesi, yaklaşık 3 sene Afyon Sandıklı, ama hayatımıza yön veren, bizi biçimlendiren, bizimle işçi sınıfını ve köylüyü, emeği ile geçinenleri tanıştıran Soma oldu. İlkokulu 3. sınıftan başlayarak Soma'da bitirdim. O zaman yeni kurulmuştu, ortaokulu ve liseyi de Soma Linyit Lisesi'nde tamamladım. Sonra babamın görevi gereği Bursa Mustafa Kemalpaşa'ya gittik. O dönem üniversitede okuyordum, okuyamadım 70'li yıllarda... Atıldım, ceza aldım. Babam tek maaş; bana para da gönderemedi. Bir süre çalıştım. Sonra “Sen okuyamayacaksın, sana biz ev açamayacağız, biz de gelelim Ankara'ya.” dediler. Ankara'ya geldik. Ankara Üniversitesi DTCF Fiziki Coğrafya ve Jeoloji Kürsüsü'nü isteyerek, bilerek seçtim. Yer bilimleri, doğa bilimleri, veterinerlik ve bunların içerisinde tabi fiziki coğrafya ve jeoloji benim ideallerimdi. Küçüklüğümünden beri doğayı anlamaya çalışan, hayvan besleyen,

bütün komşuların bahçelerine bakan bir çocuktum. İşte bilerek Ankara'da fiziki coğrafya ve jeoloji seçtim. Çok keyif aldım. Ortaokuldan başlayarak da öğrenim hayatım boyunca çalıştım. İnşaat da çalıştım, soğuk demircilik de yaptım, madende de çalıştım... MTA'da geçici işçilik yaptım.

Biraz da Meteoroloji Genel Müdürlüğündeki (MGM) çalışmalarınızdan bahsedebilir misiniz? Anladığım kadarıyla MGM'deki görevlerinizin akademik ilgi alanınızda ciddi bir etkisi var.

1981'de eşimle birlikte Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nde çalışmaya başladık. Benim iklim değişikliği, kuraklık, çölleşme, atmosfer konularına ilgi duymamın nedeni aslında hem MGM'de çalıştığım için bu konularda uzmanlaşmam gerekliliği hem de tüm uluslararası yazışmaların elimizden geçmesi oldu. O zaman atmosfer bilimleri, iklim değişikliği bu isimlerle yaygın bilinen şeyler değildi. Yüksek lisansımı sinoptik meteoroloji hava tipleri üzerine tamamladım. O günler için ilk çalışmamıydı. Sonra bu kez doğrudan klimatoloji, meteoroloji konusunda bir doktora yapabilmek için İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü'nün Klimatoloji Meteoroloji Bilim Dalı'na başladım. Hava tahminlerinde nöbet usulü çalışıyordum. Yemeden, içmeden, uyumadan nöbetten çıkıyor, doktora derslerine gidiyordum, hocamı görüp geliyordum. Çok üzgünüm ki oğlumun nasıl büyüdüğünü göremedim... Doktoramı da Türkiye'de kurak bölgeler ve önemli kurak yıllar üzerine yaptım. O dönemde yine ilkti aslında. “Kuraklıktan, yağış değişimlerinden doktora mı olur?” dediler ama

şimdi bütün dünya sabah akşam bunları konuşuyor.

MGM'de ilk akademik çalışmaları biz yaptık. İlk hakemli dergi makalesini MGM'de benim sorumlusu olduğum İklim Değişikliği ve Değişkenliği Birimi'nde hazırladık. Türkiye'nin ilk ulusal iklim değişikliği çalışmalarını yine biz yaptık. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) için gönüllü bir ulusal bildirim hazırladık, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı İklim Değişikliği Özel İhtisas Raporu'nu kaleme aldık. MGM'de İklim Değişikliği ve Değişkenliği Birimi'nde ulusal ve uluslararası çalışmalara katkı verdik. Ulusal çalışmaların çoğunda raportör-editör olarak adım var. Kamuda toplu çalışmalarda rapor yazacak birisi gerekir. Kurumlardan çok fazla ham bilgi gelir ancak bu bilgilerin işlenmesi gerekir. Dolayısıyla bu raporların %60-70'ini doğrudan ben yazdım.

MGM, Türkiye'nin uluslararası standartlara göre çalışan ender kuruluşlarından biridir. Dünya Meteoroloji Örgütü'nün belirlediği standartlara göre çalışıyor. Dolayısıyla MGM, BM uzmanlık kuruluşunun ulusal bir parçası. Bu konumu ile bir avantajı var. Meraklısı için aslında çok büyük bir zenginlik. MGM'de olmak bu konuları çalışmak isteyen benim gibi genç bir uzman için, bir bilim insanı için çok büyük avantajdı. Çünkü MGM bir enstitü gibiydi. MGM'de çalıştığınızda orayı bir uygulama okulu gibi görürseniz hiçbir üniversitede öğrenemeyeceğiniz pek çok konuyu orada öğrenebilirdiniz. Hava Tahminleri Dairesi Başkanlığı'nda çalıştığımda açıkçası meteoroloji, sinoptik meteoroloji, dinamik meteoroloji, hava tahmin ve analizi, deniz meteorolojisi gibi doğrudan hem kuramsal olarak hem de uygulamadan pek çok şeyi harmanlama olanağı buldum ve bu beni ömür boyu avantajlı hâle getirdi. O zaman pek çok şeyde hava haritalarının hazırlanması, gözlemler, rasatlar filan bizzat yapılyordu ama şimdi hepsi otomasyona döndü. Yeni kuşakların klimatoloji, meteoroloji ve atmosferi benim kadar doğrudan uygulamadan öğrenme şansı yok. Geçmişte vardı ben değerlendirdim, iyi ki değerlendirmişim.

Buradan akademiye geçişiniz nasıl oldu? Hedefinizde olan bir şey miydi?

Tabii... 90'da doktoramı tamamlamıştım. 12 Eylül sonrası üniversitelerin aldığı hâl nedeniyle aslında pek akademiye geçme niyetim yoktu. Ancak MGM'deki çalışmalarım üzerine ders davetleri aldım. O dönem Hacettepe Çevre Mühendisliği Bölümü'nde 6 yıl İklim Değişikliği ve İklimsel Değişkenlik Zaman Dizisi Analiz dersi verdim. Çok keyifli geçti 6 sene. Gazi Üniversitesi'nde de Hidrolojik Zaman Dizisi Analizleri ve İklim Değişikliği dersleri verdim. Benim çalışmalarım klasik fiziki coğrafyadan doçent olmak kolay değildi, bu pek kabul görmüyordu. Hakikaten 97'de bir doçentlik başvurum oldu, değerlendirmeye bile almadılar. Böylece üniversite ile ilgili sonradan aklıma gelen bu düşünceyi de kenara attım. Ama 2001'de YÖK'ün akademik doçentlik

kriterlerini yeniden düzenlemesiyle puan sistemi geldi ve özellikle uluslararası SCI vb. indekslerde taranan dergilerdeki makaleler öne çıktı. O dönemde bende yeteri kadar makale vardı. 2002 yılında böylece fiziki coğrafya doçenti oldum. Doçentlikten sonra Ankara'da kalabilir miyim diye birkaç üniversitede arayışım oldu fakat meslek taassubu olduğu için o da olmadı. Uzun yıllar birlikte çalışma hayali kurduğumuz bir arkadaşım Çanakkale'ye gelmişti. Böylece Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'ne 2004 Mayıs'ında doçent olarak geldim. Burada yaklaşık 9 yıl çalıştım. Çeşitli idari ve akademik görevler yaptım. Güzel çalışmalar yaptık.

Fotoğraf 1. Prof. Dr. Murat Türkeş (yüzü ekrana dönük) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Coğrafya Bölümü öğrencileriyle jeoloji dersi arazi çalışmasında. Çanakkale, 2010.

Çağdaş sayısal temelli laboratuvarları olan, sıklıkla araziye çıkan tıpkı yurt dışındaki gelişkin üniversitelerdeki gibi bir coğrafya bölümünü kurdum aslında. Fakat Fethullahçı dönemde üniversitede pek çok soruşturmayla ve komplolara uğradım ve sağlığım bozuldu. 2013 Şubat'ında emekli oldum. Hiçbir şey kolay olmadı bizim için... Üniversitede ve yaşamın her alanında ve her yerde hep dik durduğum, sol dünya görüşünden (felsefemden) hiç ödün vermeden yaşadığım ve çalıştığım için, öğrencilerimle ve halkla iyi ilişkiler kurduğum ve onlarla dayanıştığım için, 2005 yılından başlayarak Çanakkale ve Biga Yarımadası'ndaki hemen tüm çevre ve ekoloji savaşlarında bir bilim insanı olarak öncü bir rol üstlendiğim ve termik santrallerden altın-gümüş madenciliğine karşı pek çok STK'ya gönüllü bilimsel destek verdiğim (hala vermekteyim) için, üniversitede çağdaş bir bölüm ve akademik ortam kurmaya çalıştığım ve kısmen başardığım için ve daha pek çok nedenle, gericileri ve Gülen Tarikatı'nın üniversite ayağını çok rahatsız etmiş olmalıyım ki 2009-2015 (2013 Şubatında sağlığım bozuldu ve yaşamak için erken emekli oldum ama soruşturmalar birkaç yıl daha sürdü, hepsinden amasız aklandım) döneminde pek çok mobbinge, tacize, komploya ve birkaç kez yinelenen aynı konulardaki soruşturmalara maruz kaldım. Ama tüm bunlara karşın hep ayaktaydım, yaşamın hiç bir alanından geri çekilmedim ve tüm yaşadıklarım ve sağlığımın ciddi düzeyde bozulmasına karşın, bugün de felsefeme uygun bir ilerici yurtsever bilim insanı olarak yaşamımı Çanakkale'de sürdürüyorum.

Emekli olmanıza karşın hâlâ çalışmalarınız devam ediyor. Çevre mücadelesi içinde de yer alıyorsunuz. Ayrıca Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) yazarlarındansınız...

Emeklilikten sonra birkaç yıl ODTÜ'de İstatistik Bölümü'nde bağlantılı öğretim üyeliği yaptım. 2015 yılından beri Boğaziçi Üniversitesi İklim Değişikliği ve Politikaları Uygulama Araştırma Merkezi YK üyesiyim. Aynı zamanda Boğaziçi Üniversitesi Fizik Bölümü'nde de kısmi zamanlı öğretim üyesiyim.

Fotoğraf 2. Prof. Dr. Murat Türkeş (sağdan ikinci) Ovacık Belediye Başkanlığı sırasında Fatih Mehmet Maçoğlu'na (en sağda) Kirazlı Balaban Alamos Gold Altın Madeni'nin Sarıçay ve Atıkhisar Barajı'na vermiş olduğu zarara ilişkin bilgi verirken. Çanakkale, 2019.

Geldiğim günden beri Çanakkale'deki tüm demokratik güçlere, buradaki çevre ekolojisi mücadelesine çok ciddi hatta öncü bir konumda destek veriyorum. Çevresel etki değerlendirme raporlarının gözden geçirilmesi, halkın katılım toplantıları, dava süreçlerinde hem İda Dayanışma Derneği'ne hem TEMA Vakfı'na gönüllü katkılarım oluyor. Gücüm yeterse başka sivil toplum kuruluşlarına da destek vermeye çalışıyorum.

İklim değişikliği sürekli ilgilendiğim bir alan olduğu için IPCC'ye de MGM'de başlayan bir ilgilim ve katkım vardı. 2000'li yıllarla birlikte akademiye geçtikten sonra daha görünür oldu bu katkım. IPCC'nin çeşitli raporlarında başyazar ve katkı veren yazar olarak görev yaptım. Bu yeni yayımlanan 6. Değerlendirme Raporu 1. Çalışma Grubu İklim Değişikliği Fiziksel Bilim Temeli Raporu'nun 12. Bölümü için de gözden geçirme editörü olarak görev yaptım. Bundan sonraki dönemde yine seçilirimse bu çalışmalara devam edeceğim. Bu görevler gönüllü biliyorsunuz. Son raporda herhalde Türkiye'den tek kişiydim. Hakem olarak da ayrıca 5 bölüme katkı verdim.

Peki Hocam, IPCC nasıl çalışıyor? Rapor süreçleri nasıl işliyor?

IPCC Dünya Meteoroloji Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın ortaklaşa yürüttüğü, 1988 yılında kurulmuş bir hükümetlerarası bilim platformudur. Aslında kuruluşunun iki amacı var. Bunlardan biri BMİDÇS'nin hükümetlerarası görüşmelerini başlatmak. Hü-

kümetlerarası görüşme komitesinin ilk yapısı IPCC'nin de aynı zamanda delegesi olan Dünya Meteoroloji Örgütü'nün üyesi ulusal meteoroloji kuruluşlarının temsilcilerinden oluşuyordu. Ama IPCC'nin ana görevi başta BMİDÇS sonra Kyoto Protokolü şimdi Paris Anlaşması ve 1992 Rio Konferansı'nın ana çıktıları olan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Çölleşme ile Savaşım Sözleşmesi'ndeki iklim değişikliği bağlantılı konulardaki bilimsel gereksinimlerini karşılamaktır. IPCC bunun için her beş yılda bir küresel iklim değişikliği değerlendirme raporu yayımlıyor. Bu raporlardan beşi tamamlandı. Beşinci değerlendirme raporu 2013-2014'te tamamlandı. Son olarak IPCC Altıncı Değerlendirme Raporu Birinci Çalışma Grubunun Politikacılar İçin Özet Raporu 9 Ağustos'ta dünyaya açıklandı. Her beş yılda bir yayımlanan bu değerlendirme raporlarının yanı sıra bilimsel -az önce bahsettiğim bilimsel alanlarda ihtiyaç duyulan özel- raporlar varsa IPCC yine onları da hazırlıyor. Yani biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasının incelenmesi, sera gazı salımları, yutaklar, senaryolar için raporlar hazırlandı. Örneğin, en son iki çok önemli rapor yayımladı IPCC. Bunlardan biri 2018 yılında yayımlanan IPCC 1,5 °C Küresel Isınma Özel Raporu'ydü. İkincisi benim baş yazarlarından ve katkı veren yazarlarından olduğum İklim Değişikliği ve Arazi Özel Raporu. IPCC dünyada çok önemli bir hakemlik sürecinin gönüllü olarak sürdürüldüğü bir platform ve çok değerli bulunuyor o yüzden. Yazar ve başyazarlar, katkı veren yazarlar, gözden geçirme editörleri çok ciddi bir seçime tabi tutularak o gönüllü görevlere atanıyorlar. O yüzden de çıkan raporlar yayımlandığı günden sonra dünyada bu alanda ana kaynak oluyor. Son beş yılın dünyada yayımlanmış on binlerce kaliteli yayınının bir değerlendirmesini sunuyorlar. Zaten inceleme değil, tam anlamıyla bilimsel değerlendirme raporları bunlar. Altıncı Değerlendirme Raporu, pandemi nedeniyle bir yıl gecikmeyle çıkmış olmakla birlikte çok değerli bulundu. Şu anda dünyanın hemen her ülkesinde, özellikle de iklim değişikliği nedeniyle şiddetli hava olaylarına ve orman yangınlarına sahne olan ülkelerde gündemin birinci sırasına oturmuş durumda. Bu anlamda bu alanda çalışıyorsanız -sadece işin fiziksel bilim temeli açısından değil politikacı, finansçı, iş dünyasında olabilirsiniz, kamuda veya yerel yönetimde uzman veya teknokrat olabilirsiniz- IPCC çalışmalarını izlemeniz gerekiyor.

Fotoğraf 3. Prof. Dr. Murat Türkeş IPCC 6. Değerlendirme Raporu 1. Çalışma Grubu çalışmaları sırasında. Toulouse, Fransa, 2019.

IPCC'nin çalışma düzeni Birleşmiş Milletler'in diğer hükümetlerarası platformları gibi aslında. Yani gereksinim duyduğu finansmanın bir bölümünü Birleşmiş Milletler karşılıyor. Ama rapor ve özel çalışmaların sekretaryalarına gelişmiş ülkeler sahip çıkıyor ve çalışmalara fon sağlıyor. Örneğin, Hollanda "3-4 sene sürecek bir çalışmanın finansmanını ben karşılayacağım" diyebiliyor. Dolayısıyla IPCC hem Birleşmiş Milletler hem de gelişmiş ülkeler tarafından desteklenen bir platform. Tabii, Birleşmiş Milletler de finansmanı üye ülkelerin katkı paylarından sağlıyor.

Altıncı değerlendirme raporu nasıl çalıştı? IPCC'nin genel kurul toplantısında altıncı değerlendirme raporunun içerikleri tartışılıyor, onaylanıyor ve ondan sonra her çalışma grubunun her bölümü için dünyaya odak noktaları aracılığıyla yazar, başyazar ve gözden geçirme editörü katkısı isteniyor. Bakanlıklar bunu ilgili kamu kurum-kuruluşlarına ve üniversitelere gönderiyor. Başvurmak isteyen bilim insanları ve uzmanların özgeçmişleri toplanıyor, bunlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ilgili odak noktası aracılığıyla IPCC'ye gönderiliyor. IPCC de bunların içerisinde dünyadaki tanınırlık, yayın ve IPCC deneyimini dikkate alarak yazar, başyazar ve gözden geçirme editörlerini seçiyor. Seçilenler üç yıllık bir dönem için bu görevlere atanıyor. Zor bir süreç. Her bir rapor, kendi iç hakemlik sürecinin dışında dört büyük hakemlik ve gözden geçirme sürecinden geçiyor. Bunların ikisi rapor hükümet temsilcilerine açıldığında, ikisi de tüm dünyaya açıldığında gerçekleşiyor. Bunun adından rapor dünyaya açıklanıyor.

Bu çalışmalar piyasacı söylemden ne derece etkileniyor sizce? Çevre politikalarına özellikle 90'lardan sonra piyasa araçları ile çizilen bir çerçeve hâkim. Sovyetlerin de çözülmesiyle liberalizmi dizginleyen bir odak kalmamış oldu. Bu ortamda siz liberalizmin bilimsel çalışmaları etkilediğini düşünüyor musunuz? Başka bir deyişle IPCC'nin çalışmalarının, sermayenin çıkarları doğrultusunda şekilleniyor olabileceğini düşünüyor musunuz?

IPCC'nin çalışmalarının sermayenin, liberalizmin lehine çıktığını düşünmüyorum ama Çerçeve Sözleşme'de bunun yansımaları var. Çerçeve Sözleşme'nin hazırlıkları 1980'lerin sonlarında sürdürüldü ve Haziran 1992'de Rio'da kabul edildi. Sözleşme'nin hazırlık döneminde henüz dünyanın sosyalist sistemi ve Sovyetler Birliği ayakta idi. Ben 90'da ilk hükümetlerarası toplantılara gittiğimde, görüşmelerde Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte aslında ciddi bir denge oluşturuyorlardı. Ama Sovyetler Birliği'nin dağılması, liberalizmin önünün açılması ve özellikle 1990'ların sonu 2000'lerle birlikte küreselleşmenin her şeyin başında gelmesi kuşkusuz iklim değişikliği görüşmelerini ve bunların yasal zeminini etkiledi. Örneğin, BMİDÇS hemen hemen tümüyle saf bir iklim değişikliği mücadelesine, insanın iklim değişikliği üzerindeki olumsuz etkisini gidermeye ve doğayı korumaya yönelikti. Sürdürülebilir yaşamı des-

tekleyen bu Sözleşme'nin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğine bağlı etkilerden en az etkilenmesi ve bu mücadelede desteklenmesi konusunda çok ciddi yasal bir zemin olduğunu söylemek gerekir. Pek çok ilkesi de bu anlamda çok insani ve doğacı ilkelere. Fakat SSCB'nin dağılması ve eski Sovyet ülkelerinin pazar ekonomisi sürecine geçerek Batı'ya yaklaşması aynı zamanda Sözleşme sürecini de etkiledi. Mesela, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski sosyalist ülkeler, Sözleşme'nin Ek-1'inde "pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler" olarak tanımlandı. Bunların neredeyse tamamı şu anda Avrupa Birliği üyesi. Bakın dikkat edin, sermaye ne kadar önceden hazırlık yapıyor! Kyoto Protokolü'nde ilk defa pazar ekonomisi süreçleri ve küreselleşmeyi dikkate alan, sera gazı salım ticareti, temiz kalkınma düzeneği ve ortak yürütme olarak adlandırılan esneklik düzenekleri getirildi. Yani ana mesaj şu: hem iklim değişikliği ile mücadele edeceksiniz hem de sizin sermayeniz bundan para kazanacak ve sermayenizi büyütme şansınız olacak. Kyoto Protokolü'nde ülkeler için sayısal olarak belirlenmiş sera gazı azaltma yükümlülükleri vardı. Fakat esneklik düzenekleri ile iş sulandırılmaya başlandı. Sıcak hava problemi ortaya çıktı¹. Bu düzenekler aslında AB ve OECD ülkelerinin kendi ülkelerinde yapacakları emisyon azaltımlarının yanı sıra sermayelerinin yurt dışından para kazanmasını sağlamak için kuruldu. Kyoto Protokolü'nde sayısal olarak belirlenmiş azaltım yükümlülüklerinin tamamının esneklik düzenekleri ile karşılanmasına sınır getirilmesi başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkelerin hoşuna gitmedi ve çoğu yükümlülüklerini yerine getirmede. ABD biliyorsunuz Kyoto Protokolü'nden de çekildi. Kyoto Protokolü başarıya ulaşmadı. Ölmedi ama süründü. Paris Anlaşması'na gelen dönemde iklim değişikliği mücadelesinde 15 başarısız yıl etkili oldu. Şu anda liberalizm, pazar ekonomisi, küreselleşme ve büyük sermaye grupları Paris Anlaşması'nda da çok etkili. Paris Anlaşması tamamen gönüllü; yükümlülük ifadesi yok artık. "Ulusal olarak belirlenmiş katkılar" ya da "niyet beyanları" gibi süslü laflar var. Ne kadar niyet ederseniz o kadar memnun oluruz şeklinde sürdürülmeye çalışılıyor. Bu kadar gevşek ve zayıf bir yapı olmasına rağmen yürürlüğe girmesinin üstünden altı yıl geçti ve Paris Anlaşması hiçbir şey yapmadı. Etkili olması için 2010'lardaki küresel sera gazı salımlarını %50 azaltması gerekiyordu. Hiçbir şey yapılmadığı gibi ulusal olarak belirlenmiş niyet beyanlarının tamamı gerçekleşse bile -ki hiçbirisi gerçekleşmiyor- bu düzeyin çok altında olduğu görünüyor. Yani dünyanın karnesi tümünden kötü; 0 ile 1 arasında. Geçtiğimiz Nisan ayında ABD'nin yeni başkanı Joe Biden bir iklim zirvesi topladı. Orada niyet beyanları bol keseden havada uçtu. 2030'a kadar %40-50 azaltım öngördüler. Kasım ayında Glasgow'da yapılacak BMİDÇS 26. Taraflar Konferansı'nda bu beyanların yasal metinlere dönüşmesi gerekiyor ki Paris Anlaşması 1,5 °C'lık küresel

1 Sovyetlerin çözülmesi sonucunda yaşanan ekonomik çöküş nedeniyle eski Sovyet ülkelerinin kendilerine tahsis edilen emisyon miktarından çok daha az salım yapması sonucunda ticarete konu karbon emisyonu oluşması durumu.

ısınma hedefine doğru yol alsın. Yeni rapor harekete geçilmesi durumunda iyimserliğini koruyor ancak henüz iyimser olmak için somut bir ilerleme yok.

İyimser olmak için neden yok deyince iklim felaketi olarak lanse edilen durumla ilgili görüşünüzü almak istiyorum. Çoğunlukla medyada “iklim değişiyor, dünyanın sonu geldi”, “büyük felaket” diye lanse ediliyor. İklim değişikliği yerine de “iklim krizi” denmeye başlandı artık.

Kriz ifadesi yanlış. Kriz ifadesini konunun diplomatik yönüne vurgu yapmak için kullanabilirsiniz. Ama neyle mücadele ettiğimizi anlatmak için “iklim değişikliği” demek gerekir. Sivil toplum kuruluşları ve bazı akademisyenler öyle ifadeler kullanıyorlar ki hiç iklim değişikliği sözü geçmeden doğrudan iklim krizi üzerinden konuşuluyor. Kriz, adı üstünde, her şey olup bitmiş... Bir afetten sonra kriz yönetimi oluşur örneğin. İklim değişikliğini konuşmazsanız mücadele etmezsiniz. Bırakırsınız politikacılara, onlar da bir şey yapıyor gibi gözükürler. Biz “iklim değişikliği” ve “değişkenliği” ana kavramlarına sahip çıkmak zorundayız. Önceden önlem alabilmek ve daha iyi öngörebilmek için bu kavramları korumak zorundayız. Ama süslü sözler söylemek istiyorsanız örneğin, iktidara veya yerel yönetimlere “Siz iklim krizi konusunda ne yapıyorsunuz?” diyebilirsiniz. Ama iklim krizi nedeniyle bu afetler oldu diyemezsiniz, iklim değişikliğinin tetiklediği afetlerden söz ediyoruz. Her yerde kullanılmaz.

IPCC, 9 Ağustos'ta sizin de katkı verdiğiniz son raporunu yayımladı. Bu raporda kısaca ne söyleniyor? Hangi yeniliği getiriyor bu rapor? Bizi bekleyen gelecekte abartılı katastrofik bir durum mu var? Nasıl bir gelecek bekliyor bizi?

Aslında abartılı değil. IPCC ve benzer hükümetlerarası kuruluşların daha 1990'ların başındaki, bugüne göre çok ilkel sayılabilecek iklim değişikliği senaryoları ve model çalışmalarında küresel ortalama yüzey sıcaklığının 1,5 ila 4,5 °C arasında, en iyi kestirimle yaklaşık 3 °C yükseleceği söyleniyordu. Bundan 30 sene sonra IPCC'nin yeni raporunda da aynı kestirimlerden söz ediliyor. Burada IPCC'nin yeni raporunun mesajı çok önemli. Bir kere bu rapor, önceki raporlardan farklı olarak insanın iklim sistemi üzerindeki etkisini olasılık terimleri kullanmadan çok net bir şekilde ifade etti. İkincisi, iklim değişikliğinin geri dönülmez bir noktaya geldiği ve daha önce hiç yaşamamış düzeyde olduğu açıkça ifade edildi. Raporun ana mesajlarından bir diğeri, iklim değişikliğinin dünyanın tüm bölgelerini etkilediği. Rapor da bölgesel analiz ve değerlendirmeler yer alıyor. 1,5 °C Küresel Isınma Özel Raporu'nda olduğu gibi bu raporda da iklim değişikliği savaşımında geç kalınmış olmakla birlikte sera gazı salımlarını çok hızlı bir şekilde azaltmamız gerektiğinin altı çizildi. Burada hâlâ bir şans gösteriliyor. IPCC'nin yeni değerlendirmesinde küresel ısınma düzeyi 1,1 °C. Yani biz sanayi devriminden beri

yaklaşık olarak küresel ortalama yüzey sıcaklığını 1,1 °C artırmış durumdayız. Bu son 10.000 yıldır yaşanan en hızlı sıcaklık artışı. 125.000 yıl önceki son buzulardaki çağdaki ısınma ile karşılaştırılabilecek kadar hızlı bir sıcaklık artışını son iki yüzyılda gerçekleştirmiş olduk.

“1 veya 1,5 °C küresel ısınmadan ne olacak?” denebilir. Ancak bu, adı üstünde küresel bir değer. Hesaba katılan dünya üzerindeki noktalardaki sıcaklıkların yıllık ortalamaların yıllık ortalaması. Çok genel bir ifade bu. 1, 2 veya 3 °C küresel ısınmanın bölgesel ve ülkesel yansımaları çok güçlü. Yeni raporda çok güzel haritalar var buna dair.

Fotoğraf 4. IPCC İklim Değişikliği ve Arazi Özel Raporu Çölleşme Bölümü Başyazarlar Toplantısı'ndan bir anı fotoğrafı. Prof. Dr. Murat Türkeş arka sırada, üçüncü. Kolombiya, 2019.

Örneğin, 2 santigrat derecelik bir küresel ısınma Akdeniz havzasında Türkiye bölgesinde, önümüzdeki on yıllarda 2 ila 4 °C daha sıcak koşullar anlamına geliyor ki Türkiye son 70-80 yılda pek çok istasyonda 1,5 ila 5 °C arasında daha sıcak hava koşullarını yaşamaya başladı. Yani, Türkiye daha sıcak bir ülke artık. Bir kış mevsimi olmakla birlikte tropikal koşulların büyük bir bölümünde egemen olmaya başladığı, yüksek hava sıcaklıklarının rekor kırdığı, sıcak hava dalgalarının süresinin, sayısının, şiddetinin, büyüklüğünün çok daha kuvvetli olmaya başladığı bir ülke Türkiye. Kötümser senaryo gerçekleşirse, yani önümüzdeki on yıllarda küresel ısınma 4 °C olursa bunun Akdeniz ve Türkiye bölgesindeki yansıması, yıllık ortalamalarda 4 ila 8 °C olur. Bunun yaz mevsimindeki etkisi 10-12 °C anlamına geliyor. Bizim çalışmalarımızın sonuçlarıyla da çok uyumlu bu sonuçlar. Önümüzdeki yıllarda Türkiye bölgesinde Akdeniz havzasının büyük bir bölümünde olduğu gibi kuraklıkların süresi, sıklığı ve şiddetinin artacağı tahmin ediliyor. Türkiye bölgesinde yağışın çok hızlı azalacağı öngörülüyor ve Türkiye'de yaşanan kuraklıkların özellikle tarımsal, hidrolojik ve ekolojik kuraklıkların önümüzdeki on yıllarda çok daha şiddetli, çok daha etkili olacağı açıkça ifade ediliyor. Türkiye yanlış tarım politikalarına rağmen hâlâ bir tarım ülkesi. Her kurak dönemde şiddetli hava-iklim olayları yaşandığı için ciddi tarımsal ürün rekolte kayıpları yaşanıyor. IPCC raporuna göre de yağışların azalması, yüksek sıcaklık, toprak neminin azalması Türkiye'de gelecekte tarımsal kuraklıkların artacağını gösteriyor.

Deniz seviyesinin küresel ölçekte 2050'lere kadar 30 cm

civarında, 2100 yılının sonuna kadar da yaklaşık 1 metre yükselebileceği öngörülüyor. Dünyanın her yerinde kalıcı kar örtüsü hızla azalıyor. Kutuplardaki buzulların, deniz buzullarının, buz kalkanlarının, dağlık alanlardaki Alpin buzulların kalanının da çok hızlı eriyebileceği öngörüsü yine IPCC raporunda var.

Raporda iklim değişikliği bağlantılı afetlere bağlı gelecekteki katastrofinin yaşanmaması için, çok geç kalınmış olmakla birlikte, hemen sera gazı salımlarını azaltmak için politikaların hayata geçirilmesi ve Paris Anlaşması'nın da kuvvetlendirilmesi gerektiği doğrudan ya da dolaylı olarak ifade ediyor.

Bu raporda hidrolojik döngünün kuvvetlendiğinin de altı hızlı çiziliyor. Küresel ısınma buharlaşmayı artırıyor. Isınan hava kütlelerinin nem tutma kapasitesi artıyor. Bu yüzden hidroloji ve su kaynaklarında ciddi bir değişiklik var. Hidrolojik döngü kuvvetlendiğinde, yağış olması durumunda afete dönüşebiliyor. Karadeniz'de örneğini yaşıyoruz. Türkiye'nin pek çok yerinde özellikle yılın sıcak döneminde yağışlar çok daha kuvvetli ve zaman zaman aşırı yağışlar şeklinde gerçekleşiyor. Gelecekte pek çok bölgede bunların artabileceği öngörülüyor. Mesela, Karadeniz çok hassas bir bölge. Çünkü Karadeniz'in kendisi bir nem kaynağı ve Kuzey Anadolu Dağları'nın kuzeye dönük yamaçları kuzeyden gelen sistemlerden etkileniyor. O yüzden yaz mevsiminde de yağış oluyor. Karadeniz başta olmak üzere Türkiye'de, yağış olması durumunda, yağışların daha kuvvetli, daha şiddetli ve aşırı yağışlar şeklinde düşebileceğini raporun genel değerlendirmelerinden de anlıyoruz. Bizim çalışmalarımız da bunu gösteriyor. Aynı zamanda subtropikal Akdeniz ikliminin bir parçasıyız. Daha sıcak bir dünyada Türkiye giderek daha tropikal hava kütlelerinin ve tropikal hava sistemlerinin etkisinde kalacak. Bu da Türkiye'de en yüksek hava sıcaklıklarının hızla artmasına, sıcak hava dalgalarının kuvvetlenmesine, şiddetlenmesine, toprak neminin azalmasına neden olacak ve yazın büyük orman yangınlarını görme olasılığını artıracak gibi duruyor. Bu raporun sonuçlarını değerlendirdiğimizde biz kaybeden taraftayız. Ama eskiden düşünüldüğü gibi iklim değişikliğinden yararlanabilecek bir bölge yok. İklim değişikliğinin olumsuz etkisinden dünyanın tüm ülkeleri şu anda etkileniyor. 2021 yazı şiddetli hava-iklim olayları ve afetlerin kuzey yarım kürenin her bölgesinde sıklıkla yaşandığı bir yıla karşılık geldi. Amerika'da tropikal siklon mevsimi erken başladı. Deniz suyu sıcaklıklarının ekvator dışında 27 °C'yi aştığı koşullarda tropikal siklonların ve kasırgaların daha uzun bir dönemde, daha şiddetli oluşması da beklenebilir.

Buharlaşmanın daha fazla olduğu, hidrolojik döngünün hızlandığı bir Türkiye'de kış yağışlarının da artık birer afete dönüşebileceğini düşünmek gerekiyor. Nemli sıcak hava kütleleri Türkiye bölgesinde soğuk havayla karşılaştığında hortum oluşma sıklığı da artıyor. Türkiye şu anda iklim değişikliğinden en çok etkilenen ülke-

ler arasında olan bir sıcak nokta ülkesi. Türkiye'nin tüm sektörlerde iklim değişikliğini dikkate alan bir geleceği, insanı ve doğal sistemlerin tamamını düşünerek yeniden örmesi, planlaması gerekiyor.

Yani hem biyolojik çeşitlilik açısından hem de toplumsal açıdan çok zorlu günler bizi bekliyor...

Evet. Dünyada sadece biz yaşamıyoruz. Ekosistemler var, yaşam birlikleri var, en geniş anlamıyla biyolojik çeşitlilik var. Türkiye bu açıdan da çok zengin bir ülke. Türkiye'nin ekolojik biyo-coğrafyası çok kıymetli. Üç büyük biyomun karşılaştığı, pek çok vejetasyon formasyonunun birlikte olduğu bir ülke. Son buzul çağı öncesinden beri pek çok tür hâlâ hayatta. Avrupa'daki biyolojik çeşitliliğin misli Anadolu'da var. O yüzden biz hem insan sistemlerini hem doğal sistemleri ve biyolojik çeşitliliği koruyacak geleceği mutlaka planlayıp örmek zorundayız.

Bu noktada uyum da ön plana çıkıyor aslında. Yani iklim değişikliği ile savaşımın bu kadar zayıf olduğu durumda uyum politikalarının çok daha kuvvetli olması gerekiyor haliyle. Ben şahsen bunun ancak bir merkezi planlamayla hayata geçirilebileceğini düşünüyorum. Bütün toplumsal süreçlerin ve kaynakların tek bir elden planlanması hâlinde başarılı olunabilir. Sizin görüşleriniz nelerdir?

Kesinlikle katılıyorum. Merkezi planlamanın yokluğunda ne olduğunu görüyoruz. Bir örnek vereyim; 1998'de batı Karadeniz'de şiddetli yağışlar oldu ve seller, taşkınlar afete dönüştü. Onlarca insan hayatını kaybetti. Neydi sorun? Batı Karadeniz'deki kentler, Organize Sanayi Bölgeleri, yeni yerleşim alanları, geçmişten farklı olarak artan nüfusun da baskısıyla akarsuların jeomorfolojik olarak korunması gereken taşkın yataklarında, hatta akar suyun ana kanalının içinde inşa edilmiş. O zaman Dünya Bankası kaynağıyla hava gözlem ve radar sistemleri kuruldu. Amaç bundan sonraki şiddetli yağışları ön-görmekti. Bu olmadı. Bu arada hem Batı Karadeniz'de hem Doğu Karadeniz'de tüm bu afetler hemen her yıl tekrarlandı. Yasal düzenlemeler ve eylem planlamaları olmakla birlikte güçlü merkezi bir yönetim olmadığı için, ranta dayalı bir kent ekonomisi her şeyin üstünde geldiği için hem yerel yönetimler hem merkezi yönetim Batı ya da Doğu Karadeniz'de yanlış yerleşmeleri önleyemedi ve bu kez 2021 Ağustos'unda Batı Karadeniz'de tekrar afet meydana geldi... Ciddi can ve mal kayıpları oldu, tarihsel kültürel miras, biyolojik çeşitlilik, sellere taşkınlara kapıldı gitti. Bunların önlenmesi için bir kere çok disiplinli, çok sektörlü katılımcı bir anlayış gerekli. Burada meslek taassubuna yer vermeden doğa bilimlerine önem vermek gerekiyor. Bu uygulamalarda sadece mühendislik yaklaşımı var. Afetle ve iklim değişikliğiyle ilgilenen kurumlarda hiç fiziki coğrafya, jeomorfoloji, klimatoloji uzmanı, meteorolog yok. Kesinlikle doğayı anlayan ve dikkate alan, doğa bilimleri uzmanlıklarından yararlanan, rantı öteleyen merkezi bir yönetim

anlayışıyla afet alanlarının iklim değişikliği de dikkate alınarak yeniden planlanması gerekli.

Taşkın yatakları ve taşkın ovaları, tümüyle kentin korunması gereken çok fonksiyonel peyzaj alanları olarak kullanılabilecek şekilde yeniden düzenlenmeli. Onun dışında da kuraklıkla mücadelede su talebini azaltacak, yanlış ürün desenlerinin desteklenmeyeceği, kaçak su kullanımının denetleneceği merkezi bir planlama gerekiyor. Yoksa iklim değişikliği ile mücadele edemediğimiz gibi uyum konusunda da çok başarısız olabiliriz. Mücadele ve uyum konusunda başarı ancak kamucu bir anlayış, bilimsel ve planlı bir yaklaşım ile sağlanabilir. Bugünkü kamu düzeni, bugünkü kurumların yapısı tüm iyi niyetleri ve tüm yasal düzenlemelere rağmen bunu sağlayamıyor. Bir şeylerin çok hızlı değişmesi gerek.

Paris Anlaşması'nın onaylanması bu değişime işaret ediyor mu? Türkiye'nin iklim değişikliği diplomasisindeki bugüne kadarki tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ulusal iklim değişikliği çalışmalarında MGM uzun yıllar itici güçtü. Diğer kurumlar da MGM ve Dışişleri Bakanlığı'nın zorlamasıyla işin içine girdiler. Ama ne yazık ki özellikle yatırımcı bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar, iş dünyası ve sanayi, BMİDÇS ve Kyoto Protokolü kapsamında iklim değişikliği savaşımını kârlarını azaltacak, Türkiye'nin gelişmesini, kalkınmasını, enerjisini, istihdamını, iş olanaklarını baltalayacak bir uluslararası sözleşme grubu olarak görme eğiliminde idi. Dolayısıyla zaman zaman sürecin ivmelendiğini gördük ama arkadaki ana düşünce hiç değişmedi. Türkiye Cumhuriyeti BMİDÇS'ye 2004'te, Kyoto Protokolü'ne ise 2009'da gecikmeli olarak taraf oldu ve doğrudan yükümlülük almadı. Bu gecikmeler ve BMİDÇS'ye taraf olurken diğer Ek-1 ülkelerinden farklı kılan özel durumunun Marakeş kararlarıyla kabul edilmesine rağmen, Türkiye iklim değişikliği mücadelesine, ne yazık ki, kendi kapasitesine uygun bir yön veremedi. Dolayısıyla iklim değişikliği konusu ve ilgili alanlar kalkınma planlarında neredeyse hiç yer almadı. Bir yerlerde iklim değişikliği geçmiş olabilir ama ciddi anlamda uzun soluklu sonuçlar üretebilecek, Türkiye'de yaşayan insanların bugünü ve gelecek kuşaklarının iklim değişikliği afetlerinden daha az etkilenmesini sağlayabilecek etkili bir girişim yasal zeminlerde yer bulmadı. Türkiye bütün bu uzun iklim değişikliği macerasından sonra çok özel haklar da elde etmiş olmakla birlikte Paris Anlaşması'na bugüne değin taraf olmadı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Glasgow'da gerçekleştirecek 26. Taraflar Konferansı öncesinde Paris Anlaşması'nı onaylayarak taraf olması ileri bir adımdır. Fakat, Paris Anlaşması'nın onaylanması konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından TBMM'ye gönderilen gerekçe metninde, Anlaşma'nın ve mekanizmalarının ekonomik ve sosyal kalkınma hakkına hâlel getirmemesi kaydıyla uygulanacağı beyan ediliyor. Türkiye'nin bundan sonraki politikalarına ilişkin öngöründe bulunmak için henüz erken. Ancak bu beyan Türkiye'nin yaklaşık

10 yıldır sürdürülen BMİDÇS'nin Ek-1'inden de çıkma ve Yeşil İklim Fonu gibi gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere tahsis edilen finans düzeneklerinden faydalanma gibi konulardaki istemlerine devam edebileceği izlenimini veriyor.

Son sorum işin akademik boyutuyla ilgili olacak. Türkiye'de akademinin iklim değişikliği çalışmalarına ilgisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Destekleniyor mu bu çalışmalar? Akademisyenlerin ilgi düzeyi nasıl? Üniversiteler nasıl yaklaşıyorlar sizce bu konuya?

Son on yılda akademideki iklim değişikliği ilgisi hızla yükseldi. Şu anda genç akademisyenlerin iklim değişikliği, kuraklık, çölleşme, iklim değişikliği bağlantılı şiddetli hava olayları, afetler, orman yangınları ve kentlerin iklim değişikliği uyum planlamalarıyla ilgili çalışmalara ilgi duyduğunu görüyorum. Ancak bizde ilgi birden yükseliyor; yükseliyor fakat ciddi, kalıcı, uluslararası tanınırlığı yüksek olan çalışmalar çıkmıyor. Çalışmalar TÜBİTAK ya da üniversitelerin kendi kaynaklarından destekleniyor ancak bu teşvikler oranında etkileri olmuyor. Yani iyi yayınlar çıkmıyor bu çalışmalardan. Diğer bir sorun, kamunun ve yerel yönetimlerin iklim değişikliği ve bağlantılı bilimsel üretimin sonuçları ile pek ilgisi olmaması. Yani bu çalışmalardan pek yararlanılmıyor. Tabi, bir de kamunun ve bu bilimsel çalışmaları destekleyecek olan kurum kuruluşların akademisyenlere çeşitli nedenlerle ayrımcı yaklaşması söz konusu. Bunun yanı sıra meslek taassubu da bu alanda çok ciddi bir baskı oluşturuyor. Yıllardır Türkiye'den IPCC'ye seçilen bilim insanı sayısı hâlâ 1-2'yi geçmiyor. Bu sayının Türkiye gibi bir ülkede çok yüksek olması beklenir. Önümüzdeki IPCC raporunda isterim ki Türkiye'den 20-30 bilim insanı çeşitli görevlerle bu sürecin içerisine dâhil olsun. Ama onun için de çok ciddi çalışmalar yapmak gerekiyor.

Bir de akademide yapılan işin arkası getirilmiyor. Yani biraz trendlere bakılıyor, biraz moda uyuluyor. "Bu konu şimdi çok revaçta. Yayın da yapılabilir çeşitli dergilerde." denilerek çalışmaya başlanıyor ama o konu ısrarla takip edilmiyor. Dolayısıyla bu çalışmaların da tanınırlığı hemen hemen hiç olmuyor. Oysaki akademisyenler belli birkaç konuda uzmanlaşıyor ve onun çeşitli boyutlarını çalışırlarsa hem tanınırlıkları artar hem de yaptıkları çalışmalar çok daha yüksek atıf alır ve etki faktörü yükselir. Bu konuda da zayıf olduğumuzu düşünüyorum.

Hocam, hem iklim bilimine katkılarınız hem sorularımızı yanıtladığınız için çok teşekkür ediyoruz.

PROF. MURAT TÜRKEŞ: “A FUTURE THAT TAKES CLIMATE CHANGE INTO ACCOUNT NEEDS TO BE PLANNED”

Interview: Bahar Yıldız

Translation: Bahar Yıldız

In this issue of the Journal of Matter, Dialectics, and Society, we interviewed Prof. Dr. Murat Türkeş who made great contributions to both climate science and climate diplomacy in Turkey, following the publication of the latest report of the Intergovernmental Panel on Climate Change and the approval of the Paris Agreement.

Prof. Murat Türkeş

Welcome, Prof. Türkeş. First of all, thank you very much for accepting our interview request. Can we get to know you a little? You are from Hakkari. We know that you completed your undergraduate degree in physical geography and geology at Ankara University. Can you tell us a little about your early teenage years? How was the process from Hakkari to Ankara? Did you go to university consciously or coincidentally?

Yes, I was born on 23 June 1957 in Hakkari. When you are the child of a civil servant father, it is really not clear where you will go. When I was 1.5 months old, my father started his first job as a merchandise manager from Hakkari to Demirci district of Manisa. In fact, in this way, a new leaf was also turned in his life. We stayed in Demirci for about 5.5 years. Then the roads again... Gemlik district of Bursa for 2.5 years, Afyon Sandıklı for about 3 years; but it was Soma that shaped our lives, introduced us to the working class, the peasants, and those who live by their labor. I completed primary school in Soma, starting from the 3rd grade. I completed secondary and high school at Soma Lignite High School, which was newly established at that time. Then we went to Bursa Mustafakemalpaşa due to my father's duty. I was studying at the university at that time, I couldn't study in the '70s... I was expelled, I was punished... My father, with one salary, could not send me any money. I worked for a while. Then, "You will not be able to study, we will not be able to rent a house for you, so let's move to Ankara." they said. So, we came to Ankara. I deliberately chose Ankara University, Faculty of Language History and Geography, Chair of Physical Ge-

ography and Geology. Earth sciences, natural sciences, veterinary medicine, and of course, physical geography and geology were my ideals. Ever since I was little, I was a child trying to understand nature, keeping animals, looking after the gardens of all my neighbors. Here I deliberately chose physical geography and geology in Ankara. I enjoyed it very much. I had worked throughout my education life, starting from middle school. I also worked in construction, in steel bending, in mines... I worked as a temporary worker at the General Directorate of Mineral Research and Exploration (MTA).

Could you tell us a little bit about your work in the General Directorate of Meteorology (MGM)? As far as I understand, your duties at MGM have a significant impact on your academic interests.

In 1981, my wife and I started to work in the General Directorate of Meteorology. The reason why I was interested in climate change, drought, desertification, and atmosphere was because I had to specialize in these subjects because I was working at MGM, and all international correspondences were passed through our hands. In those times, atmospheric sciences, climate change were not commonly known by these names. I completed my master's degree in synoptic meteorology weather types. It was the first work for those days. Then, I started the Climatology Meteorology Department of the Institute of Marine Sciences and Geography of Istanbul University to be able to do a doctorate directly in climatology and meteorology. I was working at weather forecasts in shifts. Without eating, drinking,

or sleeping, I was finishing up my shift and was going to doctoral classes, and was seeing my teacher. I'm so sorry I couldn't see how my son had grown up... I did my doctorate on arid regions, and significant dry years in Turkey. It was actually the first at that time. "Will it be a doctorate from drought and rainfall changes?" people said, but now the whole world is talking about them all the time.

We carried out the first academic studies at MGM. We prepared the first peer-reviewed journal article in the Climate Change and Variability Unit, of which I am responsible, at MGM. We also carried out Turkey's first national climate change studies. We have prepared a voluntary national communication for the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), and drafted the 8th Five-Year Development Plan Specialized Report on Climate Change. We contributed to national and international studies in the Climate Change and Variability Unit at MGM. I was a reporter-editor in most national studies. Collective studies in public institutions require someone to write a report. A lot of raw information comes from institutions, but this information needs to be processed. Therefore, I wrote 60-70% of these reports directly.

MGM is one of the rare organizations in Turkey that works according to international standards. It works in accordance with the standards set by the World Meteorological Organization. MGM is therefore a national part of the UN specialized agency. It has an advantage with this position. It is indeed a great wealth for those who are interested. Being at MGM was a great advantage for a young specialist like me who aimed to study these issues. Because MGM was like an institute. When you worked at MGM, if you saw it as a practice school, you could learn many subjects there that you could not learn at any university. When I worked in the Department of Weather Forecasts, I directly had the opportunity to blend many things, both theoretically and practically, such as meteorology, synoptic meteorology, dynamic meteorology, weather forecasting and analysis, nautical meteorology, which provided me a lifetime advantage. At that time, many things were done in person, such as the preparation of weather maps, monitoring, observations, etc., but now it has all turned to automation. New generations do not have the chance to learn as much as I do without the direct practice of climatology, meteorology, and atmosphere. In the past we had it. I took advantage of this chance, I'm glad I did.

How did your transition occur from here to academia Was it among your goals?

Of course... I completed my Ph.D. in 1990. Due to the state of universities after September 12, I actually had no intention of moving to academia. However, I received invitations to lectures on my studies at MGM. So, I taught Time Series Analysis on Climate Change and Cli-

matic Variability at Hacettepe Environmental Engineering Department for 6 years. It had been a very enjoyable 6 years. I also gave lectures on Hydrological Time Series Analysis and Climate Change at Gazi University. It was not easy to become an associate professor of classical physical geography with my studies, this was not widely accepted. Indeed, I applied for an associate professorship in 97', they did not even take it into consideration! Thus, I put aside this thought that came to my mind later about the university. However, in 2001, when the Council of Higher Education (YÖK) reorganized the criteria for academic associate professorship, the point system was established, and especially the articles in journals scanned in international indexes such as SCI came to the fore. And, I had enough articles. Thus, I became an associate professor of physical geography in 2002. After becoming an associate professor, I had searched in several universities to see if I could stay in Ankara, but it didn't happen due to their professional bigotry. A friend of mine with whom we dreamed of working together for many years had come to Çanakkale. Thus, I started to work at Çanakkale 18 Mart University as an associate professor in May 2004. I worked here for about 9 years. I held various administrative and academic duties. We

Picture 1. Prof. Murat Türkeş (face to the screen) at Geology class field study with Çanakkale Onsekiz Mart University Geography Department students. Çanakkale, 2010.

carried out good studies.

In fact, I founded a geography department, just like in advanced universities abroad, which has modern quantitative laboratories and often conducted field research. But during the Gulenist period, I was subjected to many investigations and conspiracies at the university and my health deteriorated. I retired in February 2013. Nothing was easy for us... Because I had always stood up for what I believe at the university and in all areas of life and everywhere, because I had lived and worked without compromising my left-wing worldview (philosophy), because I had established good relations with my students and the public and I had been in solidarity with them, because I had taken a leading role as a scientist in almost all environmental and ecology struggles in Çanakkale and Biga Peninsula since 2005 and had given voluntary scientific support to many NGOs against gold-silver mining, thermal power plants, etc. (I still

do), because I had tried to establish a contemporary department and academic environment at the university and partially succeeded, and for many other reasons, I disturbed the reactionaries and the university leg of Gülen Sect so that I was exposed to mobbing, harassment, conspiracy and several repeated investigations on the same issues during the period of 2009-2015 (I retired early in February 2013 because my health deteriorated and I wanted to live, but the investigations took a few more years, and I completely acquitted them all). But despite all this, I have never given up, I have not fallen back from any area of life, and despite all, I went through, and my health deteriorated seriously, I continue my life in Çanakkale as a progressive patriotic scientist in line with my philosophy.

Despite your retirement, you still continue to work. You are also involved in the environmental struggle. Besides, you are a co-author of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)...

After my retirement, I worked as an associate lecturer in the Department of Statistics at METU for a few years. Since 2015, I have been a member of the Board of Management of Boğaziçi University Center for Climate

Picture 2. Prof. Murat Türkeş (second from the right) giving information to Fatih Mehmet Maçoğlu (far right) in his capacity of Ovacık Mayor regarding the damage caused by the Kirazlı Balaban Alamos Gold Mine regarding the damage caused by the Kirazlı Balaban Alamos Gold Mine to Sarıçay and Atikhisar Dam. Çanakkale, 2019.

Change and Policy Studies. I am also a part-time faculty member at Boğaziçi University, Department of Physics.

Since the day I started to work here, I have been supporting all democratic agendas in Çanakkale, and the environmental and ecology struggle here, in a very serious, even pioneering position. I voluntarily contribute to both the İda Solidarity Association and the TEMA Foundation in the review of environmental impact assessment reports, public participation meetings, and litigation processes. If I can, I try to support other non-governmental organizations as well.

Since climate change is an area that I have constantly been interested in, I also have had an interest and contribution to the IPCC, which started while I was working at MGM. This contribution has become more visible

since I entered academia in the 2000s. I have served as lead author or contributing author on various reports of the IPCC. I also served as the review editor for Chapter 12 of this newly published the Working Group I Contribution to the Sixth Assessment Report on Climate Change: The Physical Science Basis. If I am re-elected in the next term, I will continue these studies. These tasks are voluntary, as you know. In the last report, I was probably the only person from Turkey. As a referee, I also contributed to 5 sections.

Well Prof. Türkeş, how does the IPCC work? How do the reporting processes work?

IPCC is an intergovernmental science platform established in 1988 jointly run by the World Meteorological Organization and the United Nations Environment Programme. In fact, its establishment has two purposes. One of them is to initiate the intergovernmental negotiations of the UNFCCC. The initial structure of the intergovernmental negotiating committee consisted of representatives of national meteorological organizations that were members of the World Meteorological Organization, who were also delegates to the IPCC. But the main task of the IPCC is to meet the scientific requirements on climate change related issues in the Convention on Biological Diversity and the Convention to Combat Desertification, which are the main outputs of the UNFCCC, the Kyoto Protocol and the Paris Agreement and the 1992 Rio Conference. For this, the IPCC publishes a global climate change assessment report every five years. Five of these reports were completed. The fifth evaluation report was completed in 2013-2014. Finally, the Summary Report for Policymakers of the Working Group I Contribution to the Sixth Assessment Report on Climate Change: The Physical Science Basis was released to the world on August 9. In addition to these evaluation reports published every five years, the IPCC also prepares scientific reports if any special reports are required in the scientific fields I have just mentioned. Reports have been prepared for biodiversity, ozone depletion, greenhouse gas emissions, sinks and scenarios. For example, the IPCC has recently published two very important reports. One of these is the IPCC Special Report on Global Warming of 1.5°C, published in 2018. The second is the Special Report on Climate Change and Land, of which I am one of the lead authors and contributing authors. IPCC is a platform where a very important refereeing process is voluntarily carried out in the world, and that is why it is very valuable. Authors and lead authors, contributing authors and review editors are selected and assigned to these voluntary positions. Therefore, the reports become the main source in this field in the world just after the day they have been published. They present an evaluation of tens of thousands of quality publications published around the world over the past five years. These are not reviews, they are literally scientific evaluation reports. Although the Sixth Evaluation Report was delayed by one year due to the

pandemic, it has been found very valuable. Currently, it is at the top of the agenda in almost every country in the world, especially in countries that have witnessed severe weather events and forest fires due to climate change. In this sense, if you are working in this field -not only in terms of the physical science basis of it, you may

Picture 3. Murat Türkeş during the IPCC 6th Evaluation Report 1st Working Group studies. Toulouse, France, 2019.

be a politician, financier, business world, you may be an expert or technocrat in the public or local government - you need to follow the IPCC studies.

The working mechanism of the IPCC's is similar to other intergovernmental platforms of the United Nations. Indeed, the United Nations provides some of the financings it needs. But developed countries protect and support the secretariats of reports and special studies and provide funds for the studies. For example, the Netherlands may say that I will finance a study that will take 3-4 years. Therefore, the IPCC is a platform supported by both the United Nations and developed countries. Of course, the United Nations also provides financing from the contributions of member countries.

How was the sixth evaluation report prepared? At the IPCC plenary meeting, the contents of the sixth evaluation report are discussed and approved, and thereafter, author, lead author and review editor contributions are asked for each part of each working group through world focal points. Ministries send it to relevant public institutions and universities. Resumes of scientists and experts who would like to apply are collected and sent to the IPCC through the relevant focal point of the Ministry of Environment and Urbanization. IPCC selects authors, editors, and review editors from among them, taking into account the recognition, publication, and IPCC experience in the world. Those elected are appointed to these posts for a three-year term. It's a difficult process. Each report goes through four major peer-review and review processes, apart from its own internal peer-review process. Two of these are carried out when the report is made available to government representatives, and two when it is made available to the world. Then, the report is revealed to the world.

To what extent do you think these studies are affected by market discourse? Especially after the 90s, environmental policies are dominated by a framework drawn by market instruments. With the dissolution of the Soviet Union, there was no focus left to restrain liberalism. In this environment, do you think liberalism affects scientific studies? In other words, do you think that the work of the IPCC may be shaped in line with the interests of capital?

I don't think the IPCC's work has come out in favor of capital, liberalism, but this has implications in the Framework Convention. Preparations for the Framework Convention continued in the late 1980s and were adopted in Rio in June 1992. During the preparation period of the Convention, the world's socialist system and the Soviet Union were still standing. When I went to the first intergovernmental meetings in 1990, they were creating a serious balance with the People's Republic of China. But the dissolution of the Soviet Union, paving the way for liberalism, and the fact that globalization came at the top of everything, especially in the late 1990s and 2000s, undoubtedly affected the climate change negotiations and their legal basis. For example, the UNFCCC was almost entirely aimed at combating climate change, eliminating the negative impact of humans on climate change, and protecting nature. It should be said that this Convention, which supports sustainable life, is a very serious legal basis for developing and underdeveloped countries to be least affected by the effects of climate change and to support them in this fight. Many of its principles are very humanistic and naturalistic in this sense. However, the dissolution of the USSR and the transition of the former Soviet countries to the market economy and approaching the West also affected the Convention process. For example, after the dissolution of the Soviet Union, former socialist countries were defined in Annex I to the Convention as countries undergoing the process of transition to a market economy. Almost all of them are now members of the European Union. Look how far in advance the capital gets prepared! For the first time in the Kyoto Protocol flexibility mechanisms were introduced, namely emissions trading, the Clean Development Mechanism and Joint Implementation. These mechanisms pay regard to market economy processes and globalization. So, the main message was this: you would fight against climate change and your capital would earn money from it and you would have the chance to grow your capital... In the Kyoto Protocol, there were quantified emission reduction targets for countries. But the work began to be cut loose with flexibility mechanisms. The hot air problem has emerged¹. These mechanisms were in fact established to enable EU and OECD countries to make money from abroad, as well as to reduce emissions in their own countries. Developed countries, especially the USA,

1 The excessive amount of tradable carbon units assigned to former Soviet Union countries due to the economic regression after the dissolution of the USSR.

did not like the limitation of meeting all of the quantitative reduction obligations in the Kyoto Protocol with flexibility mechanisms, and most of them did not fulfill their obligations. As you know, the USA also withdrew from the Kyoto Protocol. The Kyoto Protocol failed. It did not die but crawled. In the period leading up to the Paris Agreement, 15 unsuccessful years passed in the fight against climate change. Currently, liberalism, market economy, globalization, large capital groups are also very influential in the Paris Agreement. The Paris Agreement is completely voluntary, there is no longer an expression of obligation. There are fancy words like nationally designated contributions or statements of intent. It is tried to be maintained that the more you intend, the more satisfied we will be. Despite being such a loose and weak structure, six years have passed since it entered into force and the Paris Agreement has done nothing. To be effective, it had to reduce global greenhouse gas emissions by 50% from 2010 levels. Besides doing nothing, even if all the nationally determined contributions are fulfilled—none of which happens—it seems to be well below this level. So the world's grade is totally bad, between 0 and 1. Last April, the new president of the United States, Joe Biden, convened a climate summit. There, intention statements spin a yarn. They envisaged a 40-50% reduction by 2030. At the UNFCCC 26th Conference of the Parties to be held in Glasgow in November, these declarations need to be translated into legal texts so that the Paris Agreement can move towards the 1.5 °C global warming target. The new report remains optimistic if action is taken, but there is no tangible progress yet to be optimistic.

When said there is no reason to be optimistic, I would like to get your opinion on the situation that is presented as the climate disaster. In the media, it is often introduced as “climate is changing, the world is coming to an end” or “great disaster”. Instead of climate change, it is now called the “climate crisis”.

The word “crisis” is not relevant. You can use the expression crisis to emphasize the diplomatic side of the issue. But to describe what we are struggling with, it is necessary to say “climate change”. Non-governmental organizations and some academics directly use the term climate crisis when they speak about it without ever mentioning climate change. Crisis, after all, has happened... After a disaster, crisis management occurs, for example. If you don't talk about climate change, you won't fight. Let the politicians look as if they are doing something. But we must protect the main concepts of climate change and variability. We must preserve these concepts in order to be able to take precautions and predict better. But if you want to say fancy words, for example, you can ask the government or local governments, “What are you doing about the climate crisis?”. But you cannot say that these disasters happened because of the climate crisis, we are talking about disasters triggered by climate change. It should not be used

everywhere.

The IPCC published its final report on August 9, to which you contributed. What is said in this report briefly? What does this report bring? Is there an exaggerated catastrophic situation in the future that awaits us? What kind of future awaits us?

It's actually not exaggerated. It was said that the global average surface temperature would rise between 1.5 and 4.5 °C, approximately 3 °C with the best estimate, in climate change scenarios and model studies of the IPCC and similar intergovernmental organizations, which can be considered very primitive compared to today, in the early 1990s. 30 years later, the same predictions are mentioned in the new report of the IPCC. Here, the message of the IPCC's new report is very important. First, this report, unlike previous reports, very clearly expressed the human impact on the climate system without using probabilistic terms. Second, it was clearly stated that climate change has reached an irrevocable point and is at a level that has never been seen before. Another main message of the report is that climate change affects all parts of the world. The report includes regional analysis and evaluations. As in the 1.5 °C Global Warming Special Report, it was also underlined in this report that although it was late in the fight against climate change, we needed to reduce greenhouse gas emissions very quickly. Here it still gives a chance. In the new assessment of the IPCC, the global warming level is 1.1 °C. In other words, we have increased the global average surface temperature by 1.1 °C since the industrial revolution. This is the fastest temperature rise in the last 10,000 years. In the last two centuries, we have achieved a temperature increase that is comparable to the warming in the last interglacial period 125,000 years ago.

One can say what will happen with 1 or 1.5 °C global warming. However, this is a global value. The annual average of the annual averages of temperatures at mea-

Picture 4. A memoir from the IPCC Climate Change and Land Special Report Desertification Chapter Editors' Meeting. Prof. Murat Türkeş is at the back row, third from the right. Colombia, 2019.

surement points on the globe. This is a very general statement. The regional and national repercussions of 1, 2 or 3 °C global warming are very strong. The new report has very nice maps about it.

For example, global warming of 2 °C means 2 to 4 °C warmer conditions in the Turkish part of Mediterranean Basin in coming decades, while Turkey has started to experience 1.5 to 5 °C warmer weather conditions in many stations in the last 70-80 years. So, Turkey is a warmer country now. Although there is a winter season, Turkey is a country where tropical conditions begin to dominate in a large part, high temperatures break records, and the duration, number, intensity and size of heatwaves become much stronger. If the pessimistic scenario comes true, that is, if the global warming is 4 °C in the coming decades, its reflection in the Mediterranean and Turkey will be 4 to 8 °C above annual averages. The effect of this in summer means 10-12 °C.

These results are very consistent with our studies. In the coming years, the duration, frequency and severity of droughts are expected to increase in the Turkish region, as in most of the Mediterranean basin. It is predicted that precipitation will decrease very rapidly in Turkey. And it is clearly stated that droughts in Turkey, especially agricultural, hydrological and ecological droughts, will be much more severe and much more effective in the coming decades. Despite the wrong policies, Turkey is still an agricultural country. Since severe weather-climatic events occur in every dry period, serious agricultural product yield losses are experienced. According to the IPCC report, the decrease in precipitation, high temperature, and decrease in soil moisture indicate that agricultural droughts will increase in the future in Turkey.

It is predicted that the sea level will rise by around 30 cm on a global scale by the 2050s, and by around 1 meter by the end of 2100. Permanent snow cover is rapidly decreasing all over the world. The IPCC report also predicts that the remainder of the polar glaciers, sea glaciers, ice shields and Alpine glaciers in mountainous areas will melt very quickly.

The report states directly or indirectly that to avoid future catastrophes due to climate change-related disasters, although it is too late, policies should be implemented immediately to reduce greenhouse gas emissions and the Paris Agreement should be strengthened.

It is also underlined in this report that the hydrological cycle is strengthening. Global warming increases evaporation. The moisture-holding capacity of warmer air masses increases. Thus, there is a drastic change in hydrology and water resources. When the hydrological cycle strengthens, if any, precipitation can turn into a disaster. We see this in the Black Sea, for example. In many parts of Turkey, especially during the hot period of the year, precipitation is much stronger and occurs in the form of excessive precipitation from time to time. It is predicted that these will increase in many regions in the future. For example, the Black Sea is a very sensitive region. Because the Black Sea itself is a source

of moisture and the north-facing slopes of the North Anatolian Mountains are affected by the systems coming from the north. That's why it rains in summer. We also understand from the general evaluations of the report that in case of precipitation in Turkey, especially in the Black Sea region, it may fall in the form of stronger, more severe, and excessive precipitation. Our studies also confirm this. We are also part of the subtropical Mediterranean climate. In a warmer world, Turkey will increasingly be under the influence of tropical air masses and tropical weather systems. This seems to lead to a rapid increase in the highest air temperatures in Turkey, to intensify and strengthen heatwaves, to decrease in soil moisture, and to increase the probability of large forest fires in summer. When we evaluate the results of this report, we are on the losing side. But no region could benefit from climate change, as was once thought. All countries of the world are currently being affected by the negative impact of climate change. The summer of 2021 corresponded to a year when severe weather-climate events and disasters occurred frequently in every region of the northern hemisphere. Tropical cyclone season started early in America. It can also be expected that tropical cyclones and hurricanes occur more intensely over a longer period of time, under the condition that seawater temperatures exceed 27 °C outside the equator.

In such Turkey, where evaporation is more and the hydrological cycle is accelerating, it is necessary to consider that winter precipitation, as well, may turn into disasters. When humid hot air masses meet cold air in Turkey, the frequency of tornadoes increases. Turkey is currently a hotspot country that is among the countries most affected by climate change. Turkey needs to weave and plan a future that takes climate change into account in all sectors, by considering all human and natural systems.

So, very challenging days await us both in terms of biological diversity and socially...

Yes. We are not the only ones living in the world. There are ecosystems, there are associations of life, there is biodiversity in the broadest sense. Turkey is also a very rich country in this respect. Turkey's ecological biogeography is very valuable. A country where three major biomes meet, and many vegetation formations coexist. Many species still exist since before the last ice age. There is twice as much biodiversity in Europe as in Anatolia. That's why we have to plan and weave the future that will protect both human systems, and natural systems and biological diversity.

At this point, adaptation comes to the forefront. In other words, when climate change mitigation is so weak, adaptation policies need to be much stronger. I personally think that this can only be realized with central planning. Success can only be achieved if all

social processes and resources are planned from a single body... How do you comment on this?

I absolutely agree. We see what happens in the absence of central planning. Let me give an example, in 1998 heavy rains occurred in the western Black Sea region and floods turned into disasters. Dozens of people died. What was the problem? Due to the pressure of the increasing population, unlike in the past, Cities in the Western Black Sea Region, Organized Industrial Zones, new residential areas were built in floodplains, and even in the main channel of river, which had to be protected geomorphologically. At that time, weather observation and radar systems were established with the resources of the World Bank. The aim was to forecast the next heavy rains. This did not happen. Meanwhile, all these disasters were repeated almost every year in both the western and the eastern Black Sea. Although there are regulations and action plans, since there is no strong central government and the rent-based urban economy is prioritized, both local governments and central government could not prevent the improper settlements in the western or eastern Black Sea region, and this time disaster happened in August 2021 in the Western Black Sea region again... Serious loss of life and property happened, historical-cultural heritage, biodiversity were destroyed in flood. In order to prevent these, a multi-disciplinary, multi-sectoral participatory understanding is required. Here, it is necessary to give importance to natural sciences without giving place to professional bigotry. There is only an engineering approach in these applications. There are no physical geography, geomorphology, climatology experts, meteorologists in institutions dealing with disasters and climate change. It is absolutely necessary to re-plan disaster areas by taking climate change into account, with a central management approach that understands and considers nature, makes use of natural sciences expertise, and sets back rent.

Floodplains should be completely reorganized in such a way that they can be used as multi-functional landscape areas that need to be protected in the city. Apart from that, central planning is required in the fight against drought, which will reduce water demand, stop supporting wrong product patterns, and control illegal water use. Otherwise, we may dramatically fail in adaptation to climate change as we cannot mitigate it. Success in mitigation and adaptation can only be achieved through a public perspective, a scientific and planned approach. Today's public order, the structure of institutions, despite all their good intentions and all legal regulations, cannot provide this. Something must change rapidly.

Does the ratification of the Paris Agreement signal this change? How do you evaluate Turkey's stance on climate change diplomacy so far?

MGM has been the driving force in national climate change work for many years. Other institutions also got involved with the urging of the MGM and the Ministry of Foreign Affairs. But unfortunately, especially financier ministries, institutions and organizations, business world and industry tended to see the climate change fight in the framework of UNFCCC and Kyoto Protocol as a group of international agreements that would reduce their profits and undermine Turkey's development, energy, employment, and job opportunities. Therefore, we saw that the process accelerated from time to time, but the main idea behind it never changed. The Republic of Turkey became a party to the UNFCCC in 2004 and to the Kyoto Protocol in 2009 with a delay and did not take any direct obligations. Despite these delays and the fact that the special situation that makes it different from other Annex-1 countries while being a party to the UNFCCC was accepted by the Marrakech decisions, Turkey has not been able to give a direction to the fight against climate change in accordance with its own capacity, unfortunately. Therefore, the issue of climate change and related fields were hardly ever included in the development plans. Climate change may have been noted somewhere in the plans, but an effective initiative that could produce serious long-term results and ensure that the present and future generations of people living in Turkey are less affected by climate change related disasters has not found a place on legal grounds. Turkey has not been a party to Paris Agreement until today, although it has gained very special rights after all this long climate change quest. It is a step forward that the Republic of Turkey ratified the Paris Agreement before the 26th Conference of the Parties to be held in Glasgow. However, in the text of the justification sent by President Erdogan to the Grand National Assembly of Turkey for the ratification of the Paris Agreement, it is declared that the Agreement and its mechanisms will be implemented provided that they do not prejudice the right to economic and social development. It is too early to make predictions about Turkey's future policies. However, this statement gives the impression that Turkey can continue its demands on issues such as leaving Annex-1 of the UNFCCC and benefiting from financial mechanisms allocated to developing and underdeveloped countries such as the Green Climate Fund, which have been ongoing for nearly 10 years.

My last question will be about the academic aspect of the subject. How do you evaluate the academy's interest in climate change studies in Turkey? Are these studies supported? What is the level of interest of academics? How do you think universities approach this issue?

Climate change interest in academia has skyrocketed over the past decade. Currently, I see that young academics are interested in studies on climate change, drought, desertification, climate change related severe weather events, disasters, forest fires and climate change adap-

tation city planning. However, in our country, the interest rises suddenly, but serious, permanent, highly recognized international studies are not produced. Studies are supported by TÜBİTAK or universities' resources, but their effect is not as much as at the rate of these incentives. In other words, good publications do not come out of these studies. Another problem is that the public and local governments have little to do with the results of climate change and related scientific production. So, these studies are not used much. Of course, there is also the fact that the public and institutions that will support these scientific studies discriminate academics for various reasons. In addition to this, professional bigotry creates very serious pressure in this area. The number of scientists selected from Turkey to the IPCC for years still does not exceed 1-2. This number is expected to be higher in a country like Turkey. In the next IPCC report, I wish 20-30 scientists from Turkey to be involved in this process with various assignments. But it also requires lots of serious studies to be done.

Moreover, the work done in academia is not sustainable. In other words, a little bit, trends are caught, fashion is followed. It is started by saying, "This subject is very popular now, it can be published in various journals", but that subject is not followed persistently. Therefore, these studies are almost never recognized. However, if academics specialize in a few subjects and study various aspects of it, their recognition will increase, their work will receive much higher citations and the impact factor will increase. I think we are weak in this regard as well.

Professor, thank you very much for your contributions to climate science and for answering our questions.

Gizem Gül

KÜNYE

*Genlerimizden İbaret Değiliz;
Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası*

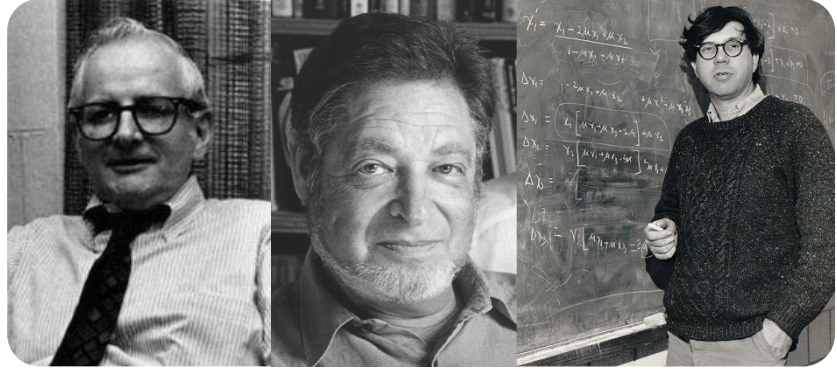
**Richard C. Lewontin, Steven
Rose, Leon J. Kamin**

Çeviri: Başak Ergil, Demet
Marti Şeftalicioğlu, Gülden Kurt
Gevinç, Neşe Yıldırım

Yordam Kitap, 384 sayfa

İstanbul, 2019

ISBN: 978-605-172-296-2

(Soldan sağa) Richard C. Lewontin, Steven Rose, Leon J. Kamin

GENLERİMİZDEN İBARET DEĞİLİZ: BİYOLOJİ, İDEOLOJİ VE İNSAN DOĞASI

İlk baskı tarihi 1984 yılı olan *Genlerimizden İbaret Değiliz* kitabı, hayatın her alanındaki sömürünün ve eşitsizliğin artık maskelenemez olduğu sermaye düzeninde, bilim insanı olarak taraf olmanın önemini bizlere bir kez daha gösteriyor. Bilimin ideolojiler üstü değil, bizzat ideolojik mücadeleyle iç içe olduğu bir gerçek iken, bilim insanları toplumdan ve onu belirleyen nesnellikten azade “saf bilim” yapmaya ikna edilebiliyor. Sömürü düzeninin sürüp gitmesine “bilimsel verileriyle” katkıda bulunanlar olduğu gibi, insanca bir toplumun yaratılma mücadelesine kendi bilimsel alanlarından üretimleriyle güç katan bilim insanları da tarih boyunca var oldular. Bu kitap, ikinci kategoride bulunan bilim insanları tarafından yazıldı.

Bu yıl kaybettiğimiz ve burada özellikle anmadan geçemeyeceğimiz Richard C. Lewontin, bir evrimsel genetikçi olarak uzun yıllar diyalektik materyalizmin biyolojik süreçlerdeki karşılığını anlattığı üretimleriyle, arkasında koca bir miras bıraktı. Biyolojik süreçlerin, sınıf mücadelesinde egemen sınıfın lehine argümana dönüştürülmesine karşı hem bireysel hem de popülasyon genetikçisi Richard Lewins ile birlikte kitaplar yayımladı. *Genlerimizden ibaret değiliz* kitabıyla da, bugüne kadar isimlerini duymadıysanız eğer, sosyalist toplumda ısrarını her daim diri tutmayı başarmış olan iki bilim insanı ile daha tanışıyor olacaksınız; Nörobiyolog Steven Rose ve Psikolog Leon J. Kamin.

Lewontin, Rose ve Kamin, sermaye sınıfından yana olan bilimsel üretimin, toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırılması ve sürdürülmesi yönünde tarihsel bir misyona sahip olduğunu düşünen bilim insanlarıdır. Sahip oldukları dünya görüşü, farklı ülkelerde yaşasalar da onları “radikal bilim hareketi” anlayışında buluşturmıştır. 1984 yılında kaleme aldıkları kitap, arka planında çokça araştırma, tartışma, fikrinsel gelişim barındırıyor. 2015 yılında Türkçe’ye kazandırılan ilk baskıya önsözde ifade ettikleri gibi, kitabın yazıldığı yıllarda zeka, ırk, toplumsal cinsiyet ve sosyo-biyoloji gibi kavramlara dair biyolojik indirgemeci fikirlere ve yöntemsel çerçevesine dair eleştirel bir analizi yapıyorlar. Bu analizin zemininde de diyalektik ve tarihselci yönetime başvuruluyor. Türkçe baskıya önsözde, birtakım teknik bilgilerin son yıllarda değiştiğini kabul eden yazarlar, kitabın özünün değişmediğini de vurguluyor. Gerçekten de tüm dünyada yükselen ırkçılık ve şiddet yanlısı politikalarla karşı, kitap bugün de bir aşı işlevi görüyor. Dikkatli okuyucuların gözünden ayrıca kaçmayacak olan ise, yazarların 1970’li yıllarda

Çin'den yükselen anti-sovyetizmin ve kısa sürecek Çin radikalizminin illüzyonuna kapılmış oldukları. Bu hatalı illüzyonun etkisi ve sömürsüz toplum mücadelesinde insanlığa önemli deneyimler bırakmış olan reel sosyalist dönemi o günün nesnelliğinden yer yer bağımsız değerlendirdikleri satır aralarından okunabiliyor.

Biyolojik determinizm: “genler insanı, insan da toplumu belirler” indirgemeciliği

Birbirinin fikirsel tamamlayıcısı olan 10 ayrı bölümden oluşan kitap ilk dört bölümde, 1980'li yılların başında toplumdaki eşitsizliği derinleştirme sürecinde uygulanan neoliberal politikaları ve bilimi ve “bilimsel verileri” kullanarak bu eşitsizliğin aşılamaz ve değiştirilemez olduğu tezini kanıtlama çabalarını anlatıyor. Bir burjuva ideolojisi olarak insan doğasını onun biyolojisine, biyolojik özellikleri de genlere indirgeyen yaklaşım olan biyolojik determinizmin (belirlenmecilik) örneklerle tanımlamalarını yapıyor ve biyolojik özelliklerin eşitsizliğin meşrulaştırılmasında nasıl teorize edildiğini özetliyor.

Yazıldığı tarihten günümüze, biyoloji biliminde sıçrama niteliğinde sayılabilecek bir dizi teknolojik gelişmeye tanıklık ettik. 2000 yılında tamamlanan insan genomunun dizilenmesi projesi bunların en önemlilerinden sayılabilir. Bu gelişme egemen sınıfların ağzında “Tanrı’nın dilini” çözmek şeklinde telaffuz edildi. Böylelikle, bireyler arasındaki farklılığın ve nihayetinde toplumdaki eşitsizliğin temelindeki genetik şifreyi çözmeye epey bir adım yaklaşılmıştı. 20. yüzyıldan günümüze gelindiğinde yaşanan çeşitli teknolojik gelişmeye rağmen, temelde hiçbir şeyin değişmemiş olduğu söylenebilir. Kitabın kaleme alındığı yıllardaki sınıf, ırk, cinsiyet farklılıklarına dayanarak eşitsizliğin meşrulaştırılma çabaları, eskisi kadar yüksek perdeden ifade edilmese de, daha yumuşak ifadelerle yeniden gündem edilerek tüm yakıcılığıyla 21. yüzyılda da kendisini gösteriyor.

İrk, zeka ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklamada genetik

Farklılıkları tespit etmek ve aşmak yönündeki görece naif amaçlarla 1905 yılında Alfred Binet ortaya çıkan zeka testleri, 1950'li yıllara gelindiğinde Cyril Burt öncülüğünde IQ'nun genetik olarak belirlendiğine dair kanıtların ortaya konmasının aracı haline gelmiştir. 1970'li yıllarda aslında Burt'ün “bilimsel verilerinin” bir sahtekarlık örneği olduğu çeşitli veçheleriyle kanıtlanmış olsa da, aradan geçen 20 yıl içinde çokça atf almış, toplumların ve bireylerin birbirinden üstünlüğünün onların biyolojik farklılıklarından kaynaklandığı yaygınlık kazanmıştı. Biyolojik belirlenimciliğe göre nasıl ki genetik farklılıklar toplumun çoğunluğunun küçük bir azınlık tarafından sömürülmesini meşrulaştırıyorsa, kadın erkek arasındaki hormonal, sinirsel, vb farklılıklar da kadına biçilen toplumsal rolü, aynı ideolojik argümanlarla meşrulaştırıyor. Ruhsal ve bedensel sağlığın da salt genetik farklılıklardan kaynaklandığı fikri, yine düzenin işine yarayan bir argüman. Çünkü bu düşünme

biçimi, içinde yaşadığımız toplumun yapısının bizlerin sağlığını ve davranışlarını büyük oranda etkilediğini yok sayar.

Kitabın beşinci ile sekizinci bölümleri arasında bahsi geçen bu kavramlar oldukça detaylı şekilde analiz edilerek ele alınıyor. Sınıflı toplumlar yapısı gereği, gerçek eşitliğin önünde engel teşkil eder. Ayrıcalıklı sınıfın bu farklılığı nesilden nesile aktarılan genlerle doğuştan edinmiş olduğu görüşü, genetik belirlenmecilik bakışın temel savıdır. İşte yazarlar, ırk, zeka, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, suça yönelimin genetik temeli olduğu görüşüne karşı, kavramların ortaya çıktığı tarihsel dönem içindeki anlamlarıyla ele alıyor ve eşitsizliği meşru kılmaya yönelik yapılan çalışmaların iddialarını hem bilimsel hem de politik açıdan çürütüyor.

Sosyobiyolojik değil diyalektik ve tarihselci bakış

Kitabın dokuz ve onuncu bölümlerinde, tüm sosyal davranışları biyolojik kökenlerine uzanarak açıklama çabası anlamına gelen sosyobiyoloji kavramının iddialarını detaylarıyla ele alarak eleştirilmektedir. Genel hatlarıyla sosyobiyolojinin temel iddiasında izlediği yolak; insan topluluklarına atfedilen çeşitli özellikleri içerecek şekilde tanımlanan insan doğası, bu özelliklerin genlerimizde kodlanmış olduğu ve genetik temelli doğamızın evrimsel süreç içinde seçilerek günümüze kadar geldiği şeklinde özetlenebilir.

İlgili bölümlerde, sosyobiyolojinin davranışları biyolojik evrim süreci ile açıklama girişiminin, içinde yaşadığımız sınıflı toplumun meşrulaştırılmasına nasıl katkı sağladığı, yazarlar tarafından çeşitli yönleriyle ele alınıyor. Alternatifinde ise, organizma ve çevrenin iç içeliğini, birbirini karşılıklı etkileyerek nasıl birlikte değişip dönüştüğünü, gen-organizma-toplum üçlüsünü materyalist diyalektik yöntemle ele alarak ortaya koyuyor.

Bitirirken son sözü yazarlara bırakalım;

“İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama kendi keyiflerine göre değil, kendi seçtikleri koşullar içinde değil, zaten mevcut olan koşullar içinde yaparlar. Zaten mevcut olan biyolojik, tarihsel, teknolojik, kültürel ve toplumsal koşullar içinde...”

ABOUT COVER ART

"ARTISTS AGAINST WAR AND FASCISM"

The 1936 painting represents "the intensifying class struggles and destructiveness of capital in the 20th century".

Stuart Davis
[1892-1964]

Painter Stuart Davis is a figure who remained in the communist movement from the 1910s until the dissolution of the US Communist Party.

FOREWORD

Philosophy of Science is not Independent of Class Struggles 275
Editorial Board

THEME: CLASS STRUGGLES AND PHILOSOPHY OF SCIENCE IN THE 20TH CENTURY

Class Struggles in the 20th Century, Philosophy of Science, and Kuhn's Structure of Scientific 277
Erhan Nalçacı

Dialectical Critique of Analytical Logic, from Analytic Philosophy to Logical Positivism 285
Kıvanç İbrahim Ünlütürk

Logical Positivism and Its Critique 293
Zelal Özgür Durmuş

Karl Popper's Critique of Historicism 301
Sercan Kabakçı

The Life and Method of Imre Lakatos 311
Mehmet Ali Olpak ve Oğuz Şavk

Frankfurt School and the Critical Theory: A Critical Review 320
Endam Köybaşı

How Did Psychoanalytic Theory Become Influential in the 20th Century? And Why? 326
Tolga Binbay

THEME: REAL SOCIALISM AND SCIENCE

Ecology and Environment in Soviet Union-A Historical Frame 332
Zuhal Okuyan

The Development of Cybernetics in the USSR and its Application to Economic Planning 341
Onur Güngör

Oral and Dental Health Services in Real Socialism Experience 351
Mustafa Güven

INTERVIEW

Prof. Dr. Murat Türkeş: "İklim değişikliğini dikkate alan bir geleceğin planlanması gerekiyor." 359
Bahar Yıldız

Prof. Murat Türkeş: "A future that takes climate change into account needs to be planned" 366
Bahar Yıldız

BOOK REVIEW

Not in Our Genes: Biology, Ideology, and Human Nature 374
Gizem Gül